M. FABII QUINTILIANI,

DE

INSTITUTIONE ORATORIA,

LIBRI DUODECIM,

EX EDITIONE

JO. MATTHIÆ GESNERI,

Sedulâ Recensione accurati.

TOMUS II.

LONDINI:
SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER; LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN; T. CADELL; EDWARDS ET KNIBB; ET SIMPKIN ET MARSHALL.
EXCUDIT T. DAVISON.

1822.

***

Quæ, in nostrâ editione, uncinis [hunc in morem] *inclusa leguntur, ea vel plane adulterina aut insiticia sunt — vel, propter scripturæ varietatem, pro incertis habenda — vel, licet reipsâ fortasse germana, criticorum tamen dissensione in dubium vocata.*

Idibus Maiis,
A. C. 1822.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIÂ

LIBER SEPTIMUS.

PRÆFATIO.

De inventione (ut arbitror) satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendum pertinent, exsecuti sumus, verum etiam motus animorum tractavimus. Sed, ut opera exstruentibus satis non est, saxa atque materiam, et cætera ædificanti utilia congerere, nisi, disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur; sic, in dicendo, quamlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas eadem *dispositio* in ordinem digestas, atque inter se commissas, devinxerit. Nec immerito secunda quinque partium posita est, cùm sine eâ prior nihil valeat. Neque enim, quamquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocetur: et, si quam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes atque transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti perdunt, quo viguerunt, usum; et turbati

exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant; quo confuso, peritura sint omnia. Sic oratio, carens hac virtute, tumultuetur necesse est, et sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi; multa repetat, multa transeat; velut nocte in ignotis locis errans, nec initio nec fine proposito, casum potius, quam consilium, sequatur. Quapropter, totus hic liber serviat *dispositioni*, quæ quidem, si certâ aliquâ viâ tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed, cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræque sint, et tot sæculis nulla reperta sit causa, quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, et vigilet, et inveniat, et judicet, et consilium a se ipso petat. Neque inficias eo, quædam esse, quæ demonstrari possint; eaque non omittam.

CAPUT I.

Sit igitur (ut supra significavi) *divisio*, rerum plurium in singulas; *partitio*, singularum in partes, discretus ordo, et recta quædam locatio prioribus sequentia annectens; *dispositio*, utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed meminerimus, ipsam *dispositionem* plerumque utilitate mutari, nec eamdem semper primam quæstionem ex utrâque parte tractandam. Cujus rei, ut cætera exempla præteream, Demosthenes quoque atque Æschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem, cum accusator a jure, quo videbatur potentior, cœperit; patronus omnia, vel pæne omnia, ante jus posuerit, quibus judicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alii docere prius expedit: alioqui semper petitoris arbitrio diceretur: denique, in accusatione mutuâ, cum se uterque defendat, prius quam adversarium arguat, omnium rerum necesse est ordinem esse diversum. Igitur, quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim usurpatum

ratione, cognoveram, promam: nec unquam dissimulavi. Erat mihi curæ, in controversiis forensibus, nôsse omnia, quæ in causâ versarentur. Nam in scholâ certa sunt, et pauca; et ante declamationem exponuntur, quæ θέματα Græci vocant, Cicero *proposita.* Cum hæc in conspectu quodammodo collocaveram, non minus pro adversâ parte, quam pro meâ, cogitabam. Et primum (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, *quid* utraque pars vellet efficere; tum, *per quid?* hoc modo. Cogitabam, quid primum *petitor* diceret. Id aut *confessum* erat, aut *controversum*. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo *ad responsum* partis alterius; idem intuebar: nonnunquam etiam, quod inde obtinebatur, confessum erat. Ubi primum cœperat non convenire, quæstio oriebatur. Id tale est, *Occidisti hominem: Occidi:* convenit: transeo. Rationem reddere debet reus, *Quare occiderit. Adulterum*, inquit, *cum adulterâ occidere licet:* legem esse, certum est. Tertium jam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. *Non fuerunt adulteri: Fuerunt;* quæstio: de facto ambigitur; conjectura est. Interim vero et tertium confessum est, *adulteros fuisse: Sed tibi*, inquit accusator, *illos non licuit occidere: exsul enim eras, et ignominiosus:* de jure quæritur. At, si protinus dicenti, *Occidisti*, respondeatur, *Non occidi*, statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controversia incipiat: et considerari debet, quæ primam quæstionem facit. Intentio simplex, *Occidit Saturninum Rabirius:* conjuncta, *Lege de sicariis commisit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, et Cn. vulnerando, et Salarium item occidendo, cadit.* Nam sic diversæ propositiones erunt: quod idem de petitionibus dictum sit. Verum ex conjunctâ propositione plures esse quæstiones ac status possunt, si aliud negat reus, aliud defendit, aliud jure actionis excludit. In quo genere agenti est dispiciendum,

quid quoque loco diluat. Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, qui, sine dubio, Ciceronem est secutus; instat tamen huic parti vehementius, ut putet, primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio; quia et initio movendus sit judex, et summo impellendus. At, pro reo, plerumque gravissimum quidque primum movendum est, ne, illud spectans, judex reliquorum defensioni sit aversior. Interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior; ut, detractâ prius accusatoribus fide, aggrediamur ultimum, jam judicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, quâ et ratio reddatur dilati criminis, et promittatur defensio; ne id, quod non statim diluemus, timere videamur. Anteactæ vitæ crimina plerumque prima purganda sunt, ut id, de quo laturus est sententiam judex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque, pro Vareno, Cicero in ultimum distulit; non, quid frequentissime, sed quid tum expediret, intuitus. Cum simplex intentio erit, videndum est, an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unum, *in re* quæstionem instituamus, an *in scripto. Si in re*, negandum sit, quod objicitur, an tuendum. *Si in scripto*, in quâ specie juris pugna sit, et, in eâ *de verbis* an *voluntate*, quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus, quæ sit lex, quæ litem faciat; hoc est, quâ judicium sit constitutum. Nam quædam in scholasticis ponuntur ad conjungendam modo actæ rei seriem; ut, *Pater, expositum qui agnoverit, solutis alimentis recipiat. Minus dicto audientem filium liceat abdicare. Qui expositum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinqui: ille ducere vult filiam pauperis educatoris.* Lex de expositis ad affectum pertinet; judicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex unâ lege quæstio est, ut in ἀντινομίᾳ. His spectatis, apparebit, circa quæ pugna sit. Conjuncta defensio est, qualis, pro Rabirio, *Si*

occidisset, recte fecisset; sed non occidit. Ubi vero multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primum, quidquid dici potest: tum ex his, quo quidque loco dici expediat, ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo ante, quodque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere a firmioribus. Nam vis quæstionum semper crescere debet, et ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt ejusdem generis, sive diversi. Juris autem quæstiones solent esse nonnunquam ex aliis conflictationibus; facti semper idem spectant; in utroque genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex quibus infirmissimum quidque primum tractari oportet. Ideoque quasdam quæstiones exsecuti donare solemus, et concedere. Neque enim transire ad alias possumus, nisi omissis prioribus. Quod ipsum ita fieri oportet, non, ut damnâsse eas videamur, sed omisisse, quia possimus etiam sine eis vincere. *Procurator alicujus pecuniam petet ex fœnore hæreditario:* potest incidere quæstio, *An huic esse procuratorem liceat?* Finge nos, postquam tractavimus, remittere, vel etiam, convinci: quæretur, *An ei, cujus nomine litigatur, procuratorem habendi sit jus?* Discedamus hinc quoque: recipit materia quæstionem, *An ille, cuius nomine agitur, hæres sit fœneratoris? an ex asse hæres?* Hæc quoque concessa sint: quæretur, *An debeatur?* Contra, nemo tam demens fuerit, ut id, quod firmissimum duxerit se habere, remittat, et ad leviora transcendat. Huic in scholâ simile est, *Non abdicabis adoptatum: ut hunc quoque, non virum fortem: ut et fortem, non, quicumque voluntati tuæ non paruerit: et, ut in alia omnia subjectus sit, non propter opinionem: et, ut propter opinionem, non propter talem opinionem.* Hæc juris quæstionum differentia est. In factis autem, ad idem tendentia sunt plura, ex quibus aliqua citra summam quæstionem remitti solent; ut, si is, cum quo furti agitur, dicat, *Proba*

te habuisse; proba perdidisse; proba furto perdidisse; proba meâ fraude: priora enim remitti possunt; ultimum non potest. Solebam et hoc facere præcipue, ut vel ab ultimâ specie (nam ea fere est, quæ continet causam) retrorsum quærerem usque ad primam generalem quæstionem, vel a genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis. Ut, deliberat *Numa, an regnum, offerentibus Romanis, recipiat?* Primum id est genus, *An regnandum? an in civitate alienâ? an Romæ? an laturi sint Romani talem regem?* Similiter et in controversiis. *Optet enim vir fortis alienam uxorem.* Ultima species est, *An optare possit alienam uxorem?* Generale est, *An, quidquid optaverit, accipere debeat?* Inde, *An ex privato? an nuptias? an maritum habentem?* Sed hoc non, quemadmodum dicitur, ita et quæritur. Primum enim occurrit fere, quod est ultimum dicendum, ut hoc, *Non debes alienam uxorem optare.* Ideoque divisionem perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentum esse: quæratur aliquid, quod est ultra, *si ne viduam quidem?* adhuc plus, *si nihil ex privato?* ultimum retrorsum, quod idem a capite primum est, *si nihil iniquum?* Itaque, propositione visâ (quod est facillimum), cogitemus, si fieri potest, quid naturale sit primum responderi. Id si, tamquam res agatur, et nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri voluerimus, occurrit. Si id non contigerit, seponamus id, quod primum se obtulerit, et ipsi nobiscum sic loquamur: *Quid, si hoc non esset?* Id iterum et tertium, et dum nihil sit reliqui. Ita inferiora quoque scrutabimur, quæ tractata faciliorem nobis judicem in summâ quæstione facient. Non dissimile huic est et illud præceptum, ut a communibus ad propria veniamus. Fere enim communia generalia sunt. Commune est, *Tyrannum occidit:* proprium, *Virum tamen tyrannum occidit; mulier occidit; uxor occidit.* Solebam et excerpere, quid mihi cum adver-

sario conveniret, si modo id pro me erat; nec solum premere confessionem, sed partiendo multiplicare; ut in illâ controversiâ, *Dux, qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est: euntes ad redimendum eum, legati obvium habuerunt patrem, revertentem ab hostibus. Is legatis dixit, Sero itis. Excusserunt illi patrem, et aurum in sinu ejus invenerunt: ipsi perseverârunt ire, quo intenderant: invenerunt ducem crucifixum, cujus vox fuit, Cavete proditorem.* Reus est pater. Quæ conveniunt? *Proditio nobis prodita est, et prodita a duce: quærimus proditorem. Te iisse ad hostes fateris, et iisse clam, et ab his incolumem rediisse; aurum retulisse; et aurum occultum habuisse.* Nam, quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione; quæ si animos occupârit, prope aures ipsi defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem. Solebam id, quod fieri et in argumentis dixi, in totâ facere materiâ, ut propositis, extra quæ nihil esset, omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset, quod credi volebam: ut, in prævaricationum criminibus, ut absolvatur reus, aut innocentiâ ipsius fit, aut interveniente aliquâ potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut prævaricatione. *Nocentem fuisse confiteris; nulla potestas obstitit, nulla vis; corruptum judicium non quereris; nulla probandi difficultas fuit: quid superest, nisi ut prævaricatio fuerit?* Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. *Hominem occisum esse constat; non in solitudine, ut a latronibus suspicer; non prædæ gratiâ, quia inspoliatus est; non hæreditatis spe, quia pauper fuit: odium igitur in causâ. Quis inimicus?* Quæ res autem faciliorem divisioni viam præstat, eadem inventioni quoque; excutere, quidquid dici potest, et, velut rejectione factâ, ad optimum pervenire. *Accusatur Milo, quod Clodium occiderit: aut fecit, aut non.* Optimum erat *negare:*

si non potest, *occidit: ergo, aut jure, aut injuriâ.* Utique *jure:* aut *voluntate* igitur, aut *necessitate:* nam *ignorantia* prætendi non potest. *Voluntas* anceps est. Sed, quia ita id homines putant, adjungenda defensio, ut id *pro republicâ* fuerit. *Necessitate? subita igitur pugna, non præparata: alter igitur insidiatus est.* Uter? *profecto Clodius.* Videsne, ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Adhuc, *Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non.* Tutius, *si noluit. Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente neque sciente Milone.* At hæc tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, quâ recte dicebamus occisum. Adjicitur, *Quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.* Hoc eo est utilius, quod sæpe nihil placet, et aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id quod optimum est, aut id quod minime malum. Propositione aliquando adversarii utendum: et esse nonnunquam communem eam, suo loco dictum est. Multis millibus versuum scio apud quosdam esse quæsitum, quo modo inveniremus, utra pars deberet prior dicere? quod, in foro, vel atrocitate formularum, vel modo petitionum, vel novissime sorte, dijudicatur. In scholâ quæri nihil attinet, cum in declamationibus iisdem narrare, et contradictiones solvere, tam ab actore, quam a defensore, concessum sit. Sed, in plurimis controversiis, ne inveniri quidem potest: ut in illâ, *Qui tres liberos habebat, oratorem, philosophum, et medicum, testamento quatuor partes fecit, et singulas singulis dedit: unam ejus esse voluit, qui esset utilissimus civitati.* Contendunt: quis primus dicat, incertum est; propositio tamen certa. Ab eo enim, cujus personam tuebimur, incipiendum erit. Et hæc quidem de dividendo in universum præcipi possunt. At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quæstiones? scilicet, quomodo sententias, verba, figuras, colores; ingenio, curâ, exercitatione. Non tamen fere unquam, nisi impru-

dentem, fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit. Sed plerique, eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii, nihil vitantes, ea, quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quo facilius appareat, unam de scholâ controversiam, non ita sane difficilem aut novam, proponam in exemplum. *Qui reo proditionis patri non affuerit, exhæres sit. Proditionis damnatus, cum advocato exsulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit; rusticus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exsilium. Rusticus, cum fortiter fecisset, præmii nomine impetravit restitutionem patris et fratris. Pater reversus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorum; orator totum sibi vindicat.* Hîc illi eloquentes, quibusque nos, circa lites raras sollicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles. Actio *pro rustico contra disertum, pro viro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra eum, qui fratri nihil dare ex paternis velit.* Quæ omnia sunt in materiâ, et multum juvant, victoriam tamen non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit, præcipites, vel obscuræ (nam ea nunc virtus est); et pulchre fuerit cum materiâ, tumultu et clamore, transactum. Illi vero, quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc velut innatantia videbunt, *Excusatum esse rusticum, qui non interfuerit judicio, nihil collaturus patri: sed ne disertum quidem habere, quod imputet reo, cum is damnatus sit. Dignum esse hæreditate restitutorem, non avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eoque sic merito.* Quæstionem quoque illam primam scripti et voluntatis, quâ non expugnatâ, non sit sequentibus locus. At, qui naturam sequetur, illa cogitabit profecto, primo, hoc dicturum rusticum, *Pater intestatus duos nos filios reliquit; partem jure gentium peto.* Quis tam imperitus, quis tam procul a

literis, quin sic incipiat, etiam si nescierit, quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leviter adornabit, ut justam. Nempe sequetur, ut quæramus, quid huic tam æquæ postulationi respondeatur? At id manifestum est. Lex est, *quæ jubet exhæredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit: tu autem non affuisti.* Hanc propositionem necessario sequitur legis laudatio, et ejus, qui non affuerit, vituperatio. Adhuc versamur in confessis. Redeat animus ad petitorem: numquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit plane hebes? *Si lex obstat, nulla lis est; inane judicium est:* atqui et legem esse, et hoc, quod ea puniat, a rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicemus? *Rusticus eram.* Sed lex erat: omnes complectitur: nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliquâ parte lex possit. Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quam ut, cum verba contra sint, de voluntate quæratur? Generalis igitur quæstio, *Verbis, an voluntate, sit standum?* Sed enim, in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis judicatum est. Quærendum igitur in hac ipsâ, quâ consistimus, an aliquid inveniri possit, quod scripto adversetur? *Ergo, quisquis non affuerit, exhæres erit? quisquis,* sine exceptione? Jam se illa vel ultro offerent argumenta, *Filius infans, et æger, non affuit, et qui aberat, et qui militabat, et qui in legatione erat.* Jam multum acti est: posset aliquis non affuisse, et hæres esse. Transeat nunc idem ille, qui cogitavit, ut ait Cicero, tibicinis Latini modo, ad disertum: *Ut ista concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisti, nec militâsti, nec in legatione fuisti.* Num aliud occurrit, quam illud, *Sed rusticus sum?* Contra, quod palam est, dicet, *Ut agere non potueris, assidere potuisti:* et verum est. Quare redeundum est rustico ad animum legum latoris: *Impietatem punire voluit; ego autem impius non sum.* Contra quæ, disertus, *Tu impie fecisti,*

inquit, *cum exhæredationem meruisti*; licet te postea vel pœnitentia, vel ambitus, ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea, *propter te damnatus est pater: videbaris enim de causâ pronuntiâsse.* Ad hæc rusticus, *Tu vero causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domui contraxeras.* Hæc conjecturalia. Illud quoque, quod coloris loco rusticus dicit, *patris fuisse tale consilium, ne universam domum periculo subjiceret.* Hæc primâ quæstione scripti et voluntatis continentur. Intendamus ultra animum, videamusque, an aliquid inveniri præterea possit, quo id modo fiat. Sedulo imitor quærentem, ut quærere doceam; et, omisso speciosiore illo genere, ad utilitatem me submitto discentium. Omnes adhuc quæstiones ex personâ petitoris ipsius duximus: cur non aliquid circa patrem quærimus? dictum vero est, *Cui quis non affuerit, exhæres erit.* Cur non conamur et hîc quærere, *Num, cuicumque non affuerit?* Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt, *An eum, qui testimonium in filium impietatis reum dixit? an eum, qui filium lenoni vendidit?* In hoc, de quo loquimur, patre, quid apprehendi potest? *Damnatus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantum patres pertinet?* dura primâ fronte quæstio. Non desperemus: credibile est, hoc voluisse legum latorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentum controversia, *Damnatus proditionis eum advocato exsulet.* Vix videtur posse fieri, ut pœna filio in eodem patre, et si affuerit, et si non affuerit, constituta sit. Præterea lex ad exsules nulla pertinet. Non ergo credibile est, non advocato damnati scriptum: an possint enim bona esse ulla exsulis? Rusticus in utrâque parte dubium facit. Disertus et *verbis inhærebit*, in quibus nulla exceptio est: et, *propter hoc ipsum, pœnam esse constitu-*

tam eis qui non affuerint, ne periculo exsilii deterreantur ab advocatione; et rusticum innocenti non affuisse dicet. Illud protinus non indignum, quod annotetur, posse ex uno statu duas generales fieri quæstiones, *An quisquis? an cuicumque?* Hæc ex duabus personis quæsita sunt. E tertiâ autem, quæ est adversarii, nulla oriri quæstio potest, quia nulla fit ei de suâ parte controversia. Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent, etiam non restituto patre. Nec statim eo tendamus, quod occurrit ultro, *a rustico restitutum.* Qui id subtiliter quæret, aliquid spectabit ultra. Nam, ut genus species sequitur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum; ratiocinativa atque collectiva quæstio orietur, *An restitutio pro sublatione judicii sit, et perinde valeat, ac si judicium non fuisset?* Ubi tentabit rusticus dicere, *ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præmio, nisi patre, perinde ac si accusatus non esset, revocato: quæ res advocati quoque pœnam, tamquam is non affuisset, remiserit.* Tum veniemus ad id quod primum occurrebat, *a rustico restitutum esse patrem.* Ubi rursus ratiocinamur, *An rusticus restitutor accipi debeat pro advocato, quando id præstiterit, quod advocatus petiit; nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est.* Reliqua jam æquitatis sunt, *utrius justius sit desiderium?* Id ipsum adhuc dividitur, *etiam si uterque sibi totum vindicaret? nunc utique, cum alter semissem, alter universa, fratre excluso?* Sed, his tractatis, etiam magnum momentum habet apud judices patris memoria, cum præsertim de bonis ejus quæratur. Erit ergo conjectura, *Quâ mente pater intestatus decesserit?* Sed ea pertinet ad qualitatem, quæ alterius statûs instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum *de æquitate* tractabitur, quia nihil libentius judices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas; ut, si in jure minus fiduciæ erit, æquitate judicem præparemus. Nihil

habui amplius, quod in universum præciperem. Nunc eamus per singulas causarum judicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem (id est, ad singulas lites controversiasque) non possum; ita de generalibus scribere licet, ut, quæ in quem statum frequentissime incidant, tradam. Et, quia naturâ prima quæstio est, *factumne sit?* ab hac ordiar.

CAPUT II.

Conjectura omnis aut *de re*, aut *de animo* est. Utriusque tria tempora, *præteritum*, *præsens*, *futurum*. *De re*, et generales quæstiones sunt, et definitæ; id est, et quæ non continentur, et quæ continentur. *De animo* quæri non potest, nisi ubi persona est, et de facto constat. Ergo, cum *de re* agitur, aut, *quid factum* sit, in dubium venit, aut, *quid fiat*, aut, *quid sit futurum*: ut in generalibus, *An atomorum concursu mundus sit effectus? an providentiâ regatur? an sit aliquando casurus?* in definitis, *An parricidium commiserit Roscius? An regnum affectet Manlius? An recte Verrem sit accusaturus Q. Cæcilius?* In judiciis, *præteritum tempus* maxime valet: nemo enim accusat, nisi quæ facta sunt. Nam, et quæ fiant, et quæ futura sint, ex præteritis colliguntur. Quæritur et, *Unde quid ortum?* ut pestilentia, *irâ Deûm, an intemperiè cæli, an corruptis aquis, an noxio terræ halitu?* Et, *Quæ causa facti?* ut, *Quare ad Trojam quinquaginta reges navigaverint? jurejurando adacti? an exemplo moti? an gratificantes Atridis?* quæ duo genera non multum inter se distant. Ea vero, quæ sun *præsentis temporis*, si non argumentis, quæ necesse est præcessisse, sed oculis, deprehendenda sunt, non egent conjecturâ: ut, si apud Lacedæmonios quæratur, *An Athenis muri fiant?* Sed et illud potest videri extra hoc propositum conjecturæ genus, cum de aliquo homine quæritur, *quis sit?* ut est quæsi-

tum contra Urbiniæ hæredes, *si is, qui tamquam filius petebat bona, Clusinius Figulus esset, an Sosipater?* nam et substantia ejus sub oculos venit, ut non possit quæri, *an sit?* quomodo, ultra oceanum, nec, *quid sit?* nec, *quale sit?* sed, [*an quid*] *sit?* Verum hoc quoque genus litis ex præterito pendet, *An hic sit ex Urbiniâ natus Clusinius Figulus.* Fuerunt autem tales nostris etiam temporibus controversiæ; atque aliquæ in meum quoque patrocinium inciderunt. Animi conjectura non dubie in omnia tempora cadit, *Quâ mente Ligarius in Africâ fuerit? Quâ mente Pyrrhus fœdus petat? Quomodo laturus sit Cæsar, si Ptolemæus Pompeium occiderit?* Quæritur per conjecturam et quantitas et qualitas, circa modum, speciem, numerum, *An sol major quam terra? Luna globosa, an plana, an acuta? Unus mundus, an plures?* Itemque, extra naturales quæstiones, *Majus bellum Trojanum, an Peloponnesiacum? Qualis clypeus Achillis? An unus Hercules?* In iis autem, quæ accusatione ac defensione constant, unum est genus, in quo quæritur et *de facto*, et *de auctore:* quod interim conjunctam quæstionem habet, et utrumque pariter negatur; interim separatam, cum et, *factum sit, necne?* et, si de facto constet, *a quo factum sit?* ambigitur. Ipsum quoque factum aliquando simplicem quæstionem habet, *an homo perierit?* aliquando duplicem, *veneno, an cruditate, perierit?* Alterum est genus *de facto* tantum, cum, si id certum sit, non potest de auctore dubitari: tertium *de auctore* tantum, cum factum constat; sed, a quo factum sit, in controversiam venit. Et, quod tertio loco posui, non est simplex. Aut enim reus fecisse tantummodo se negat, aut alium fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur *mutua accusatio*, quam Græci αντικατηγοριαν vocant, nostrorum quidam *concertativam.* Interdum in aliquam personam, quæ extra discrimen judicii est, transfertur, et

alias certam, alias incertam; et, cum in certam, aut in extrariam, aut in ipsius, qui periit, voluntatem. In quibus similis, atque in αντικατηγορια, personarum, causarum, cæterorum, comparatio est: ut Cicero, pro Vareno, in familiam Ancharianam; pro Scauro, circa mortem Bostaris, in matrem avertens crimen, facit. Est etiam illud huic contrarium comparationis genus, in quo uterque a se factum esse dicit; et illud, in quo non personæ inter se, sed ipsæ res, colliduntur, id est, non, *uter fecerit?* sed, *utrum factum sit?* Cum de *facto* et de *auctore* constat, de *animo* quæri potest. Nunc de singulis. Cum pariter utrumque negatur, hoc modo: *Adulterium non commisi: Tyrannidem non affectavi.* In cædis ac veneficii causis frequens est illa divisio, *Non est factum;* et, si est factum, *ego non feci.* Sed, cum dicimus, *Proba hominem occisum*, accusatoris tantum partes sunt: a reo nihil dici contra, præter aliquas fortasse suspiciones, potest, quas spargere quam maxime varie oportebit; quia, si unum aliquid affirmâris, probandum est, aut causâ periclitandum. Nam, ut, cum inter id quod ab adversario, et id quod a nobis propositum est, quæritur, videtur utique alterum verum: ita, everso uno, quo defendimur, reliquum est, quo premimur. At, cum quærimus de ambiguis signis *cruditatis* et *veneni*, nihil tertium est: ideoque utraque pars, quod proposuit, tuetur. Interim autem *ex re* quæritur, *veneficium fuerit, an cruditas?* cum aliqua ex ipsâ, citra personam quoque, argumenta ducuntur. Refert enim, *convivium præcesserit, an tristitia? labor, an otium? vigilia, an quies? Ætas* quoque ejus, qui perierit, discrimen facit. Interest, *subito defecerit, an longiore valetudine consumtus sit?* Liberior adhuc in utramque partem disputatio, si tantum subita mors in quæstionem venit. Interim ex *personâ* probatio *rei* petitur, *ut propterea credibile sit, venenum fuisse, quia credibile est, ab hoc factum veneficium;* vel contra. Cum vero *de reo* et *de facto*

quæritur, naturalis ordo est, ut prius factum esse accusator probet, deinde a reo factum. Si tamen plures in personam probationes habuerit, convertet hunc ordinem. Defensor autem prius negabit esse factum: quia, si in hac parte vicerit, reliqua non necesse habet dicere; victo superest, ut tueri se possit. Illic quoque, ubi *de facto tantum* controversia est (quod si probetur, non possit de auctore dubitari), similiter argumenta et ex *personâ* et ex *re* ducuntur, sed in unam facti quæstionem; sicut in illâ controversiâ, (utendum est enim et his exemplis, quæ sunt discentibus magis familiaria.) *Abdicatus medicinæ studuit. Cum pater ejus ægrotaret, desperantibus de eo cæteris medicis, adhibitus, sanaturum se dixit, si is potionem a se datam bibisset. Pater, acceptæ potionis epotâ parte, dixit, venenum sibi datum: filius, quod reliquum erat, exhausit: pater decessit: ille parricidii reus est.* Manifestum est, quis potionem dederit, [quæ si veneni fuit,] nulla quæstio *de auctore*: tamen, *an fuerit venenum*, ex argumentis a personâ ductis colligetur. Superest tertium, in quo *factum* esse constat aliquid; *a quo sit factum?* quæritur. Ejus rei supervacuum est ponere exemplum, cum plurima sint hujusmodi judicia: ut, *si hominem occisum esse manifestum est*, vel *sacrilegium commissum*; is autem, qui arguitur fecisse, neget. Ex hoc nascitur ἀντικατηγορία. Utique hoc factum esse convenit, quod duo invicem objiciunt. In quo quidem genere causarum admonet Celsus, fieri id in foro non posse: quod neminem ignorare arbitror. De uno enim reo consilium cogitur: et, si qui sunt, qui invicem accusent, alterum judicium proferre necesse est. Apollodorus quoque ἀντικατηγορίαν duas esse controversias dixit: et sunt reverâ, secundum forense jus, duæ lites. Potest tamen hoc genus in cognitionem venire senatûs, aut Principis. Sed, in judicio quoque, nihil interest actionum, utrum simul de utroque pronuntietur, an de uno seorsum. Quo in

genere semper prior debebit esse defensio: primum, quia naturâ potior est salus nostra, quam adversarii pernicies; deinde, quod plus habebimus in accusatione auctoritatis, si prius de innocentiâ nostrâ constiterit; postremo, quod ita demum duplex causa erit. Nam, qui dicit, *Ego non occidi*, habet reliquam partem, ut dicat, *Tu occidisti*: at, qui dicit, *Tu occidisti*, supervacuum habet postea dicere, *Ego non occidi*. Hæ porro actiones constant *comparatione*: ipsa comparatio non unâ viâ ducitur. Aut enim totam causam nostram cum totâ adversarii causâ componimus, aut singula argumenta cum singulis: quorum utrum sit faciendum, non potest, nisi ex ipsius litis utilitate, cognosci: ut Cicero singula, pro Vareno, comparat in primo crimine: est enim superior, cum persona alieni cum personâ matris temere comparetur. Quare optimum est, si fieri poterit, ut singula vincantur a singulis: sed, si quando in partibus laborabimus, universitate pugnandum est. Sive invicem accusant; sive crimen reus citra accusationem in adversarium vertit, ut Roscius in accusatores suos, quamvis reos non fecisset; sive in ipsos, quos suâ manu periisse dicemus, factum deflectitur; non aliter, quam, in iis quiæ mutuam accusationem habent, utriusque partis argumenta inter se comparantur. Id autem genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis sæpe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est in causâ Nævii Aproniani solum quæsitum, *Præcipitatane esset ab eo uxor, an se ipsa suâ sponte jecisset?* Quam actionem equidem solam in hoc tempus emiseram; quod ipsum fecisse ductum juvenili cupiditate gloriæ fateor. Nam cæteræ, quæ sub nomine meo feruntur, negligentiâ excipientium in quæstum notariorum corruptæ, minimam partem mei habent. Est et alia duplex conjectura, huic ἀντικατηγορίᾳ non diversa, de præmiis; ut in illâ controversiâ, *Tyrannus, suspicatus a medico suo datum sibi venenum, torsit eum: et, cum id dedisse se negaret, arcessit*

alterum medicum: ille datum ei venenum dixit, sed se antidotum daturum: et dedit ei potionem, quâ epotâ tyrannus decessit. De præmio duo medici contendunt. Nam, ut illic factum in adversarium transferentium, ita hîc sibi vindicantium, *personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia*, comparantur. Illud quoque, etsi non est αντικατηγορια, simili tamen ratione tractatur, in quo citra accusationem quæritur, *utrum factum sit?* Utraque enim pars expositionem suam habet, atque eam tuetur; ut, in lite Urbinianâ, petitor dicit, *Clusinium Figulum filium Urbiniæ, acie victâ, in quâ steterat, fugisse; jactatumque casibus variis, retentum etiam a rege, tandem in Italiam ac patriam suam, Marginos, venisse, atque ibi agnosci:* Pollio contra, *servîsse eum Pisauri dominis duobus; medicinam factitâsse; manu missum alienæ se familiæ venali immiscuisse, ac, rogantem ut eis serviret, emtum.* Nonne tota lis constat duarum causarum comparatione, et conjecturâ duplici atque diversâ? Quæ autem accusantium atque defendentium, eadem petentium et inficiantium, ratio est. Ducitur conjectura primum *a præteritis.* In his sunt *personæ, causæ, consilia.* Nam is ordo est, ut *facere voluerit, potuerit, fecerit.* Ideoque intuendum, ante omnia, qualis sit, de quo agitur. Accusatoris autem est efficere, ut, si quid objecerit, non solum turpe sit, sed etiam crimini, de quo est judicium, quam maxime conveniat. Nam, si *reum cædis impudicum* vel *adulterum* vocet, lædat quidem infamia: minus tamen hoc ad fidem valeat, quam si *audacem, petulantem, crudelem, temerarium*, ostenderit. Patrono, si fieri poterit, id agendum est, ut objecta vel neget, vel defendat, vel minuat: proximum est, ut a præsenti quæstione separet. Sunt enim pleraque, non solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria; ut, si reus furti *prodigus* dicatur, aut *negligens.* Neque enim videtur in eumdem et contemtus pecuniæ et cupiditas cadere. Si deerunt

hæc remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quæri, nec eum, qui aliquando peccaverit, utique commisisse omnia; et hanc fiduciam fuisse accusatoribus falsa objiciendi, quod læsum et vulneratum reum speravêre hac invidiâ opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, contra quam loci oriuntur. Sæpe a personâ prior ducit argumenta defensor, et interim *generaliter*, *incredibile esse a filio patrem, ab uxore virum occisum, ab imperatore proditam hostibus patriam*. Facile respondetur, vel, *quod omnia scelera in malos cadant, ideoque sæpe deprehensa sint:* vel, *quod indignum sit, crimina ipsâ atrocitate defendi:* interim *proprie*, quod est varium. Nam dignitas et tuetur reum, et nonnunquam ipsa in argumentum facti convertitur, tamquam inde fuerit spes impunitatis: sed perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuique ingenio vis est, in diversum trahuntur. Probi vero mores, et anteactæ vitæ integritas, nunquam non plurimum profuerint. Si nihil objicietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet: accusator autem ad præsentem quæstionem, de quâ solâ judicium sit, cognitionem alligabit, dicens, *neminem non aliquando cœpisse peccare*, nec [per εγκαινια] ducendum scelus primum. Hoc in respondendo. Sic autem præparabit actione primâ judicum animos, ut noluisse potius objicere, quam non potuisse, credatur. Eoque satius est, omni se anteactæ vitæ abstinere convicio, quam levibus aut frivolis aut manifesto falsis reum incessere, quia fides cæteris detrahitur: et, qui nihil objicit, omisisse credi potest maledicta, tamquam supervacua; qui vana congerit, confitetur vanum in anteactis argumentum, in quibus vinci, quam tacere, maluerit. Cætera, quæ *a personis* duci solent, in argumentorum locis exposuimus. Proxima est *ex causis* probatio, in quibus hæc maxime spectantur, *ira, odium, metus, cupiditas, spes:* nam reliqua in horum species cadunt. Quorum si quid in reum conveniet, accusatoris est efficere, ad quidquid faciendum causæ va-

lere videantur, easque, quas in argumentum sumet, augere. Si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse; aut nihil ad rem pertinere, cur fecerit, si fecit; aut etiam dignius esse odio scelus, quod non habuerit causam. Patronus vero, quoties poterit, instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine causâ. Quod Cicero vehementissime multis orationibus tractat; præcipue tamen, *pro Vareno*, qui omnibus malis premebatur: nam et damnatus est. At, si proponitur, *Cur factum sit?* aut falsam causam, aut levem, aut ignotam reo, dicet. Possunt esse aliquæ interim ignotæ: *An hæredem habuerit? An accusaturus fuerit eum, a quo dicitur occisus?* Si alia defecerint, non utique spectandas esse causas: nam quem posse reperiri, qui non *metuat*, *oderit*, *speret?* plurimos tamen hæc salvâ innocentiâ facere. Neque illud est omittendum, *non omnes causas in omnibus personis valere.* Nam, ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit idem in T. Curio Fabricioque momentum. *De causâ prius*, *an de personâ*, dicendum sit, quæritur; varieque est ab oratoribus factum: a Cicerone etiam prælatæ frequentissime causæ. Sed mihi, si neutro litis conditio præponderet, secundum naturam videtur incipere *a personâ.* Nam hoc magis generale est; rectiorque divisio, *Aut in nullo crimen credibile*, *aut in hoc.* Potest tamen id ipsum, sicut pleraque, vertere utilitas. Nec tantum causæ voluntatis sunt quærendæ, sed interim et erroris, ut *ebrietas*, et *ignorantia.* Nam, ut hæc in qualitate crimen elevant, ita in conjecturâ premunt. Et persona quidem, nescio an unquam, utique in vero actu rei, possit incidere, de quâ neutra pars dicat: de causis frequenter quæri nihil attinet, ut in *adulteriis*, in *furtis*; quia illas per se ipsa crimina secum habent. Post hæc, intuenda videntur et consilia; quæ late patent; *An credibile sit, reum sperare, id a se scelus effici posse? an ignorari, cum fecisset? an, etiam si ignoratum non* [...]*t, absolvi, vel pænâ levi transigi, vel tardiore,*

vel ex quâ minus incommodi consecuturus, quam ex facto gaudii, videretur? an etiam tanti putaverit, pœnam subire? Post hæc, *An alio tempore, et aliter facere, vel facilius, vel securius, potuerit?* ut dicit Cicero, *pro Milone*, enumerans plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Præterea, cur potissimum *in illo loco, illo tempore, illo modo*, sit aggressus; qui et ipse diligentissime tractatur, pro eodem, locus. *An, etiam si nullâ ratione ductus est, impetu raptus sit, et absque sententiâ?* Nam vulgo dicitur, *Scelera non habere consilium. An etiam consuetudine peccandi sit allectus?* Excussâ primâ parte, *An voluerit?* sequitur, *An potuerit?* Hîc tractatur *locus, tempus*, ut furtum in loco clauso vel recluso, frequenti vel solo; tempore vel diurno, cum testes plures; vel nocturno, cum major difficultas. Inspiciuntur utique difficultates et occasiones, quæ sunt plurimæ; ideoque exemplis non egent. Hic sequens locus talis est, ut, *si fieri non potuit*, sublata lis sit: *si potuit*, sequatur quæstio, *An fecerit?* Sed hæc etiam ad animi conjecturam pertinent: nam et ex his colligitur, *An speraverit?* Ideo spectari debent et instrumenta, ut Clodii ac Milonis comitatus. Quæstio, *An fecerit*, incipit a secundo tempore, id est, præsenti; ac deinde conjuncto, hoc est, insequenti: quorum sunt *sonus, clamor, gemitus, latitatio, metus*, similia. His accedunt signa (de quibus tractatum est); *verba* etiam et *facta*, quæque antecesserunt, quæque insecuta sunt. Hæc aut nostra sunt, aut aliena. Sed verba *magis* nocent, aut *minus*. Magis nocent, et minus prosunt nostra, quam aliena: magis prosunt, et minus nocent, aliena, quam nostra. Facta autem interim magis prosunt nostra, interim aliena: ut, si quid, quod pro nobis sit, adversarius fecit: semper vero magis nocent nostra, quam aliena. Est et illa in verbis differentia, quod aut aperta sunt, aut dubia. Seu nostra seu aliena sunt, infirmiora in utrumque

sint necesse est dubia: tamen nostra sæpe magis nocent, ut in illâ controversiâ: *Interrogatus filius, ubi esset pater, dixit, Ubicumque est, vivit:* at ille in puteo mortuus est inventus. Aliena, quæ sunt dubia, nunquam possunt nocere, nisi aut incerto auctore aut mortuo. *Nocte audita est vox, Cavete tyrannidem:* et, *Interrogatus, cujus veneno moreretur, respondit, Non expedit tibi scire.* Nam si est, qui possit interrogari, solvet ambiguitatem. Cum autem dicta factaque nostra defendi solo animo possint, aliena varie refutantur. De uno quidem maxime genere conjecturalium controversiarum locuti videmur; et in omnes aliquid de his cadit. Nam *depositi, furti, creditæ pecuniæ*, et *a facultatibus* argumenta veniunt, *An fuerit, quod deponeretur?* et *a personis, An illum deposuisse apud hunc, vel huic credidisse, credibile sit? an petitorem calumniari, an reum inficiatorem esse, vel furem?* Sed, etiam *in furti reo*, sicut in *cædis*, quæritur de facto, et de auctore. *Crediti* et *depositi* duæ sunt quæstiones, sed nonnunquam junctæ; *An datum sit? An redditum?* Habent aliquid proprii *adulterii* causæ, quod plerumque duorum discrimen est, et de utriusque vitâ dicendum: quamquam et id quæritur, *An utrumque pariter defendi oporteat?* Cujus rei consilium nascetur ex causâ. Nam, si adjuvabit pars altera, conjungam: si nocebit, separabo. Ne quis autem mihi putet temere excidisse, quod, *plerumque* duorum crimen esse adulterium, non *semper*, dixerim; potest accusari sola mulier incerti adulterii: *Munera domi inventa sunt; pecunia, cujus auctor non exstat; codicilli, dubium ad quem scripti.* In *falso* quoque ratio similis: aut enim plures in culpam vocantur, aut unus. Et scriptor quidem semper tueri signatorem necesse habet, signator scriptorem non semper: nam et decipi potuit. Is autem, qui hos adhibuisse, et cui id factum dicitur, et scriptorem et signatores defendet. Iidem argumentorum loci in causis *proditionis* et *affectatæ*

tyrannidis. Verum illa scholarum consuetudo ituris in forum potest nocere, quod omnia, quæ in themate non sunt, pro nobis ducimus. Adulterium *objicis; quis testis? quis index? quod pretium? quis conscius?* Venenum; *ubi emi? a quo? quando? quanti? per quem dedi?* Pro reo tyrannidis affectatæ; *ubi sunt arma? quos contraxi satellites?* Neque hæc nego esse dicenda, et ipsis utendum pro parte susceptâ. Nam, et in foro, si quando adversarius probare non poterit, desiderabo. Sed in foro [tantum] illam facultatem olim desideravimus, ubi non fere causa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile est, quod in epilogis quidam, quibus volunt, liberos, parentes, nutrices accommodant: nisi quod magis concesseris, ea, quæ non sint posita, desiderare, quam dicere. *De animo* quomodo quæratur, satis dictum est, cum ita diviserimus, *An voluerit? an potuerit? an fecerit?* Nam, quâ viâ tractatur *An voluerit;* eâdem, *Quo animo fecerit?* Id enim est, *An male facere voluerit?* Ordo quoque rerum aut affert aut detrahit *fidem;* multo scilicet magis, res prout congruunt, aut repugnant. Sed hæc, nisi in ipso complexu causarum, non deprehenduntur. Quærendum tamen semper, quid cui connectatur, et quid cui consentiat.

CAPUT III.

Sequitur conjecturam *finitio*. Nam, qui non potest dicere nihil fecisse, proximum habebit, ut dicat, non id fecisse, quod objicitur. Itaque plerumque legibus iisdem, quibus conjectura, versatur, defensionis tantum genere mutato: ut in *furtis, depositis, adulteriis*. Nam, quemadmodum dicimus, *Non feci furtum, non accepi depositum, non commisi adulterium;* ita, *Non est hoc furtum, non est hoc depositum, non est hoc adulterium.* Interim a qualitate ad finitionem descenditur, ut in actionibus *dementiæ*,

malæ tractationis, reipublicæ læsæ; in quibus, si recte facta esse, quæ objiciuntur, dici non potest, illud succurrit, *Non est hoc dementem esse, male tractare, rempublicam lædere.* Finitio igitur est *rei propositæ propria et dilucida et breviter comprehensa verbis enuntiatio.* Constat maxime (sicut est dictum) genere, specie, differentibus, propriis: ut, si finias equum, (noto enim maxime utar exemplo) genus est *animal;* species, *mortale;* differentia, *irrationale* (nam et homo mortale erat); proprium, *hinniens.* Hæc adhibetur orationi in pluribus causis. Nam tum est certum de nomine, sed quæritur, quæ res ei subjicienda sit; tum res est manifesta, sed de nomine non constat. De re cum dubium est, interim conjectura est, ut, si quæratur, *quid sit Deus?* Nam, qui id neget, *Deum esse spiritum omnibus partibus immixtum,* non hoc dicat, falsam esse illius divinæ naturæ appellationem; sicut Epicurus, qui humanam ei formam, locumque inter mundos, dedit: nomine uterque uno utitur: utrum sit in re, conjectat. Interim qualitas tractatur, ut, *quid sit rhetorice? vis persuadendi, an bene dicendi scientia?* Quod genus est in judiciis frequentissimum. Sic enim quæritur, *an deprehensus in lupanari cum alienâ uxore adulter sit?* quia, non de appellatione, sed de vi facti ejus, ambigitur, an omnino peccârit. Nam, si peccavit, non potest aliud esse, quam adulter. Diversum est genus, cum controversia consistit in nomine, quod pendet ex scripto, nec versatur in judiciis, nisi propter verba, quæ litem generant. *An, qui se interficit, homicida sit? An, qui tyrannum in mortem compulit, tyrannicida? An carmina magorum, veneficium?* Res enim manifesta est; sciturque, non idem esse occidere se, quod alium; non idem occidere tyrannum, quod compellere ad mortem; non idem carmina, ac mortiferam potionem; quæritur tamen, an eodem nomine appellanda sint? Quamquam autem dissentire vix

audeo a Cicerone, qui, permultos secutus auctores, dicit, *finitionem* esse de eodem, et de altero (semper enim neganti aliquod esse nomen, dicendum, quid sit potius); tamen in eamdem tres habeo velut species. Nam interim sic convenit quærere, *An habendum sit adulterium in lupanari?* Cum hoc negamus, non necesse est dicere, quid id vocetur, quia totum crimen inficiamur. Interim quæritur, *An hoc furtum, sacrilegium?* non, quin sufficiat, non esse sacrilegium; sed, quia necesse sit dicere, quid sit aliud: quo in loco utrumque finiendum est. Interim quæritur in rebus specie diversis, an et hoc eodem modo sit appellandum, cum res utraque habeat suum nomen? ut *amatorium, venenum.* In omnibus autem hujus generis litibus, quæritur, *an etiam hoc?* quia nomen, de quo ambigitur, utique in aliâ re certum est. *Sacrilegium est rem sacram de templo surripere: num et privatam? Adulterium, cum alienâ uxore domi coire: an et in lupanari? Tyrannicidium, occidere tyrannum: an etiam in mortem compellere?* Ideoque συλλογισμος (de quo postea dicam) velut infirmior est finitio, quia in hac quæritur, an idem sit hujus rei nomen, quod alterius; illo, an perinde habenda sit hæc atque illa. Est et talis finitionum diversitas, ut quidam sentiunt, num idem diversis verbis comprehendatur; ut *rhetorice, bene dicendi scientia,* et eadem *bene inveniendi,* et *bene enuntiandi,* et *dicendi secundum virtutem orationis,* et *dicendi, quid sit officii.* Atque providendum, ut, si sensu non pugnent, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur, non litigatur. Opus est aliquando finitione obscurioribus et ignotioribus verbis, ut, quid sit *clarigatio, proletarius.* Erit et interim notis nomine verbis: ut, *quid sit penus, quid litus.* Quæ varietas efficit, ut eam quidam conjecturæ, quidam qualitati, quidam legitimis quæstionibus, subjecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis hæc,

et ad morem dialecticorum formata, conclusio, ut in disputationibus potius per argumenta verborum cavillatrix, quam in oratoris officio multum allatura momenti. Licet enim valeat id sermone tantum, ut constrictum in vinculis suis habeat eum, qui responsurus est, et vel tacere, vel etiam invitum id, quod sit contra, cogat fateri; non eadem est tamen ejus in causis utilitas. Persuadendum enim judici est; qui, etiam si verbis devinctus est, tamen, nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenti vero quæ tanta est hujus præcisæ comprehensionis necessitas? An, si non dixero, *Homo est animal rationale, mortale*, non potero, expositis tot corporis animique proprietatibus, latius oratione ductâ, vel a Diis eum, vel a mutis, discernere? Quid, quod nec uno modo definitur res eadem, ut facit Cicero, [quid enim vulgo universos?] sed latiore varioque tractatu? ut omnes oratores plerumque fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta servitus (est enim certe servitus) ad certa se verba adstringendi. Idque faciendum, in libris Ciceronis *de Oratore*, vetat M. Antonius. Nam est etiam periculosum, cum, si uno in verbo sit erratum, totâ causâ cecidisse videamur: optimaque est illa media via, quâ utitur Cicero, pro Cæcinâ, ut res proponatur, verba non periclitentur. *Etenim, recuperatores, non ea sola vis est, quæ ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam multo major ea, quæ, periculo mortis injecto, formidine animum perterritum loco sæpe et certo de statu demovet.* Aut, cum finitionem præcedit probatio, ut, in Philippicis, Cicero Servium Sulpicium occisum ab Antonio colligit; et in clausulâ demum ita finit, *Is ei profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit.* Non negaverim tamen hæc quoque, ut expediet causæ, esse facienda; et, si quando firma comprehendi poterit, et brevi complexu verborum finitio, esse id tum elegans, tum etiam fortissimum, si modo

er illa inexpugnabilis. Ejus certus ordo est, *quid sit? an hoc sit?* et in hoc fere labor major est, ut finitionem confirmes, quam ut in rem finitionem applices. In eo, *quid sit?* duplex opus est. Nam et nostra confirmanda est, et adversæ partis destruenda finitio. Ideoque in scholâ, ubi nobis ipsis fingimus contradictionem, duos ponere debemus fines, quales utrimque esse optimi poterunt. At in foro providendum, *num* forte *supervacua*, et *nihil ad causam pertinens*, *an ambigua*, *an contraria*, *an communis*, *sit finitio?* quorum nihil accidere, nisi agentis culpâ, potest. Ut recte autem finiamus, ita fiet, si prius in animo constituerimus, quid velimus efficere. Sic enim accommodari ad voluntatem verba poterunt. Atque, ut a notissimo exemplo, quo sit res lucidior, non recedamus; *Qui privatam pecuniam de templo surripuit, sacrilegii reus est.* Culpa manifesta: quæstio est, an huic crimini nomen, quod est in lege, conveniat. Ergo ambigitur, *An hoc sacrilegium sit?* Accusator, *quia de templò sit surrepta* pecunia, utitur hoc nomine. Reus, *quia privatam surripuerit*, negat esse *sacrilegium*, sed *furtum* fatetur. Actor ergo ita finiet, *Sacrilegium est surripere aliquid de sacro.* Reus ita finiet, *Sacrilegium est surripere aliquid sacri.* Uterque alterius finitionem impugnat. Ea duobus generibus evertitur, si aut falsa est, aut parum plena. Nam illud tertium, nisi stultis, non accidit, ut nihil ad quæstionem pertineat. [Falsa est, si dicas, *Equus est animal rationale:* nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse proprium.] Hîc reus falsam dicit esse finitionem accusatoris: accusator autem non potest dicere falsam rei. Nam est *sacrilegium, surripere aliquid sacri.* Dicit parum plenam: adjiciendum enim, *aut ex sacro.* Maximus autem usus, in approbando refellendoque fine, *propriorum* ac *dif-*

ferentium, nonnunquam etiam *etymologiæ*. Quæ tamen omnia, sicut in cæteris, confirmat æquitas, nonnunquam etiam conjectura mentis. *Etymologia* maxime rara est: *Quid enim est aliud* tumultus, *nisi perturbatio tanta, ut major* timor *oriatur?* *Unde etiam nomen ductum est* tumultus. Circa *propria* ac *differentia* magna subtilitas; ut, cum quæritur, *An addictus, quem lex servire, donec solverit, jubet, servus sit?* altera pars finit ita, *Servus est, qui est jure in servitute.* Altera, *qui in servitute est eo jure, quo servus;* aut, ut antiqui dixerunt, qui *servitutem servit.* Quæ finitio, etiamsi distat aliquo, nisi tamen propriis et differentibus adjuvetur, inanis est. Dicet enim adversarius, servire eum servitutem, aut eo jure, quo servum. Videamus ergo propria differentiaque [liberorum,] quæ [libro quinto] leviter in transitu attigeram. *Servus*, cum manu mittitur, fit libertinus; *addictus*, receptâ libertate, est ingenuus: *servus*, invito domino, libertatem non consequetur; *addictus*, solvendo, citra voluntatem domini, consequetur: *ad servum* nulla lex pertinet; *addictus* legem habet. Propria *liberi*, quæ nemo habet, nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum: habet hæc *addictus*. Excusso *quid sit?* prope peracta est quæstio, *an hoc sit?* Id enim agimus, ut sit causæ nostræ conveniens finitio. Potentissima autem est in eâ qualitas; *an amor, an insania?* Huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitionis, *ex antecedentibus, consequentibus, adjunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus:* de quorum argumentorum naturâ dictum est. Breviter autem, pro Cæcinâ, Cicero *initia, causas, effecta, antecedentia, consequentia* complexus est: *Quid igitur fugiebant? propter metum. Quid metuebant? Vim videlicet. Potestis igitur principia negare, cum extrema conceditis?* Sed similitudine quoque usus est, *Quæ vis in bello*

appellatur, ea in otio non appellabitur? Sed etiam ex contrario argumenta ducuntur; ut si quæratur, *An amatorium venenum sit, necne? quia venenum amatorium non sit.* Illud alterum genus quo sit manifestius adolescentibus meis, (meos enim semper adolescentes putabo) hîc quoque fictæ controversiæ utar exemplo. *Juvenes, qui convivere solebant, constituerunt, ut in litore cœnàrent. Unius, qui cœnæ defuerat, nomen tumulo, quem exstruxerant, inscripserunt. Pater ejus, a transmarinâ peregrinatione cum ad litus idem appulisset, lecto nomine, suspendit se.* Dicuntur hi causa mortis fuisse. Hîc finitio est accusatoris, *Per quem factum est, ut quis perierit, causa mortis est:* rei est, *Qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse est.* Remotâ finitione, accusatori sat est dicere, *Causa mortis fuistis; per vos enim factum est, ut homo periret; quia, nisi vos illud fecissetis, viveret.* Contra, *Non statim, per quem factum est, ut quis periret, is damnari debet, ut accusator, testis, judex rei capitalis. Nec, undecumque causa fluxit, ibi culpa est: ut, si cui quis profectionem suaserit, ut ad amicum accedat trans mare, et is naufragio perierit; ad cœnam invitàrit, et is, cruditate illic contractâ, decesserit. Nec fuit in causâ mortis solum adolescentium factum, sed credulitas senis, et in dolore ferendo infirmitas; denique, si fortior fuisset aut prudentior, viveret. Nec malâ mente fecerunt: et ille potuit, vel ex loco, tumulum, vel ex opere tumultuario, suspicari, non esse monimentum. Qui ergo puniri debent? in quibus omnia sunt homicidæ, præter manum.* Est interim certa finitio, de quâ inter utramque partem convenit; ut Cicero dicit, *Majestas est in imperio, atque in omni populi Romani dignitate.* Quæritur tamen, *An majestas minuta sit?* ut in causâ Cornelii quæsitum est. Sed hîc etiam similis videri potest finitivæ: tamen, quia de finitione non ambigitur, judicatio est quali-

tas, atque ad eum potius statum reducenda, ad cujus forte quâdam venimus mentionem; sed et erat ordine proximus locus.

CAPUT IV.

Est autem qualitas alia de summo genere, atque ea quidem non simplex. Nam, et qualis sit cujusque rei natura, et quæ forma, quæritur: *An immortalis anima? An humanâ specie Deus?* et de magnitudine ac numero, *Quantus sol? An unus mundus?* Quæ omnia conjecturâ quidem colliguntur, quæstionem tamen habent in eo, *qualia sint?* Hæc et in suasoriis aliquando tractari solent; ut, si Cæsar deliberet, *An Britanniam impugnet? quæ sit Oceani natura? an Britannia insula?* (nam tum ignorabatur) *quanta* [*in eâ*] *terra? quo numero militum aggredienda?* in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda ac non facienda, appetenda, vitanda, quæ in suasorias quidem maxime cadunt, sed in controversiis quoque sunt frequentia; hac solâ differentiâ, quia illic de futuris, hîc de factis, agitur. Item demonstrativæ partis omnia sunt in hoc statu: factum esse constat: quale sit factum, quæritur. Lis est omnis aut *de præmio*, aut *de pœnâ*, aut *de quantitate.* Igitur primum genus causæ aut *simplex* aut *comparativum.* Illic, quid æquum, hîc, quid æquius, aut quid æquissimum sit, excutitur. Cum de *pœnâ* judicium est, a parte ejus qui causam dicit, aut *defensio est criminis*, aut *imminutio*, aut *excusatio*, aut, ut quidam putant, *deprecatio. Defensio* longe potentissima est, quâ ipsum factum, quod objicitur, dicimus honestum esse. *Abdicatur aliquis, quod, invito patre, militârit, honores petierit, uxorem duxerit:* tuemur, quod fecimus. Partem hanc vocant Hermagorei κατ᾽ ἀντίληψιν, [ad intellectum id nomen referentes. Latine (ad verbum translatam non invenio) *abso-*

lutam appellant.] Etenim de re sola quæstio, justa sit ea, necne? *Justum* omne continetur *naturâ*, vel *constitutione*: *naturâ*, quod sit secundum cujusque rei dignitatem. Hæc sunt *pietas*, *fides*, *continentia*, et talia. Adjiciunt et id, quod sit *par*. Verum id non temere intuendum est: nam et *vis contra vim*, et *talio*, nihil habent, adversum eum qui prior fecit, injustitiæ: et non, quoniam res pares sunt, etiam id est justum, quod antecessit. Illa utrimque justa, eadem *lex*, eadem *conditio*: ac forsitan ne sint quidem paria, quæ ullâ parte sunt dissimilia. *Constitutio* est in *lege*, *more*, *judicato*, *pacto*. Alterum est defensionis genus, in quo factum, per se improbabile, assumtis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant προσληπτικην. Latini hoc quoque: nam ad verbum transferunt: *assumtiva* enim dicitur *causa*. In quo genere fortissimum est, si crimen causâ facti tuemur, qualis est *defensio Orestis*, *oratio Milonis*. Αντεγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio constat ejus accusatione, qui vindicatur. *Occisus est*, *sed latro*; *exsectus*, *sed raptor*. Est et illa ex causis facti ducta defensio priori contraria, in quâ neque factum ipsum per se (ut in absolutâ quæstione) defenditur; neque ex contrario facto; sed ex aliquâ utilitate aut reipublicæ aut hominum multorum, aut etiam ipsius adversarii, nonnunquam et nostrâ, si modo id erit, quod facere nostrâ causâ fas sit: quod sub extrario accusatore, et legibus agente, prodesse nunquam potest, in domesticis disceptationibus potest. Nam et filiis pater in judicio abdicationis, et maritus uxori, si malæ tractationis accusabitur, et patri filius, si dementiæ causa erit, non inverecunde dicet, multum suâ interfuisse. In quo tamen, incommoda vitantis melior, quam commoda petentis, est causa. Quibus similia etiam in verâ rerum quæstione tractantur. Nam, quæ in scholis *abdicatorum*, hæc in foro *exhæredatorum* a parentibus, et bona apud centumviros re-

petentium, ratio est: quæ illic *malæ tractationis*, hîc *rei uxoriæ*, cum quæritur, *Utrius culpâ divortium factum sit?* quæ illic *dementiæ*, hîc *petendi curatoris*. Subjacet utilitati etiam illa defensio, si pejus aliquid futurum fuit. Nam, in comparatione malorum, boni locum obtinet levius: ut, *si Mancinus fœdus Numantinum sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus Romanus*. Hoc genus αντιστασις Græce nominatur; *comparativum* nostri vocant. Hæc circa defensionem facti; quæ si neque per se ipsam, neque adhibitis auxiliis dabitur, proximum est, in alium *transferre crimen*, si possumus. Ideoque etiam in hos, qui jam scripti sunt, status visa est cadere translatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur: ut, *si Gracchus, reus fœderis Numantini, cujus metu leges populares tulisse in tribunatu videtur, missum se ab imperatore suo diceret*. Interim derivatur in rem: ut, *si is, qui testamento quid jussus non fecerit, dicat, per leges id fieri non potuisse*. Hoc μεταστασιν dicunt. Exclusis quoque his, *excusatio* superest. Ea est aut ignorantiæ, ut, *si quis fugitivo stigmata scripserit, eoque ingenuo judicato, neget, se liberum eum scîsse*; aut necessitatis, ut, *cum miles ad commeatûs diem non affuit, dicit se fluminibus interclusum, aut valetudine*. *Fortuna* quoque sæpe substituitur culpæ. Nonnunquam *male fecisse* nos, *sed bono animo*, dicimus. Utriusque rei multa et manifesta exempla sunt. Idcirco non est eorum necessaria expositio. Si omnia, quæ supra scripta sunt, deerunt, videndum, an *minui* culpa possit. Hic est ille, qui a quibusdam dicitur fieri, *status quantitatis*. Sed ea, cum sit aut *pœnæ* aut *honoris*, ex qualitate facti constituitur; eoque nobis sub hoc esse statu videtur; sicut ejus quoque, quæ *ad numerum* refertur a Græcis: nam πηλικοτητα, et ποσοτητα dicunt; nos utrumque eâdem appellatione complectimur. Ultima est *deprecatio*; quod

genus causæ plerique negârunt in judicium unquam venire. Quin Cicero quoque, pro Quinto Ligario, idem testari videtur, cum dicit, *Causas, Cæsar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo; Ignoscite, judices; erravit; lapsus est; non putavit; si unquam posthac*, et cætera. In senatu vero, et apud populum, et apud Principem, et ubicumque juris clementia est, habet locum *deprecatio*. In quâ plurimum valet, *ex ipso* qui reus est, hæc tria in vitâ præcedere, *si bene meritus, si spes in futurum innocenter victuri, et in aliquo usu futuri*; præterea, si vel aliis incommodis, vel præsenti periculo, vel pœnitentiâ, videatur satis pœnarum dedisse; extra, *nobilitas, dignitas, propinqui, amici*. In eo tamen qui cognoscit, plurimum ponendum, si laus eum misericordis potius, quam reprehensio dissoluti, consecutura est. Verum et in judiciis, etiam si non toto genere causæ, tamen ex parte magnâ, hic locus sæpe tractatur. Nam et divisio frequens est, etiam si fecisset, ignoscendum fuisse; idque in causis dubiis sæpe prævaluit; et epilogi omnes in eâdem fere materiâ versari solent. Sed nonnunquam etiam reus hîc totius summam constituit, si exhæredatum a se filium pater testatus fuerit elogio: propterea *quod is meretricem amaverit*. Nam omnis hîc quæstio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, et centumviri tribuere debeant veniam. Sed, etiam in formulis, cum pœnariæ sunt actiones, nos ita causam partimur, *an commissa sit pœna? an exigi debeat?* Id autem, quod illi viderunt, verum est, reum a judicibus hoc defensionis modo liberari non posse. *De præmiis* autem quæruntur duo, *An ullo sit dignus, qui petit? an tanto?* ex duobus, *Uter dignior?* ex pluribus, *Quis dignissimus?* Quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non *rem* tantum, sive alleganda, sive comparanda erit; sed *personam* quoque: nam et multum in

quæritur; a quo minime velit is, qui accusatur. Frequentissimæ tamen hæ sunt quæstiones, *uter majores causas habeat; uter plus industriæ aut virium sit allaturus ad accusandum; uter id meliore fide facturus. Tutelæ* præterea, in quo judicio solet quæri, an aliâ de re, quam de calculis, cognosci oporteat: *an fides præstari debeat tantum*, non etiam consilium et eventus. Cui simile est *male gestæ procurationis*; in foro *negotiorum gestorum:* nam et *mandati* actio est. Præter hæc, finguntur in scholis et *inscripti maleficii*, in quibus aut hoc quæritur, *an scriptum sit?* aut hoc, *an maleficium sit?* raro utrumque. *Male gestæ legationis* apud Græcos et veris causis frequens; ubi juris loco quæri solet, *an omnino aliter agere, quam mandatum sit, liceat?* et *quousque sit legatus?* quoniam alii in renuntiando sunt; ut in Heio, qui testimonium in Verrem dixerat post perlatam legationem. Plurimum tamen est in eo, *quale* sit factum. *Reipublicæ læsæ.* Hinc moventur quidem mille juris cavillationes, *Quid sit rempublicam lædere?* et, *læseritne, an profuerit?* et, *ab ipso, an propter ipsum, læsa sit?* in facto tamen plurimum inest. *Ingrati* quoque: in quo genere quæritur, *An is, cum quo agitur, acceperit beneficium?* quod raro negandum est: ingratus est enim, qui negat. *An, quantum acceperit, reddiderit? an protinus, qui non reddiderit, ingratus sit? an potuerit reddere? an id, quod exigebatur, debuerit? quo animo sit?* Simpliciores illæ, *injusti repudii*, sub quâ lege controversiæ illud proprium habent, quod a parte accusantis defensio est, et defendentis accusatio. Præterea, cum quis rationem mortis in senatu reddit: ubi una quæstio est juris, *An is demum prohibendus sit, qui mori vult, ut se legum actionibus subtrahat;* cætera qualitatis. Finguntur et *testamenta*, in quibus de solâ quæratur voluntate; ut in controversiâ quam supra exposui, in quâ, de parte patrimonii quartâ, quam

pater dignissimo ex filiis reliquerat, contendunt philosophus, medicus, orator. Quod idem accidit, si orbæ nuptias vindicant pares gradu, et si inter propinquos de idoneo quæratur. Sed nec omnes mihi persequi materias in animo est (fingi enim adhuc possunt); nec communes sunt earum quæstiones, quia positionibus mutantur. Hoc tantum admiror, Flavium (cujus apud me merito summa est auctoritas), cum Artem scholæ tantum componeret, tam anguste materiam qualitatis terminâsse. Quantitas quoque (ut dixi), etiamsi non semper, tamen plerumque eidem subjacet, seu modi est, seu numeri. Sed modus aliquando constat æstimatione facti, *quanta sit culpa, quantumve beneficium?* aliquando jure, cum id in controversiam venit, *quâ quis lege puniendus vel honorandus sit? Stuprator an decem millia dare debeat* (quæ pœna huic crimini constituta est), *an, quia stupratus se suspendit, capite puniri, tamquam causa mortis?* Quo in genere falluntur, qui ita dicunt, tamquam inter duas leges quæratur. Nam de decem millibus nulla controversia est, quæ nec petuntur. Judicium redditur, *an reus causa sit mortis?* In conjecturam quoque eadem species cadit, cum, *perpetuo an quinquennali sit exsilio multandus?* in controversiam venit; *num prudens cædem commiserit?* quæritur. Illa quoque, quæ ex numero ducitur, pendet ex jure: *An Thrasybulo triginta præmia debeantur?* et, *Cum duo fures pecuniam abstulerunt, separatim quadruplum quisque, an duplum, debeat?* Sed hîc factum quoque æstimatur; et tamen jus ipsum pendet ex qualitate.

CAPUT V.

Qui neque fecisse se negabit, neque aliud esse, quod fecerit, dicet, neque factum defendet, necesse est, in suo jure consistat; in quo plerumque *actionis*

est *quæstio:* quæ non semper eadem est, ut quidam putaverunt. Nam et judicium antecedit, qualia sunt præturæ curiosa consilia, cum de jure accusatoris ambigitur; et in ipsis frequentissime judiciis versatur. Est enim duplex ejus disceptationis conditio, quod aut *intentio* aut *præscriptio* habet controversiam. Ac fuerunt, qui præscriptionis statum facerent, tamquam ea non iisdem omnibus, quibus cæteræ leges, quæstionibus contineretur. Cum ex præscriptione lis pendet, de ipsâ re quæri non est necesse. Ignominioso patri filius præscribit: de eo solo judicatio est, *an liceat?* Quoties tamen poterimus, efficiendum est, ut de re quoque bene sentiat: sic enim juri nostro libentius indulgebit: ut, in sponsionibus quæ ex interdictis fiunt, etiamsi non proprietatis est quæstio, sed tantum possessionis; tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse, docere oportebit. Sed frequentius etiam quæritur de *intentione. Vir fortis optet, quod volet:* nego illi dandum, quidquid optaverit: non habeo præscriptionem, sed tamen voluntate contra verba, præscriptionis modo, utor. In utroque autem genere status idem fit. Porro *lex* omnis aut *tribuit*, aut *adimit*, aut *punit*, aut *jubet*, aut *vetat*, aut *permittit.* Litem habet aut *propter se* ipsam, aut *propter alteram.* Quæstio est aut *in scripto*, aut *in voluntate.* In scripto, aut *apertum* est, aut *obscurum*, aut *ambiguum.* Quod de legibus dico, idem accipi volo de testamentis, pactis, stipulationibus, omni denique scripto: idem de voce. Et, quoniam quatuor hujus generis quæstiones vel status facimus, singulos percurram.

CAPUT VI.

Scripti et voluntatis frequentissima inter consultos quæstio est; et pars magna controversiæ juris hinc pendet: quo minus id in scholis accidere mi-

rum est, ubi etiam ex industriâ fingitur. Ejus genus unum est, in quo et de *scripto* et de *voluntate* quæritur. Id tum accidit, cum est in lege aliqua obscuritas, et in eâ aut uterque suam interpretationem confirmat, et adversarii subvertit, ut hic, *Fur quadruplum solvat: duo surripuerunt pariter decem millia; petuntur ab utroque quadragena; illi postulant, ut vicena conferant:* nam et actor dicit, hoc esse quadruplum, quod petat, et rei hoc, quod offerant: voluntas quoque utrimque defenditur. Aut, cum de altero intellectu certum est, de altero dubium. *Ex meretrice natus ne concionetur. Quæ filium habebat, prostare cæpit. Prohibetur adolescens concione.* Nam de ejus filio, quæ ante partum meretrix fuit, certum est: an eadem hujus causa sit, dubium est; quia ex hac natus, et hæc meretrix est. Solet et illud quæri, quo referatur, quod scriptum est, *Bis de eâdem re ne sit actio:* id est, hoc *bis* ad actorem, an ad actionem? Hæc ex jure obscuro. Alterum genus est ex manifesto: quod qui solum viderunt, hunc *statum plani et voluntatis* appellaverunt. In hoc altera pars scripto nititur, altera voluntate. Sed, contra scriptum, tribus generibus occurritur. Unum est, in quo, id servari semper non posse, ex ipso patet. *Liberi parentes alant, aut vinciantur:* non enim alligabitur infans. Hinc erit ad alia transitus, et divisio, *num, quisquis non aluerit? num hic?* Propter hoc, proponunt quidam tale genus controversiarum, in quo nullum argumentum est, quod ex lege ipsâ peti possit, sed de eo tantum, de quo lis est, quærendum sit. *Peregrinus, si murum adscenderit, capite puniatur. Cum hostes murum adscendissent, peregrinus eos depulit: petitur ad supplicium.* Non erunt hîc separatæ quæstiones, *An quisquis? an hic?* quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum vehementius eo, quod in lite est: sed hoc tantum, *An ne servandæ quidem civitatis causâ?* Ergo et

æquitate et voluntate pugnandum. Fieri tamen potest, ut ex aliis legibus exempla ducamus, per quæ appareat, semper stari scripto non posse, ut Cicero, pro Cæcinâ, fecit. Tertium, cum in ipsis verbis legis reperimus aliquid, per quod probemus, aliud legum latorem voluisse; ut in hac controversiâ: *Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Cum annulo ferreo inventum magistratus alligavit.* Hîc, quia est verbum in lege *deprehensus*, satis etiam significatum videtur, non contineri lege, nisi noxium ferrum. Sed, ut, qui voluntate nitetur, scriptum, quoties poterit, infirmare debebit; ita, qui scriptum tuebitur, adjuvare se etiam voluntate tentabit. In testamentis et illa accidunt, ut voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit: ut in judicio Curiano, in quo nota L. Crassi et Scævolæ fuit contentio. *Substitutus hæres erat, si postumus ante tutelæ suæ annos decessisset. Non est natus.* Propinqui bona sibi vindicabant. Quis dubitaret, quin ea voluntas fuisset testantis, ut is, non nato filio, hæres esset, qui mortuo? sed hoc non scripserat. Id quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum, quod appareret scriptorem noluisse: *Qui sestertiûm nummûm quinque millia legaverat, cum emendaret testamentum, sublatis sestertiis nummis, argenti pondo posuit; quinque millia remanserunt.* Apparuit tamen, *quinque pondo* dari voluisse; quia ille in argento legato modus et inauditus erat, et incredibilis. Sub hoc etiam statu generales sunt quæstiones, *scripto, an voluntate, standum sit? quæ fuerit scribentis voluntas?* [Tractatus] omnes qualitatis aut conjecturæ, de quibus satis dictum arbitror.

CAPUT VII.

Proximum est *de legibus contrariis* dicere, quia inter omnes Artium scriptores constat, in *anti-*

nomiâ duos esse *scripti* et *voluntatis* status; neque immerito; quia, cum lex legi obstet, utrimque contra scriptum dicitur, et quæstio est de voluntate: in utrâque id ambigitur, *an utique illâ lege sit utendum?* Omnibus autem manifestum est, nunquam esse legem legi contrariam jure ipso (quia, si diversum jus esset, alterum altero abrogaretur), sed eas casu collidi, et eventu. Colliduntur autem aut *pares inter se;* ut, si optio tyrannicidæ et viri fortis comparentur, utrique datâ, quod velit, petendi potestate; hîc *meritorum*, *temporis*, *præmii*, collatio est: aut *secum ipsæ*, ut duorum fortium, duorum tyrannicidarum, duarum raptarum; in quibus non potest esse alia quæstio, quam temporis, *utra prior* sit; aut qualitatis; *utra justior* sit *petitio*. Diversæ quoque leges confligunt, aut similes. *Diversæ*, quibus, etiam citra adversam legem, contradici possit: ut in hac controversiâ, *Magistratus ab arce ne discedat; Vir fortis optato, quæ volet*, vel aliâ nullâ obstante, quæri potest, *an*, *quidquid optârit*, *accipere debeat?* et a magistratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur, *Si incendium in arce fuerit; si in hostes decurrendum*. *Similes*, contra quas nihil opponi potest, nisi lex altera. *Tyrannicidæ imago in gymnasio ponatur:* contra, *Mulieris imago in gymnasio ne ponatur*. *Mulier tyrannum occidit*. Nam neque mulieris imago ullo alio casu poni potest, neque tyrannicidæ ullo alio casu submoveri. *Impares* sunt, cum alteri, multa sunt, quæ opponi possunt; alteri nihil, nisi quod in lite est; ut, cum *vir fortis impunitatem desertoris petit:* nam contra legem viri fortis (ut supra ostendi) multa dicuntur: adversus desertores scripta non potest, nisi optione, subverti. Item, aut *confessum* est ex utrâque parte jus, aut *dubium:* si *confessum* est, hæc fere quæruntur: *Utra lex potentior? ad Deos pertineat, an ad homines? ad rempublicam,*

an ad privatos? de honore, an de pœnâ? de magnis rebus, an de parvis? permittat, an vetet, an imperet? Solet tractari et, *Utra sit antiquior, et velut potentissima? utra minus perdat?* ut in desertore, et viro forti, quod, illo non occiso, lex tota tollatur; occiso, sit reliqua viro forti alia optio. Plurimum tamen est in hoc, *Utrum fieri sit melius atque æquius?* de quo nihil præcipi, nisi propositâ materiâ, potest. Si *dubium;* aut alteri, aut invicem utrique, de jure fit controversia: ut in re tali, *Patri in filium, patrono in libertum, manûs injectio sit; liberti hæredem sequantur. Liberti filium quidam fecit hæredem; invicem petitur manûs injectio:* et patronus negat, jus patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit. Duplices leges, sicut duæ, colliduntur: ut, *Nothus, ante legitimum natus, legitimus sit; post legitimum, tantum civis.* Quod de legibus, idem de senatûs-consultis dictum; quæ si aut inter se pugnent, aut obstent legibus, non tamen aliud sit ejus statûs nomen.

CAPUT VIII.

Syllogismus habet aliquid simile scripto et voluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur: sed hoc interest, quod illic contra scriptum dicitur, hîc super scriptum; illic, qui verba defendit, hoc agit, ut fiat utique, quod scriptum est; hîc, ne aliud, quam scriptum est. Ejus nonnulla etiam cum *finitione* conjunctio. Nam sæpe, si *finitio* infirma est, in *syllogismum* delabitur. Sit enim lex, *Venefica capite puniatur. Sæpe secubanti amatorium dedit; eumdem repudiavit: per propinquos rogata, ut rediret, non est reversa: suspendit se maritus. Mulier veneficii rea est.* Fortissima est actio dicentis amatorium venenum esse. Id erit *finitio;* quæ si parum valebit, fiet *syllogismus:* ad quem, velut

remissâ priore contentione, veniemus, *an perinde puniri debeat, ac si virum veneno necâsset?* Ergo hic status ducit, ex eo quod scriptum est, id quod incertum est; quod quoniam ratiocinatione colligitur, *ratiocinativus* dicitur. In has autem fere species venit, *An, quod semel jus est, idem et sæpius? Incesti damnata, et præcipitata de saxo, vixit: repetitur. An, quod in uno, et in pluribus? Qui duos uno tempore tyrannos occidit, duo præmia petit. An, quod ante, et postea? Raptor profugit; rapta nupsit; reverso illo, petit optionem. An, quod in toto, idem in parte? Aratrum accipere pignori non licet; vomerem accipit. An, quod in parte, idem in toto? Lanas vehere Tarento non licet; oves vexit.* In his syllogismis scripto alter nititur; alter non satis cautum esse dicit. *Postulo, ut præcipitetur incesta; lex est:* et *rapta optionem petit;* et *in ove lanæ sunt:* similiter alia. Sed, quia responderi potest, *Non est scriptum, ut sæpius præcipitetur damnata, aut quandocumque rapta optet, aut tyrannicida duo præmia accipiat; nihil de vomere cautum, nihil de ovibus:* ex eo quod manifestum, colligitur, quod dubium est. Majoris pugnæ est, ex scripto ducere, quod scriptum non est. *Qui patrem occiderit, culleo insuatur: matrem occidit. Ex domo in jus educere ne liceat: tabernaculis eduxit.* In hoc genere hæc quæruntur: *An, quoties propria lex non est, simili sit utendum? an id, de quo agitur, ei, de quo scriptum est, simile sit?* Simile autem et majus est, et par, et minus. In illo priore, *an satis lege cautum sit? an et, si parum cautum est, hac sit utendum?* In utroque, *de voluntate legum latoris.* Sed *de æquo* tractatus potentissimi.

CAPUT IX.

Amphiboliæ species sunt innumerabiles, adeo, ut philosophorum quibusdam nullum videatur esse verbum, quod non plura significet; genera admodum pauca. Aut enim vocibus accidit singulis, aut conjunctis. Singula afferunt errorem, cum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est; ὁμωνυμια dicitur, ut *Gallus;* utrum enim avem, an gentem, an nomen, an fortunam corporis, significet, incertum est: et *Ajax*, Telamonis an Oïlei filius. Verba quoque quædam diversos intellectus habent, ut *cerno.* Quæ ambiguitas plurimis modis accidit: unde fere lites, præcipue ex testamentis, cum de libertate, aut etiam de hæreditate, contendunt ii, quibus idem nomen est; aut, quid sit legatum, quæritur. Alterum est, in quo alia integro verbo significatio est, alia diviso: ut *ingenua,* et *armamentum*, et *Corvinum*, ineptæ sane cavillationes, ex quo tamen Græci controversias ducunt: inde αυλητρις illa vulgata, cum quæritur, *Utrum aula, quæ ter ceciderit, an tibicina, si ceciderit, debeat publicari.* Tertia est ex compositis, ut si quis corpus suum in occulto loco poni jubeat, circaque monimentum multum agri ab hæredibus in tutelam cinerum, ut solet, leget, [*Sit litus occultum.*] Sic, apud Græcos, contendit Λεων et Παντάλεων, cum scriptura dubia est, bona omnia Λεοντι, an bona Παντάλεοντι relicta sint. In conjunctis plus ambiguitatis. Fit autem *per casus;* ut,

Aio, te, Æacida, Romanos vincere posse.

Per collocationem, ubi dubium est, quid quo referri oporteat; ac frequentissime, cum id, quod medium est, utrimque possit trahi, ut de Troïlo Virgilius, *Lora tenens tamen*... Hîc, utrum, quod teneat tamen lora, an, quamvis teneat, tamen trahatur, quæri potest. Unde controversia illa, Testa-

mento quidam jussit *poni statuam auream hastam tenentem.* Quæritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statuâ alterius materiæ? Fit per *flexum* idem magis,

Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles.

Sæpe, utri duorum antecedentium sermo subjunctus sit, in dubio est: unde est controversia, *Hæres meus uxori meæ dare damnas esto argenti, quod elegerit, pondo centum.* Uter eligat, quæritur. Verum id, quod ex his primum est, *mutatione casuum*, sequens *divisione verborum* aut *translatione*, emendatur, tertium *adjectione.* Accusativi geminatione facta amphibolia solvitur ablativo: ut illud, *Lachetem audivi percussisse Demeam*, fiat, *a Lachete percussum Demeam.* Sed ablativo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibolia. *Cœlo decurrit aperto:* utrum per apertum cœlum, an cum apertum esset. *Divisio* respiratione et morâ constat: *statuam*, deinde, *auream hastam*; vel *statuam auream*, deinde, *hastam.* *Adjectio* talis est, *argentum, quod elegerit ipse*, ut hæres intelligatur; vel *ipsa*, ut uxor. *Adjectione* facta amphibolia, qualis sit, *Nos flentes illos deprehendimus*, *detractione* solvetur. Pluribus verbis emendandum, ubi est id, quod, quo referatur, dubium est, et ipsum est ambiguum. *Hæres meus dare illi damnas esto omnia sua.* In quod genus incidit Cicero, loquens de C. Fannio. *Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat; præsertim cum ille Q. Scævolam sibi minorem natu generum prætulisset.* Nam id *sibi* et ad socerum referri, et ad Fannium, potest. Productio quoque, in scripto, et correptio, in dubio relicta, causa est ambiguitatis; ut in hoc, *Cato.* Aliud enim ostendit brevis secunda syllaba casu nominativo, aliud eadem syllaba producta casu dativo aut ablativo. Plurimæ

præterea sunt aliæ species, quas persequi nihil necesse est. Nec refert, quo modo facta sit amphibolia, aut quo resolvatur. Duas enim res significari manifestum est; et, quod ad scriptum vocemve pertinet, in utramque par est partem. Ideoque frustra præcipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad nostram partem conemur vertere. Nam, si id fieri potest, amphibolia non est. Amphiboliæ autem omnis in his erit quæstio, aliquando, *Uter sit secundum naturam magis sermo?* semper, *utrum sit æquius? utrum is, qui sic scripsit, ac sic dixit, sic voluerit?* Quarum in utramque partem satis, ex his quæ de conjecturâ et qualitate diximus, præceptum est.

CAPUT X.

Est autem quædam inter hos status cognatio. Nam, et in *finitione*, quæ sit voluntas nominis, quæritur; et in *syllogismo*, qui secundus a finitione status est, spectatur, quid voluerit scriptor; et ex contrariis legibus duos esse *scripti* et *voluntatis* status apparet. Rursus et *finitio* quodammodo est *amphibolia*, cum in duas partes diducatur intellectus nominis. *Scriptum* et *voluntas* habet in verbis [vocis] quæstionem; quod idem in *antinomiâ* petitur. Ideoque omnia hæc quidam *scriptum* et *voluntatem* esse dixerunt; alii in scripto et voluntate amphiboliam esse, quæ facit quæstionem. Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum jus, aliud ambiguum. Igitur *finitio* in naturâ ipsâ nominis quæstionem habet generalem, et quæ esse etiam citra complexum causæ possit: *scriptum* et *voluntas* de eo disputat verbo, quod est in lege: *syllogismus* de eo, quod non est. *Amphiboliæ* lis in diversum trahit: *legum contrariarum* ex diverso pugna est. Neque immerito et recepta est a doctissimis hæc differentia, et apud plurimos ac prudentissimos durat. Et de hoc quidem genere disceptationis, etiamsi non

omnia tradi, tamen aliqua, potuerunt. Sunt alia, quæ, nisi propositâ, de quâ dicendum est, materiâ, viam docendi non præbeant. Non enim causa universa in quæstiones ac locos diducenda est: sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam et in proœmio primum est aliquid, et secundum, ac deinceps. Et *quæstio* omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiam simplices. [Nisi forte] satis erit dividendi peritus, qui controversiam in hæc diduxerit, *an omne præmium viro forti dandum sit, an ex privato, an nuptiæ, an ea quæ nupta sit, an hæc?* deinde, cum fuerit de primâ quæstione dicendum, passim, et ut quidque in mentem veniet, [misçuerit?] non primum in eâ scierit esse tractandum, *Verbis legis standum sit, an voluntate?* hujus ipsius particulæ aliquod initium fecerit? deinde, proxima subnectens, struxerit orationem, ut pars hominis est manus, ejus digiti, illorum quoque articuli? Est et hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certâ definitâque materiâ. Sed quid una faciat, aut altera, quin immo centum ac mille, in re infinitâ, atque materiâ? Præceptoris est, in alio atque alio genere quotidie ostendere, quis ordo sit rerum, et quæ copulatio; ut paulatim fiat usus, et ad similia transitus. Tradi enim omnia, quæ ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia, quæ in rerum naturâ sunt, adumbrare didicit? sed, perceptâ semel imitandi ratione, assimulabit, quidquid acceperit. Quid enim? non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, facit? Quædam vero non docentium sunt, sed discentium. Nam et medicus, quid in quoque valetudinis genere faciendum sit; quid quibus signis providendum, docebit: vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritûs meatum, coloris distantiam, quæ sua cujusque sunt, ingenium dabit. Quare plurima petamus a nobis; et cum causis deliberemus, cogitemusque, homines

ante invenisse artem, quam docuisse. Illa enim potentissima est, quæque vere dicitur *œconomica* totius causæ *dispositio*, quæ constitui, nisi velut in re præsenti, non potest: ubi assumendum prooemium, ubi omittendum? ubi utendum expositione continuâ, ubi partita? ubi ab initiis incipiendum, ubi, more Homerico, a mediis, vel ultimis? ubi omnino non exponendum? quando a nostris, quando ab adversariorum, propositionibus incipiamus? quando a firmissimis probationibus, quando a levioribus? quando in causâ proponendæ prooemiis quæstiones? quâ præparatione præmuniendæ? quid judicis animus accipere possit statim dictum, quo paulatim deducendus? singulis, an universis opponenda refutatio? reservandi perorationi, an per totam orationem, diffundendi affectus? de jure prius, an de æquitate, dicendum? an anteacta crimina, an de quibus judicium est, prius objicere vel diluere conveniat? Si multiplices causæ erunt, quis ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæve, cujusque generis in actione recitandæ? quæ reservandæ? Hæc est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus prœliorum, retinentis partes propter castella tuenda, custodiendasve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique ac terrâ dividentis. Sed hæc in oratione præstat omnia, cui affuerint *natura*, *doctrina*, *studium*. Quare nemo exspectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum: est facienda sua cuique vis, usus, sua ratio: non respiciendum ad hæc, sed in promtu habenda; nec tamquam tradita, sed tamquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars potest, si qua est: verum ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio; nostrum est uti eis scire. Reliqua partium est demum dispositio; et in his ipsis primus aliquis sensus, et secundus, et tertius: qui non modo ut sint ordine collocati, elaborandum

est, sed ut inter se juncti, atque ita cohærentes, ne commissura pelluceat: corpus sit, non membra. Quod ita continget, si et, quid in quoque conveniat, viderimus, et ut verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quæ invicem complectantur. Ita res diversæ distantibus ex locis, quasi invicem ignotæ, non collidentur, sed aliquâ societate cum prioribus ac sequentibus se, copulâque, tenebunt: ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, et a dispositione ad elocutionis præcepta labor; quod proximus liber inchoabit.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIÂ

LIBER OCTAVUS.

PROŒMIUM.

His fere, quæ in proximos quinque libros collata sunt, ratio *inveniendi*, atque inventa *disponendi*, continetur: quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est, ita incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ deterreri solent; aut, eo tempore, quo præcipue alenda ingenia, atque indulgentiâ quâdam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur; aut, si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur; aut, quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Unde existimant accidisse, ut qui diligentissimi Artium scriptores exstiterunt, ab eloquentiâ longissime fuerint. Viâ tamen opus est incipientibus, sed eâ planâ, et, cum ad ingredien-[illegible], tum ad demonstrandum, expeditâ. Eligat

itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima; et tradat ea demum in præsentia, quæ placent, remotâ refutandi cætera morâ. Sequuntur enim discipuli, quo duxeris. Mox, cum robore discendi, crescet etiam eruditio. Iidem primo solum iter credant esse, in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neque obscura neque ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diversis opinionibus pertinaciter tuendis involverunt. Itaque, in toto artis hujusce tractatu, difficilius est judicare, quid doceas, quam, cum judicâris, docere: præcipueque in duabus his partibus perquam sunt pauca, circa quæ si is, qui instituetur, non repugnaverit, pronum ad cætera habiturus est cursum. Nempe enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus rhetoricen *bene dicendi scientiam, et utilem, et artem, et virtutem esse*; materiam ejus *res omnes*, de quibus dicendum esset. Tum et eas in tribus fere generibus, *demonstrativo, deliberativo, judicialique*, reperiri. Orationem porro omnem constare *rebus et verbis*: in rebus intuendam *inventionem*, in verbis *elocutionem*, in utrisque *collocationem*: quæ *memoria* complecteretur, *actio* commendaret. Oratoris officium *docendi, movendi, delectandi* partibus contineri. Ex quibus ad docendum, *expositio et argumentatio*; ad movendum, *affectus* pertinerent; quos per omnem quidem causam, sed maxime tamen in ingressu ac fine, dominari. Nam *delectationem*, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias *in elocutione* partes habere. *Quæstiones* alias *infinitas*, alias *finitas*, quæ personis, locis, temporibus, continerentur. In omni porro materiâ tria esse quærenda, *an sit? quid sit? quale sit?* His adjiciebamus, *demonstrativam* laude ac vituperatione constare. In eâ, quæ ab ipso de quo diceremus, quæ post eum, acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu *honestorum utiliumque* constare. *Suasoriis* accedere tertiam partem ex conjecturâ, *possetne*

fieri, et, *an esset futurum*, de quo deliberaretur. Hîc præcipue diximus spectandum, *quis*, *apud quem*, *quid*, diceret. *Judicialium* causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere; et in quibusdam sufficere modo *intentionem*, modo *depulsionem*: porro *depulsionem* omnem inficiatione duplici, *factumne*, et *an hoc factum esset*; præterea *defensione* ac *translatione*, constare. *Quæstionem* aut ex facto aut ex scripto esse. *Ex facto*, de rerum fide, proprietate, qualitate. *Ex scripto*, de verborum vi, aut voluntate: in quibus vis tum causarum, tum actionum, inspici soleat, quæque aut scripti et voluntatis, aut ratiocinativæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarum, specie continetur. In omni porro causâ judiciali quinque esse partes; quarum *exordio* conciliari audientem, *narratione* causam proponi, *confirmatione* roborari, *refutatione* dissolvi, *peroratione* aut memoriam judicis refici, aut animos moveri. His argumentandi et afficiendi locos, et quibus generibus concitari, placari, resolvi judices oportet, adjecimus. Accessit ratio divisionis. Credere modo, qui discet, velit, certam quamdam viam esse, in quâ multa, etiam sine doctrinâ, præstare debeat per se ipsa natura; ut hæc, de quibus dixi, non tam inventa a præceptoribus, quam, cum fierent, observata, esse videantur. Plus exigunt laboris et curæ, quæ sequuntur. Hinc enim jam *elocutionis* rationem tractabimus, partem operis (ut inter omnes oratores convenit) difficillimam. Nam et M. Antonius, cujus supra habuimus mentionem, ait *a se disertos visos esse multos*, *eloquentem autem neminem*. *Disertis* satis putat, dicere quæ oporteat: ornate autem dicere, proprium esse *eloquentissimi*. Quæ virtus si usque ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso, certum est, et in his et in prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit. Et Marcus Tullius *inventionem* quidem ac *dispositionem* prudentis hominis putat, *eloquentiam* ora-

toris. Ideoque præcipue circa partis hujus præcepta elaboravit. Quod eum merito fecisse, etiam ipso rei, de quâ loquimur, nomine palam declaratur. *Eloqui* enim hoc est, omnia, quæ mente conceperis, promere, atque ad audientes perferre; sine quo supervacua sunt priora, et similia gladio condito, atque intra vaginam suam hærenti. Hoc itaque maxime docetur; hoc nullus, nisi arte, assequi potest; huc studium adhibendum; hoc exercitatio petit, hoc imitatio; hîc omnis ætas consumitur; hoc maxime orator oratore præstantior; hoc genera ipsa dicendi alia aliis potiora. Neque enim Asiani, aut quocumque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt: neque, quos *aridos* vocamus, stulti, aut in causis cæci fuerunt: sed his judicium in eloquendo ac modus, illis vires, defuerunt; ut appareat, in hoc et vitium et virtutem esse dicendi. Non ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occurram enim necesse est, et, velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui, omissâ rerum (qui nervi sunt in causis) diligentiâ, quodam inani circa voces studio senescunt: idque faciunt gratiâ decoris, quod est in dicendo (meâ quidem opinione) pulcherrimum, sed, cum sequitur, non cum affectatur. Corpora sana, et integri sanguinis, et exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires: namque et colorata, et adstricta, et lacertis expressa sunt; sed, eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, fœdissima sunt ipso formæ labore. Et *cultus concessus atque magnificus addit hominibus* (ut Græco versu testatum est) *auctoritatem:* at muliebris et luxuriosus non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida et versicolor quorumdam elocutio res ipsas effeminat, quæ illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum, rerum volo esse sollicitudinem. Nam plerumque optima rebus cohærent, et cernuntur suo lumine: at nos quæri-

mus illa, tamquam lateant semper, seque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est; sed ex aliis locis petimus, et inventis vim afferimus. Majore animo aggredienda eloquentia est; quæ, si toto corpore valet, ungues polire, et capillum reponere, non existimabit ad curam suam pertinere. Sed evenit plerumque, ut hac diligentiâ deterior etiam fiat oratio: primum, quia sunt optima minime arcessita, et simplicibus atque ab ipsâ veritate profectis similia. Nam illa, quæ curam fatentur, et ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, et fidem amittunt, propter id, quod sensus obumbrant, et velut læto gramine sata strangulant. Nam et, quod recte dici potest, circumimus amore verborum; et, quod satis dictum est, repetimus; et, quod uno verbo patet, pluribus oneramus; et pleraque significare melius putamus, quam dicere. Quid, quod nihil jam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod et alius dixisset? A corruptissimo quoque poëtarum figuras seu translationes mutuamur; tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio. Atqui satis aperte Cicero præceperat, *in dicendo vitium vel maximum esse, a vulgari genere orationis, atque a consuetudine communis sensûs, abhorrere.* Sed ille durus, atque ineruditus: nos melius, quibus sordent omnia, quæ natura dictavit; qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia: quasi vero sit ulla verborum, nisi rei cohærentium, virtus; quæ ut propria sint, et dilucida, et ornata, et apte collocentur, si totâ vitâ laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est. Atque plerosque videas hærentes circa singula, et dum inveniunt, et dum inventa ponderant, ac dimetiuntur. Quod etiam si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ et cursum dicendi refrenat, et calorem cogitationis exstinguit ...â et diffidentiâ. Miser enim, et (ut sic dicam)

pauper orator est, qui nullum verbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primum cognoverit, tum lectione multâ et idoneâ copiosam sibi verborum supellectilem comparârit, et huic adhibuerit artem collocandi; deinde hæc omnia exercitatione plurimâ roborârit, ut semper in promtu sint, et ante oculos. Namque hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio præcedente, et acquisitâ facultate, et quasi repositâ. Namque ista quærendi, judicandi, comparandi anxietas, dum discimus, adhibenda est, non cum dicimus. Alioqui, sicut qui patrimonium non parârunt, subinde quærunt; ita in oratione, qui non satis laborârunt. Si præparata vis dicendi fuerit, erunt in officio, sic ut non ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere videantur, atque ut umbra corpus sequi.

Tamen in hac ipsâ curâ est aliquid satis. Nam, cum Latina, significantia, ornata, apte sint collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, et cum singulis pæne syllabis commorandi; qui, etiam cum optima sint reperta, quærunt aliquid, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum; nec intelligunt, jacere sensus in oratione, in quâ verba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quam maxima, dum sciamus tamen, nihil verborum causâ esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratiâ sint reperta; quorum ea sunt maxime probabilia, quæ sensum animi nostri optime promunt, atque in animis judicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio et admirabilem et jucundam orationem; verum *admirabilem* non sic, quomodo prodigia miramur; et *jucundam*, non deformi voluptate, sed cum laude ad dignitatem conjunctâ.

CAPUT I.

Igitur, quam Græci φρασιν vocant, Latine dicimus *elocutionem*. Eam spectamus in verbis aut *singulis* aut *conjunctis*. In *singulis* intuendum est, ut sint *Latina*, *perspicua*, *ornata*, et ad id, quod efficere volumus, *accommodata*; in *conjunctis*, ut *collocata*, ut *figurata*. Sed ea, quæ de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, *in libro primo*, cum *de grammatice* loqueremur, exsecuti sumus. Verum illic tantum, ne vitiosa essent, præcepimus: hîc non alienum est admonere, ut sint quam minime *peregrina* et *externa*. Multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris, quam Latine: quomodo et illa Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotatâ unius affectatione verbi, hospitem dixit; nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod *nimium Attice* loqueretur. Et in Tito Livio, miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quamdam *Patavinitatem*. Quare, si fieri potest, et verba omnia, et vox, hujus alumnum urbis oleant, ut oratio Romana plane videatur, non civitate donata.

CAPUT II.

Perspicuitas in verbis præcipuam habet proprietatem: sed *proprietas* ipsa non simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est sua cujusque rei appellatio: quâ non semper utimur: nam et obscœna vitabimus, et sordida, et humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis. In quo vitio càvendo, non mediocriter quidam errare solent, qui omnia, quæ sunt in usu, etiam si causæ necessitas postulet, reformidant; ut ille, qui in actione *Ibericas herbas*, se solo nequidquam intelligente, dicebat; nisi, irridens hanc vanitatem, Cassius Severus *spar-*

tum eum dicere velle indicâsset. Nec video, quare clarus orator *duratos muriâ pisces* nitidius esse crediderit, quam ipsum id, quod vitabat. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cujusque rei utitur, nulla virtus est: atque ei contrarium est vitium id, quod apud nos *improprium*, ακυρον apud Græcos, vocatur: quale est,...*tantum sperare dolorem*; aut, quod in oratione Dolabellæ emendatum a Cicerone annotavi, *mortem ferre*; aut, qualia nunc laudantur a quibusdam, quorum est, *de cruce decernere*; *verba ceciderunt.* Non tamen, quidquid non erit proprium, protinus et improprii vitio laborabit: quia, primum omnium, multa sunt et Græce et Latine non denominata. Nam et, qui jaculum emittit, *jaculari* dicitur; qui pilum aut sudem, appellatione privatim sibi assignatâ caret: et ut, *lapidare* quid sit, manifestum est, ita glebarum testarumque jactus non habet nomen. Unde abusio, (quæ κατάχρησις dicitur) necessaria. *Translatio* quoque, in quâ vel maximus est orationis ornatus, verba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad vim significandi, refertur; nec auditu, sed intellectu, perpendenda est. Secundo modo dicitur proprium, inter plura quæ sunt ejusdem nominis, id, unde cætera ducta sunt: ut *vertex* est contorta in se aqua, vel quidquid aliud similiter vertitur; inde, propter flexum capillorum, pars est summa capitis; et, ex hoc, quod est in montibus eminentissimum. Recte, inquam, dixeris hæc omnia *vertices*; proprie tamen, unde initium est. Sic *soleæ* et *turdi* pisces, et cætera.

Tertius est huic diversus modus, cum res, communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium; ut carmen funebre proprie *nænia*, et tabernaculum ducis *augurale.* Item, quod commune est et aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut *urbem*, Romam accipimus, et *venales*, novicios, et *Corinthia*, æra; cum sint urbes aliæ quoque, et ve-

nalia multa, et tam aurum et argentum, quam *æs*, *Corinthium*. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur. At illud jam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet, ut proprie dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius; ut Cato dixit, *C. Cæsarem ad evertendam rempublicam sobrium accessisse*; ut Virgilius *deductum carmen*, et Horatius *acrem tibiam*, *Hannibalemque dirum*. In quo modo illud quoque est a quibusdam traditum proprii genus ex appositis, quæ epitheta dicuntur, ut, *Dulce mustum*: et, *Cum dentibus albis*. De quo genere alio loco dicendum est.

Etiam, quæ bene translata sunt, *propria* dici solent. Interim autem, quæ sunt in quoque genere præcipua, *proprii* locum accipiunt, ut Fabius, inter plures imperatorias virtutes, *Cunctator* est appellatus. Possunt videri verba, quæ plus significant, quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis; intellectum enim adjuvant. Ego autem libentius emphasim retulerim ad ornatum orationis, quia non, ut intelligatur, efficit, sed, ut plus intelligatur. At obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis; ut, si commentarios quis pontificum, et vetustissima fœdera, et exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex his, ut, quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire videantur. Fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria, ut *Atabulus* ventus, et *navis saccaria*, et [*in malaco sanum*:] quæ vel vitanda apud judicem ignarum significationum earum, vel interpretanda sunt; sicut in his quæ *homonyma* dicuntur, ut, *Taurus* animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum, non intelligitur. Plus tamen est obscuritatis in contextu et continuatione sermonis, et plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio; nec trajectione tam tardus, ut in hyperbaton finis ejus

differatur. Quibus adhuc pejor est mixtura verborum, qualis in illo versu,

Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus aras.

Etiam interjectione (quâ et oratores et historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum) impediri solet intellectus, nisi, quod interponitur, breve est. Nam Virgilius, illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset,

Nec vanos horret strepitus, ...

compluribus insertis, aliâ figurâ quinto demum versu redit,

. . . . . . *Tum, si qua sonum procul arma dedêre,*
Stare loco nescit.

Vitanda in primis ambiguitas, non hæc solum, de cujus genere supra dictum est, quæ incertum intellectum facit, ut, *Chremetem audivi percussisse Demeam;* sed illa quoque, quæ, etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit; ut, si quis dicat, *visum a se hominem librum scribentem.* Nam, etiamsi librum ab homine scribi pateat, male tamen composuerat, feceratque ambiguum, quantum in ipso fuit. Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui, dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosâ loquacitate, quæ dicere volunt: ipsam deinde illam seriem cum aliâ simili jungentes, miscentesque, ultra quam ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiam a quibusdam laboratur: neque id novum vitium est, cum jam apud Titum Livium inveniam, fuisse præceptorem aliquem, qui discipulos *obscurare*, quæ dicerent, juberet, Græco verbo utens, σκότισον. Unde illa scilicet egregia laudatio, *Tanto melior: ne ego quidem intellexi.* Alii, brevitatis æmuli, necessaria quoque orationi subtrahunt verba; et, velut satis sit

scire ipsos, quæ dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio non intelligit.

Quidam, emutatis in perversum dictis, de figuris idem vitium consequuntur. Pessima vero sunt ἀδιανοητα, hoc est, quæ, verbis aperta, occultos sensus habent: ut, *Conductus est cæcus secus viam stare*; et, qui suos artus morsu lacerâsset, fingitur in scholis *supra se cubâsse*. Ingeniosa hæc et fortia, ut ex ancipiti diserta credantur, perficiunt. At pervasit quidem jam multos ista persuasio, ut id jam demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine suo delectantur, et gaudent, non quasi audiverint, sed quasi invenerint. Nobis prima sit virtus *perspicuitas*, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio: nihil neque desit, neque superfluat. Ita sermo et doctis probabilis, et planus imperitis erit.

Hæc est eloquendi observatio: nam, rerum perspicuitas quomodo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam, si neque pauciora quam oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, et negligenter quoque audientibus aperta; quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem judicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, et tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen; sed multis eum frequenter cogitationibus avocari; nisi tam clara fuerint, quæ dicemus, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat. Quare, non, ut intelligere possit, sed, ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod, etiam repetimus sæpe, quæ non satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus. *Quæ causa utique nostrâ culpâ dicta obscurius est; quâ causâ ad planiora et communia magis verba descendimus;*

cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

CAPUT III.

Venio nunc ad *ornatum*; in quo sine dubio plus, quam in cæteris dicendi partibus, sibi indulget orator. Nam emendate quidem ac dilucide dicentium tenue præmium est, magisque vitiis carere, quam ut aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. *Inventio* cum imperitis sæpe communis: *dispositio* modicæ doctrinæ credi potest: et, quæ sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint: denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu vero atque ornatu se quoque commendat ipse, qui dicit; et in cæteris judicium doctorum, in hoc vero etiam popularem laudem, petit. Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis prœliatus in causâ est Cicero Cornelii: qui non assecutus esset, docendo judicem tantum, et utiliter demum, ac Latine, perspicueque dicendo, ut populus Romanus admirationem suam, non acclamatione tantum, sed etiam plausu, confiteretur. Sublimitas profecto, et magnificentia, et nitor, et auctoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata, et cæteris similis, fuisset oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse, quid facerent, nec sponte judicioque plausisse, sed, velut mente captos, et, quo essent in loco, ignaros, erupisse in hunc voluptatis affectum. Sed ne causæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam, qui libenter audiunt, et magis attendunt, et facilius credunt; plerumque ipsâ delectatione capiuntur; nonnunquam admiratione auferuntur. Nam et ferrum affert oculis terroris aliquid, et fulmina ipsa non tam nos confunderent, si vis eorum tantum, non etiam ipse fulgor, timeretur. Recteque

Cicero his ipsis ad Brutum verbis quâdam in epistolâ scribit, *Nam eloquentiam, quæ admirationem non habet, nullam judico.* Aristoteles quoque eamdem petendam maxime putat. Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, et sanctus sit; nec effeminatam levitatem, nec fuco eminentem colorem amet; sanguine et viribus niteat. Hoc autem adeo verum est, ut, cum in hac maxime parte sint vicina virtutibus vitia, etiam, qui vitiis utuntur, virtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicum esse culte dicentibus. Non nego hanc esse virtutem; sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia et violas, et amœnos fontes surgentes, quam ubi plena messis, aut graves fructu vites erunt? Sterilem platanum, tonsasque myrtos, quam maritam ulmum et uberes oleas præoptaverim? Habeant illa divites: licet: quid essent, si aliud nihil haberent?

Nullusne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? Quis negat? Nam et in ordinem certaque intervalla redigam eas arbores. Quid enim illo quincunce speciosius, qui, in quamcumque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ ferro coërcebo: in orbem se formosius fundet, et protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cujus adstricta sunt ilia; sed idem velocior. Pulcher adspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit, idem certamini paratior. Nunquam vera species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici judicii est. Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse variatus. Atque, ut a primâ divisione ordiar, non idem *demonstrativis*, et *deliberativis*, et *judicialibus* causis conveniet. Namque illud genus, ostentationi compositum, solam petit audientium voluptatem:

ideoque omnes dicendi artes aperit, ornatumque orationis exponit; ut qui non insidietur, nec ad victoriam, sed ad solum finem laudis et gloriæ, tendat. Quare, quidquid erit sententiis populare, verbis nitidum, figuris jucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, velut institor quidam eloquentiæ, intuendum, et pæne pertractandum dabit. Nam eventus ad ipsum, non ad causam, refertur. At, ubi res agitur, et vera dimicatio est, ultimus fit famæ locus. Præterea, non debet quisquam, ubi maxima rerum momenta versantur, de verbis esse sollicitus. Neque hoc eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior et severior, eo minus confessus, præcipue ad materiam accommodatus. Nam et suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus, et in judiciis publicæ capitalesque causæ poscunt accuratius dicendi genus. At privatum consilium, causasque paucorum (ut frequenter accidit) calculorum, purus sermo, et dissimilis curæ, magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare? aut circa stillicidia affici? aut in mancipii redhibitione sudare? Sed ad propositum. Et, quoniam orationis tam ornatus, quam perspicuitas, aut in singulis verbis est, aut in pluribus positus; quid conjuncta exigant, consideremus.

Quamquam rectissime traditum est, perspicuitatem propriis, ornatum translatis, verbis magis egere; sciamus inornatum esse, quod sit improprium. Sed, cum idem frequentissime plura significent (quod συνωνυμια vocatur), jam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam, ut syllabæ e literis melius sonantibus clariores sunt, ita verba e syllabis magis vocalia: et, quo plus quæque spiritûs habet, auditu pulchrior. Et, quod facit syllabarum, idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii junctum melius sonet. Diversus est tamen usus. Nam rebus atrocibus verba etiam

ipso auditu aspera magis conveniunt. In universum quidem optima simplicium creduntur, quæ aut maxime exclamant, aut sono sunt jucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in oratione eruditâ locus. Clara illa atque sublimia plerumque materiæ modo cernenda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et, sicut in oratione nitidâ notabile est humilius verbum, et velut macula; ita a sermone tenui sublime nitidumque discordat, fitque corruptum, quia in plano tumet. Quædam non tam ratione quam sensu judicantur; ut illud,

...... *Cæsâ jungebant fœdera porcâ,*

fecit elegans fictio nominis, quod, si fuisset *porco*, vile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus, et merito, nuper poëtam, qui dixerat,

Prætextam in cistâ mures rosêre Camilli.

At Virgilii miramur illud,

......*Sæpe exiguus mus*......

Nam epitheton, *exiguus*, aptum proprium effecit, ne plus exspectaremus; et casus singularis magis decuit, et clausula ipsa unius syllabæ, non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius,

......*Nascetur ridiculus mus.*

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando et ipsa verborum humilitas affert. An, cum dicit in Pisonem Cicero, *Cum tibi tota cognatio in sarraco advehatur*, incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemtum hominis, quem destructum volebat, auxisse?

Et alibi, *Caput opponis, cum eo coniscans.* Unde interim grati idiotis joci; qualis est ille apud M. Tullium, *Pusio, qui cum majore sorore cubitabat.* Et, *Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixit.* Et, pro Milone, illud, *Heus, ubi Ruscio?* et, pro Vareno, *Eruditus Antoniaster.* Id tamen in declamationibus est notabilius; laudarique me puero solebat, *Da patri panem*; et in eodem, *Etiam canem pascis.* Res quidem præcipue in scholis anceps, sed frequenter causa risûs, nunc utique, cum hæc exercitatio, procul a veritate sejuncta, laboret incredibili verborum fastidio, ac sibi magnam partem sermonis absciderit. Cum sint autem verba *propria*, *ficta*, *translata*; propriis dignitatem dat antiquitas. Namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus; eoque ornamento acerrimi judicii P. Virgilius unice est usus. *Olli* enim, et *quianam*, et [*mis*,] et *pone*, pellucent et adspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. *Satis* est vetus: quid necesse est, quæso, dicere, *Oppido?* quo sunt usi paululum tempore nostro superiores: vereor, ut jam [non] ferat quisquam: certe *Antigerio*, cujus eadem significatio est, nemo, nisi ambitiosus, utetur. *Ærumnas* quid opus est? tamquam parum sit, si dicatur *labor.* Horridum, *reor*; tolerabile, *autumo*; tragicum, *prolem ducendam*; *universam ejus prosapiam*, insulsum. Quid multa? totus prope mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsâ gratius nitent; quædam etiam necessario interim sumuntur, *nuncupare*, et *fari*: et multa alia etiam audientibus grata inseri possunt; sed ita demum, si non appareat affectatio, in quam mirifice Virgilius:

Corinthiorum amator iste verborum,
Iste iste rhetor: namque quatenus totus

Thucydides Britannus, Atticæ febres,
Tau Gallicum, min, al spinæ male illisit.
Ita omnia ista verba miscuit fratri.

Cimber hic fuit, a quo fratrem necatum hoc Ciceronis dicto notatum est, *Germanum Cimber occidit.* Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

Et verba antiqui multum furate Catonis
Crispe, Jugurthinæ conditor historiæ.

Odiosa cura: nam est cuilibet facilis, et hoc pessima, quod rei studiosus non verba rebus aptavit, sed res extrinsecus arcessit, quibus hæc verba conveniant. Fingere (ut primo libro dixi) Græcis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et affectibus non dubitaverunt nomina aptare; non aliâ libertate, quam quâ illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem, in jungendo aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini, juvenis admodum, inter Pomponium et Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an *gradus eliminat*, apud Accium in tragœdiâ, dici oportuisset. At veteres ne *expectorat* quidem timuerunt. Et sane ejusdem notæ est *exanimat.* At in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *beatitas* et *beatitudo;* quæ dura quidem sentit esse, verum tamen usu putat posse molliri. Nec a verbis modo, sed a nominibus quoque, derivata sunt quædam, ut a Cicerone *Sullaturit,* et ab Asinio *Fimbriaturit* et *Figulaturit.* Multa ex Græco formata nova, ac plurima a Sergio Flavio, quorum dura quædam admodum videntur, ut *ens,* et *essentia;* quæ cur tantopere adspernemur, nihil video, nisi quod iniqui judices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus. Quædam tamen perdurant. Nam et, quæ vetera nunc sunt, fuerunt olim nova; et quædam in usu perquam recentia, ut

Messala primus *reatum*, *munerarium* Augustus primus, dixerunt. *Piraticam* quoque, ut *musicam* et *fabricam*, dici adhuc dubitabant mei præceptores. *Favorem*, et *urbanum*, Cicero nova credit. Nam et in epistolâ ad Brutum, *Eum*, inquit, *amorem*, *et eum* (*ut hoc verbo utar*) *favorem*, *in consilium advocabo*. Et ad Appium Pulchrum, *Te*, *hominem*, *non solum sapientem*, *verum etiam* (*ut nunc loquuntur*) *urbanum*. Idem putat a Terentio primum dictum esse *obsequium*. Cæcilius ad Sisennam, *Albenti cœlo*. *Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse: nam veteres pluraliter appellabant. Audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam, cum sint eorum alia (ut dicit Cicero) *nativa*, id est, *quæ significata sunt primo sensu*; alia *reperta*, quæ ex his facta sunt; ut jam nobis ponere alia, quam quæ illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit, at *derivare*, *flectere*, *conjungere*, quod natis postea concessum est, quando desiit licere? Et, si quid periculosius finxisse videbimur, quibusdam remediis præmuniendum est, *Ut ita dicam*; *Si licet dicere*; *Quodammodo*; *Permittite mihi sic uti*. Quod idem, etiam in iis quæ licentius translata erunt, proderit, quæ non tuto dici possunt. In quo non falli judicium nostrum, sollicitudine ipsâ manifestum erit. Quâ de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ. *Translata* probari, nisi in contextu sermonis, non possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quæ (ut alio loco ostendi) per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de quâ loquendum est, dignitatem; excepto, si obscœna nudis nominibus enuntientur. Quod viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec sit vox ulla naturâ turpis; et, si qua est rei deformitas, aliâ quoque appellatione quâcumque ad intellectum eumdem nihilo minus per-

veniat. Ego, Romani pudoris more contentus, ut jam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

Jam hinc igitur ad conjuncti sermonis rationem transeamus: cujus ornatus in hæc duo prima dividitur, quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an minuere; concitate dicere, an moderate; læte, an severe; abundanter, an presse; aspere, an leniter; magnifice, an subtiliter; graviter, an urbane. Tum, quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententiis, quo modo, quâ postremo collocatione, id, quod intendimus, efficere possimus. Cæterum, dicturus, quibus ornetur oratio, prius ea, quæ sunt huic contraria laudi, attingam: nam *prima virtus est, vitio carere*. Igitur, ante omnia, ne speremus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. *Probabile* autem Cicero id genus dicit, quod non plus minusve est, quam decet. Non, quia comi expolirique non debeat (nam et hæc ornatûs pars est), sed, quia vitium est ubique, quod nimium est. Itaque vult esse *auctoritatem et pondus in verbis, sententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus*. His enim salvis, licet assumere ea, quibus illustrem fieri orationem putat, *delecta, translata, superlata, ad nomen adjuncta, duplicia*, et *idem significantia, ab ipsâ actione atque ab imitatione rerum non abhorrentia*. Sed, quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit, quod κακοφατον vocatur; *sive* malâ consuetudine in obscœnum intellectum sermo detortus est; ut *ductare exercitus*, et *patrare bellum*, apud Sallustium dicta sancte et antique, ridentur a nobis, si Diis placet; quam culpam non scribentium quidem judico, sed legentium; tamen vitanda, quâtenus verba honesta moribus perdidimus; et evincentibus etiam vitiis cedendum est: *sive* junctura deformiter sonat; ut, si *cum hominibus notis loqui* nos dicimus,

nisi hoc ipsum *hominibus* medium sit, in præfanda videmur incidere; quia ultima prioris syllabæ litera, quæ exprimi, nisi labris coëuntibus, nòn potest, aut intersistere nos indecentissime cogit, aut, continuata cum insequente, in naturam ejus corrumpitur. Aliæ conjunctiones aliquid simile faciunt, quas persequi longum est, in eo vitio, quod vitandum dicimus, commorantes. Sed *divisio* quoque affert eamdem injuriam pudori, ut si *intercapedinis* nominativo casu quis utatur. Nec scripto modo id accidit; sed etiam sensu plerique obscœne intelligere, nisi caveris, cupiunt; ut apud Ovidium,

Quæque latent, meliora putat;

ac ex verbis, quæ longissime ab obscœnitate absunt, occasionem turpitudinis rapere: si quidem Celsus cacophaton apud Virgilium putat,

Incipiunt agitata tumescere:

quod si recipias, nihil loqui tutum est. Deformitati proximum est *humilitatis vitium* (ταπείνωσιν vocant), quâ rei magnitudo vel dignitas minuitur; ut, *Saxea est verruca in summo montis vertice.* Cui naturâ contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industriâ risus inde captatur. Itaque nec parricidam, *nequam* dixeris hominem, nec deditum forte meretrici, *nefarium:* quod alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam *hebes*, *sordida*, *jejuna*, *tristis*, *ingrata*, *vilis* oratio est. Quæ vitia facillime fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum *acuto*, secundum *nitido*, tertium *copioso*, deinceps *hilari*, *jucundo*, *accurato*, diversum est. Vitanda et μείωσις, cum sermoni quidem deest aliquid, quod minus plenus sit, quamquam id obscuræ potius quam inornatæ orationis vitium est. Sed hoc quoque, cum a prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id

est, ejusdem verbi aut sermonis iteratio. Hæc enim, quamquam non magnopere summis auctoribus vitata, interim vitium videri potest: in quod sæpe incidit etiam Cicero, securus tam parvæ observationis, sicut hoc loco, *Non solum igitur illud judicium judicii simile, judices, non fuit.* Interim, mutato nomine, ἐπανάληψις dicitur, atque est et ipsum inter schemata; quorum exempla illo loco reddam, quo virtutes erunt. Pejor hac ὁμοιολογία est, quæ nullâ varietatis gratiâ levat tædium, atque est tota coloris unius; quæ maxime deprehenditur carens arte oratoriâ; eaque, et in sententiis, et figuris, et compositione longâ, non animis solum, sed etiam auribus, est ingratissima. Vitanda μακρολογία, id est, longior, quam oporteat, sermo; ut, apud Livium, *Legati, non impetratâ pace, retro domum, unde venerant, abierunt.* Sed huic vicina periphrasis virtus habetur. Est et πλεονασμὸς vitium, cum supervacuis verbis oneratur oratio; *Ego meis oculis vidi.* Satis est enim, *vidi.* Emendavit hoc non inurbane in Hirtio Cicero, qui cum, in Pansam declamans, *filium a matre decem mensibus in utero latum esse* dixisset, *Quid? aliæ,* inquit, *in pænulâ solent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus, cujus exemplum priore loco posui, affirmationis gratiâ adhibetur,

......*vocemque his auribus hausi.*

At vitium erit, quoties otiosum fuerit, et supererit; non, cum adjicietur. Est etiam, quæ περιεργία vocatur, *supervacua* (ut sic dixerim) *operositas*, ut a diligenti *curiosus*, et a religione *superstitio*, distat. Atque, ut semel finiam, verbum omne, quod neque intellectum adjuvat, neque ornatum, *vitiosum* dici potest. Κακόζηλον, id est, *mala affectatio*, per omne dicendi genus peccat. Nam et *tumida*, et *exilia*, et *prædulcia*, et *abundantia*, et *arcessita*, et *exsultantia*, sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quidquid est ultra virtutem, quoties ingenium ju-

dicio caret, et specie boni fallitur; omnium in eloquentiâ vitiorum pessimum. Nam cætera parum vitantur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam *rerum vitia* sunt, *stultum*, *commune*, *contrarium*, *supervacuum*: *corrupta oratio* in verbis maxime *impropriis*, *redundantibus*, *comprehensione obscurâ*, *compositione fractâ*, *vocum similium* aut *ambiguarum puerili captatione*, consistit. Est autem omne κακοζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακοζηλον, ut, cum dicitur aliter, quam se natura habet, et quam oportet, et quam sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed, de hac parte, et in alio a nobis opere plenius dictum est, et in hoc sæpe tractabitur, et adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde, quæ sunt vitanda, similia virtutibus, vitia dicemus. Sunt inornata et hæc: *Quod male dispositum est*, id ανοικονομητον· *Quod male figuratum*, id ασχηματον· *Quod male collocatum*, id κακοσυνθετον vocant. Sed de *dispositione* diximus: de *figuris* et *compositione* dicemus. Κοινισμος quoque appellatur quædam mixta ex variâ ratione linguarum oratio, ut, si Atticis Dorica, Ionica, Æolica etiam dicta confundas. Cui simile vitium est apud nos, si quis sublimia humilibus, vetera novis, poëtica vulgaribus, misceat. Id enim tale est monstrum, quale Horatius in primâ parte libri de Arte Poëticâ fingit,

> *Humano capiti cervicem pictor equinam*
> *Jungere si velit*,

et cætera ex diversis naturis subjiciat. *Ornatum* est, quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus in eo, quod velis, exprimendo, concipiendoque; tertius, qui hæc nitidiora faciat; quod proprie dixeris *cultum*. Itaque εναργειαν (cujus, in præceptis narrationis, feci mentionem), quia plus est *evidentia*, vel, ut alii dicunt, *repræsentatio*, quam *perspicuitas*, et illud quidem patet, hæc se quodam-

modo ostendit, inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res, de quibus loquimur, clare, atque ut cerni videantur, enuntiare. Non enim satis efficit, neque, ut debet, plene dominatur oratio, si usque ad aures volet, atque ea sibi judex, de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, et oculis mentis ostendi. Sed, quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiose a quibusdam numerus augetur; sed maxime necessarias attingam. Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur.

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,

et cætera; quæ nobis illam pugilum congredientium faciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest, ut, cum illa in Verrem legit, *Stetit soleatus prætor populi Romani, cum pallio purpureo, tunicâque talari, mulierculâ nixus, in litore*, non solum ipsum os intueri videatur, et locum, et habitum, sed quædam etiam ex iis quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat? Ego certe mihi cernere videor et vultum, et oculos, et deformes utriusque blanditias, et eorum, qui aderant, tacitam aversationem, ac timidam verecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa, quam conamur exprimere, facies, ut est apud eumdem (namque ad omnium ornandi virtutum exempla vel unus sufficit) in descriptione convivii luxuriosi: *Videbar videre alios intrantes, alios vero exeuntes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesternâ potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, et spinis cooperta piscium.* Quid plus videret, qui intrâsset? Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim, qui dicit

expugnatam esse civitatem, complectitur omnia, quæcumque talis fortuna recipit: sed in affectus minus penetrat brevis hic velut nuntius. At, si aperias hæc, quæ verbo uno inclusa erant, apparebunt et *fusæ per domos ac templa flammæ, et ruentium tectorum fragor, et ex diversis clamoribus unus quidam sonus; aliorum fuga incerta, alii in extremo complexu suorum cohærentes, et infantium feminarumque ploratus, et male in illum usque diem servati fato senes; tum illa profanorum sacrorumque direptio, efferentium prædas repetentiumque discursus, et acti ante suum quisque prædonem catenati, et conata retinere infantem suum mater, et, sicubi majus lucrum est, pugna inter victores.* Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur *eversio*, minus est tamen totum dicere, quam omnia. Consequemur autem, ut manifesta sint, si fuerint verisimilia: et licebit etiam falso affingere, quidquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus:

.... *mihi frigidus horror*
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis;

et,

...... *trepidæ matres pressêre ad pectora natos.*

Atque hujus summæ (judicio quidem meo) virtutis facillima est via. Naturam intueamur: hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitæ est; ad se refert quisque, quæ audit; et id facillime accipiunt animi, quod agnoscunt. Præclare vero, ad inferendam rebus lucem, repertæ sunt *similitudines;* quarum aliæ sunt, quæ probationis gratiâ inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ; quod est hujus loci proprium:

....*Inde, lupi ceu Raptores atrâ in nebulâ:* et,
....*Avi similis, quæ, circum litora, circum*
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.

Quo in genere id est præcipue custodiendum, ne id, quod similitudinis gratiâ adscivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim, quod illustrandæ alterius rei gratiâ assumitur, ipsum esse clarius eo quod illuminat. Quare sane poëtis quidem permittamus hujusmodi exempla:

Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delon maternam invisit, Apollo.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam, quo quæque longius petita est, hoc plus affert novitatis, atque inexspectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, et utilia tamen ad conciliandam fidem, *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri:* et, *Ut medici abalienata morbis membra præcidunt, ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohæreant, amputandos.* Jam sublimius illud, pro Archiâ, *Saxa atque solitudines voci respondent; bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt,* et cætera. Quod quidem genus à quibusdam, declamatoriâ maxime licentiâ, corruptum est: nam et falsis utuntur, nec illa iis, quibus tandem similia videri volunt, applicant: quorum utrumque in iis est, quæ, me juvene, ubique [cantare] solebant, *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt:* et, *Generosioris arboris statim planta cum fructu est.* In omni autem parabolâ, aut præcedit similitudo, et res sequitur, aut præcedit res, et similitudo sequitur. Sed interim libera et separata est: interim, quod longe optimum est, cum re, cujus est imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod facit *redditio contraria,* quæ ανταποδοσις dicitur. *Præcedit* similitudo illa, cujus modo feci mentionem,

......Inde, lupi ceu
Raptores atrâ in nebulâ.

Sequitur in primo Georgicôn, post longam de bellis civilibus atque externis conquestionem,

Ut, cum carceribus sese effudêre quadrigæ,
Addunt se in spatia; et, frustra retinacula tendens,
Fertur equis auriga; neque audit currus habenas.

Sed hæc sunt sine antapodosi. *Redditio* autem illa rem utramque, quam comparat, velut subjicit oculis, et pariter ostendit. Cujus præclara apud Virgilium multa reperio exempla: sed oratoriis potius utendum est. Dicit Cicero, pro Murenâ, *Ut aiunt in Græcis artificibus, eos aulædos esse, qui citharædi fieri non potuerunt; sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium devenire.* Illud, pro eodem, jam pæne poëtico spiritu, sed tamen cum suâ redditione, quod est ad ornatum accommodatius: nam, *Ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur, sæpe improviso, nullâ ex certâ ratione, obscurâ aliquâ ex causâ concitantur; sic, in hac comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas, quo signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur.* Sunt et illæ breves, *Vagique per silvas ritu ferarum:* et illud Ciceronis, in Clodium, *Quo ex judicio, velut ex incendio, nudus effugit.* Quibus similia possunt cuicumque, etiam ex quotidiano sermone, succurrere. Huic subjacet virtus, non solum aperte ponendi rem ante oculos, sed circumcise atque velociter. Ac merito laudatur brevitas integra: sed ea minus præstat, quoties nihil dicit, nisi quod necesse est; βραχυλογιαν vocant, quæ reddetur inter schemata: est vero pulcherrima, cum plura paucis complectimur; quale illud Sallustii est, *Mithridates corpore ingenti, perinde armatus.* Hoc male imitantes sequitur obscuritas. Vicina prædictæ, sed amplior virtus est εμφασις, altiorem præbens intellectum, quam quem

verba per se ipsa declarant. Ejus duæ sunt species; altera, quæ plus significat, quam dicit; altera, quæ etiam id, quod non dicit. *Prior* est et apud Homerum, cum Menelāus Graios [*in equo sedisse*] dicit; nam verbo uno magnitudinem ejus ostendit: et apud Virgilium,

Demissum lapsi per funem:

nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem, Cyclopa cum *jacuisse* dicit *per antrum*, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est. *Sequens* posita est in voce aut omnino suppressâ, aut etiam abscissâ. *Supprimitur* vox, ut fecit, pro Ligario, Cicero, *Quod si in hac tantâ tuâ fortunâ lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines; intelligo, quid loquar:* tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse homines, qui ad crudelitatem eum impellerent. *Abscinditur* per αποσιωπησιν, quæ, quoniam est figura, reddetur suo loco. Est in vulgaribus quoque verbis emphasis, *Virum esse oportet*; et, *Homo est ille*; et, *Vivendum est*. Adeo similis est arti plerumque natura. Non tamen satis eloquentiæ est, ea, de quibus dicat, clare atque evidenter ostendere: sed sunt multi ac varii excolendæ orationis modi. Nam et ipsa illa αφελεια simplex et inaffectata habet quemdam *purum*, qualis etiam in feminis amatur, *ornatum*; et sunt quædam, velut e tenui diligentiâ circa proprietatem significationemque, munditiæ. Alia *copia locuples*, alia floribus *læta*. *Virium* non unum genus. Nam, quidquid in suo genere satis *effectum* est, valet. Præcipua tamen ejus opera δεινωσις in *exaggerandâ indignitate*; et in cæteris *altitudo* quædam; φαντασια in *concipiendis visionibus*; εξεργασια in *efficiendo* velut opere proposito; cui adjicitur επεξεργασια, *repetitio probationis* ejusdem, et cumulus ex abundanti. Ενεργεια confinis his est, ab *agendo* ducta, et cujus propria sit virtus, non esse, quæ dicuntur, otiosa. Est et *amarum* quiddam, quod fere in con-

tumeliâ est positum, quale est Cassii, *Quid facies, cum in bona tua invasero? hoc est, cum te docuero nescire maledicere?* Et *acre*, ut illud Crassi, *Ego te consulem cum putem, tu me non putes senatorem.* Sed vis oratoris omnis in *augendo minuendoque* consistit. Utrique parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus: reliqui similes erunt. Sunt autem positi *in rebus*, et *verbis*. Sed, quæ sit rerum inventio ac ratio, tractavimus: nunc, quid *elocutio* attollat aut deprimat, dicendum.

CAPUT IV.

Prima est igitur *amplificandi* vel *minuendi* species in ipso *rei nomine*, ut, cum eum, qui sit *cæsus*, *occisum*; eum, qui sit *improbus*, *latronem*; contraque, eum, qui *pulsavit*, *attigisse*; qui *vulneravit*, *læsisse*, dicimus. Utriusque pariter exemplum est, pro M Cœlio, *Si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutâsset?* Nam et impudicam, *meretricem* vocavit; et eum, cui longior cum illâ fuerat usus, *liberius salutâsse.* Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus, conferantur: ut Cicero, in Verrem, *Non enim furem, sed raptorem; non adulterum, sed expugnatorem pudicitiæ; non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque; non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque, in vestrum judicium adduximus.* Illo enim modo, ut sit multum, hoc, etiam plus ut sit, efficitur. Quatuor tamen maxime generibus video constare amplificationem, *incremento*, *comparatione*, *ratiocinatione*, *congerie*. *Incrementum* est potentissimum, cum magna videntur, etiam quæ inferiora sunt. Id aut uno gradu fit, aut pluribus. Per id venitur, non modo ad summum, sed interim quodammodo supra

summum. Omnibus his sufficit vel unum Ciceronis exemplum: *Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, prope parricidium necare: quid dicam in crucem tollere?* Nam et, si tantum *verberatus* esset, uno gradu increverat, ponendo etiam id *esse facinus*, quod erat inferius. Et, si tantum *occisus* esset, per plures gradus adscenderat. Cum vero dixerit, *prope parricidium necare*, supra quod nihil est, adjecit, *quid dicam in crucem tollere?* ita, cum id, quod maximum est, occupâsset, necesse erat, in eo quod ultra est, verba deficere. Fit et aliter supra summum adjectio; ut apud Virgilium, de Lauso,

> .... *quo pulchrior alter*
> *Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.*

Summum est enim, *quo pulchrior alter non fuit;* huic deinde aliquid suprapositum est. Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quam maximum, sed quo nihil majus est. *Matrem tuam occidisti. Quid dicam amplius? Matrem tuam occidisti.* Nam et hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri. Crescit oratio minus aperte, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum, citra distinctionem, in contextu et cursu semper aliquid priore majus insequitur: ut de vomitu, in Antonium, Cicero, *In cœtu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum.* Singula incrementum habent. Per se deforme, vel non in cœtu, *vomere*; in cœtu, etiam *non populi;* populi, etiam *non Romani*; vel, si nullum *negotium* ageret, vel, si non *publicum;* vel, si non *magister equitum.* Sed alius divideret hæc, et circa singulos gradus moraretur: hic in sublime etiam currit, et ad summum pervenit, non nixu, sed impetu. Verum, ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita, quæ fit per *comparationem*, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim, quod est infra, necesse est extollat id, quod supra positum est; ut

idem, atque in eodem loco, *Si hoc tibi inter cœnam, et in illis immanibus poculis tuis, accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu vero populi Romani.* Et, in Catilinam, *Servi* (*mehercle*) *mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.* Interim, proposito velut simili exemplo, efficiendum est, ut sit majus id, quod a nobis exaggerandum est: ut idem, pro Cluentio, cum exposuisset, Milesiam quamdam a secundis hæredibus pro abortu pecuniam accepisse, *Quanto est*, inquit, *Oppianicus in eâdem injuriâ majore supplicio dignus? Siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit; hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.*

Nec putet quisquam hoc, quamquam est simile illi ex argumentis loco, quo majora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim *probatio* petitur, hîc *amplificatio*; sicut, in Oppianico, non id agitur in illâ comparatione, ut ille male fecerit, sed, ut pejus. Est tamen quamquam diversarum rerum quædam vicinia. Repetam igitur hîc quoque idem, quo sum illic usus, exemplum, sed non in eumdem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratiâ non *tota* modo *totis*, sed etiam *partes partibus*, *comparari*; sicut hoc loco, *An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit; Catilinam, orbem terrarum cæde atque incendio vastare cupientem, nos consules perferemus?* Hîc et Catilina Graccho, et status reipublicæ orbi terrarum, et mediocris labefactatio cædi et incendiis et vastationi, et privatus consulibus comparatur: quæ si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.

Quas dixi *per ratiocinationem* fieri amplificationes, videamus, an satis proprio verbo signaverim. Nec sum in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quod hæ

amplificatio alibi posita est, alibi valet: et, ut aliud crescat, aliud augetur; inde ad id, quod extolli volumus, ratione ducitur. Objecturus Antonio Cicero merum et vomitum, *Tu*, inquit, *istis faucibus*, *istis lateribus*, *istâ gladiatoriâ totius corporis firmitate.* Quid fauces et latera ad ebrietatem? Minime sunt otiosa. Nam, respicientes ad hæc, possumus æstimare, quantum ille vini in Hippiæ nuptiis exhauserit, quod ferre et coquere non posset illâ gladiatoriâ corporis firmitate. Ergo, si ex alio colligitur aliud, nec improprium nec inusitatum nomen est *ratiocinationis*, ut quod ex eâdem causâ inter status quoque habemus. Sic et *ex insequentibus* amplificatio ducitur; siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed necessitatem, ubi minime deceret, vomendi: et cibus, non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usque in posterum diem redundaret. Idem hoc præstant, quæ antecesserunt. Nam, cum Æolus, a Junone rogatus,

> . . . . *cavum conversâ cuspide montem*
> *Impulit in latus; ac venti, velut agmine facto,*
> *Quâ data porta, ruunt;*

apparet, quanta sit futura tempestas. Quid? cum res atrocissimas, quasque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consulto, quo graviora videantur, quæ secutura sunt; ut a Cicerone factum est, cum illa diceret, *Levia sunt hæc in hoc reo crimina. Metum virgarum navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit: humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, quâ colligerent audientes, quantum illud esset, quod inferebatur, cui comparata, hæc humana viderentur atque usitata? Sic quoque solet ex alio aliud augeri, ut, cum Hannibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis. Et fortitudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo sit major C. Cæsaris gloria. Illud quoque est *ex rela-*

tione ad aliquid, quod non ejus rei gratiâ dictum videtur, amplificationis genus. *Non putant indignum Trojani principes, Graios Trojanosque, propter Helenæ speciem, tot mala, tanto temporis spatio, sustinere:* quænam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui rapuit; non aliquis juvenis, non unus e vulgo; sed senes, et prudentissimi, et Priamo assidentes. Verum et ipse rex, decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex quâ tot lacrymarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat, et audit hæc, et eam, filiam appellans, juxta se locat, et excusat etiam, atque sibi esse malorum causam negat. Nec mihi videtur in Symposio Plato, cum Alcibiadem confitentem de se, quid a Socrate pati voluerit, narrat, ut illum culparet, hæc tradidisse; sed, ut Socratis invictam continentiam ostenderet, quæ corrumpi speciosissimi hominis tam obviâ voluntate non posset. Quin *ex instrumento* quoque heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur. Ad hoc pertinet *clypeus Ajacis*, et *hasta Pelias Achillis*. Quâ virtute egregie est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus

Trunca manum pinus regit?

Quid? cum *vix loricam duo multiplicem connixi humeris ferrent*, quantus Demoleos, qui, indutus eam,

......*cursu palantes Troas agebat!*

Quid M. Tullius de M. Antonii luxuriâ tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit, dicendo, *Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres? Conchyliata peristromata*, et *Cn. Pompeii*, et *in cellis servorum:* nihil dici potest ultra; et necesse est tamen infinito plus in domino cogitare. Est hoc simile illi, quod ἔμφασις dicitur: sed illa ex verbo, hoc ex re, con-

jecturam facit; tantoque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior. Potest adscribi amplificationi *congeries* quoque verborum ac sententiarum idem significantium. Nam, etiam si non per gradus adscendant, tamen velut acervo quodam allevantur. *Quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalicâ gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Simile est hoc figuræ, quam συναθροισμὸν vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hîc unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet verbis omnibus altius atque altius insurgentibus: *Aderat janitor carceris, carnifex prætoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius.* Eadem fere est ratio *minuendi*. Nam totidem sunt adscendentibus, quot descendentibus, gradus. Ideoque uno ero exemplo contentus ejus loci, quo Cicero de oratione Rulli hæc dicit, *Pauci tamen, qui proximi adstiterant, nescio-quid illum de lege Agrariâ voluisse dicere, suspicabantur.* Quod si ad intellectum referas, *minutio* est, si ad obscuritatem, *incrementum*. Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis *hyperbolen* quoque; nam et hæc in utramque partem valet: sed, quia excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuo subjungerem, nisi esset a cæteris separata ratio dicendi, quæ constat, non propriis, sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio jam pæne publico, ne omittamus eum, quem plerique præcipuum ac pæne solum putant orationis ornatum.

CAPUT V.

Sententiam veteres, quod animo sensissent, vocaverunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam et juraturi *ex animi nostri sententiâ*, et

gratulantes *ex sententiâ*, dicimus. Non raro tamen et sic locuti sunt, ut *sensa* sua dicerent: nam *sensus* corporis videbantur. Sed consuetudo jam tenuit, ut mente concepta *sensus* vocaremus; lumina autem, præcipueque in clausulis posita, *sententias*: quæ, minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi et de generibus earum, et de usu, arbitror pauca dicenda. Antiquissimæ sunt, quæ proprie, quamvis omnibus idem sit nomen, *sententiæ* vocantur, quas Græci γνωμας appellant: utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. Est autem hæc vox universalis, quæ, etiam citra complexum causæ, possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata, ut, *Nihil est tam populare, quam bonitas;* interim ad personam, quale est Afri Domitii, *Princeps, qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.* Hanc quidam partem *enthymematis*, quidam initium aut clausulam *epicherematis*, esse dixerunt: et est aliquando, non tamen semper. Illud verius, esse eam aliquando *simplicem*, ut ea, quam supra dixi; aliquando ratione subjectâ, *Nam, in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur:* nonnunquam *duplicem; Obsequium amicos, veritas odium parit.* Sunt etiam, qui decem genera fecerunt, sed eo modo, quo fieri vel plura possunt, *per interrogationem, comparationem, inficiationem, similitudinem, admirationem*, et cætera hujusmodi: per omnes enim figuras tractari potest. Illud notabile *ex diversis*, *Mors misera non est: aditus ad mortem miser est.* Ac rectæ quidem sunt tales, *Tam deest avaro, quod habet, quam quod non habet.* Sed majorem vim accipiunt commutatione figuræ, ut,

Usque adeone mori miserum est?

Acrius enim hoc, quam, per se, *Mors misera non est.* Et *translatione* a communi ad proprium. Nam,

cum sit rectum, *Nocere facile est, prodesse difficile;* vehementius apud Ovidium Medea dicit,

Servare potui: perdere an possim, rogas?

Vertit ad personam Cicero, *Nihil habet, Cæsar, nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura melius, quam ut velis servare quamplurimos.* Ita, quæ erant rerum, propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, et id quidem ubique, *ne crebræ* sint, *ne palam falsæ* (quales frequenter ab iis dicuntur, qui hæc καϑολικα vocant; et, quidquid pro causâ videtur, quasi indubitatum, pronuntiant), et, ne *passim* et *a quocumque* dicantur. Magis enim decent eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, et quodammodo præcipiat? *Enthymema* quoque est omne, quod mente concipimus: proprie tamen dicitur, quæ est sententia ex contrariis, propterea quod eminere inter cæteras videtur, ut Homerus *Poëta, Urbs* Roma. De hoc in argumentis satis dictum est. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum: *Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio?* Non, quia sit ratio dissimilis, sed, quia jam per alia, ut id justum appareret, effectum erat. Et addita in clausulâ est, epiphonematis modo, non tam probatio, quam extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema rei narratæ vel probatæ summa acclamatio:

Tantæ molis erat Romanam condere gentem:

Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter, maluit. Est et, quod appellatur a nobis νοημα, quâ voce omnis intellectus accipi potest; sed hoc nomine donârunt ea, quæ non dicunt, verum intelligi volunt; ut in eum, quem sæpius a ludo redemerat soror, agentem cum eâ talionis, quod ei

pollicem dormienti recidisset, *Eras dignus, ut haberes integram manum.* Sic enim auditur, *ut depugnares.* Vocatur aliquid et *clausula:* quæ, si est, quod *conclusionem* dicimus, et recte, et quibusdam in partibus necessaria est: *Quare prius de facto vestro fateamini necesse est, quam Ligarii culpam ullam reprehendatis.* Sed nunc illud volunt, ut omnis locus, omnis sensus, in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac prope nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, et extra rem petiti. Neque enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quam necesse est multæ sint clausulæ. Jam hæc magis nova sententiarum genera. *Ex inopinato;* ut dixit Vibius Crispus in eum, qui, cum loricatus in foro ambularet, prætendebat, id se metu facere, *Quis tibi sic timere permisit?* Et insigniter Africanus apud Neronem, de morte matris, *Rogant te, Cæsar, Galliæ tuæ, ut felicitatem tuam fortiter feras.* Sunt et *alio relata,* ut Afer Domitius, cum Cloantillam defenderet, cui objectum crimen, quod virum, qui inter rebellantes fuerat, sepelîsset, remiserat Claudius, in epilogo filios ejus alloquens, *Matrem tamen,* inquit, *pueri, sepelitote.* Et aliunde petita, id est, in alium locum ex alio *translata:* ut, pro Spatale, Crispus, quam qui hæredem amator instituerat, decessit, cum haberet annos duodeviginti, *O hominem divinum, qui sibi indulsit!*

Facit quasdam sententias sola *geminatio:* qualis est Senecæ in eo scripto, quod Nero ad senatum misit occisâ matre, cum se periclitatum videri vellet; *Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, cum ex contrariis valet, *Habeo, quem fugiam; quem sequar, non habeo. Quid, quod miser, cum loqui non posset, tacere non poterat?* Ea vero fit pulcherrima, cum aliquâ comparatione clarescit. Trachallus, contra Spatalen, *Placet hoc ergo, o leges, diligentissimæ pudoris custodes, decimas uxoribus*

dari, quartas meretricibus? Sed horum quidem generum et bonæ dici possunt, et malæ. Illæ semper vitiosæ, uti a verbo, *Patres conscripti; sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis patrum.* Pejus adhuc, quo magis falsum est, et longius petitum, contra eamdem sororem gladiatoris, cujus modo feci mentionem, [*Ad digitum*] *pugnavi.* Est etiam generis ejusdem, nescio an vitiosissimum, quoties verborum ambiguitas cum rerum falsâ quâdam similitudine jungitur. Clarum auctorem juvenis audivi, cum lecta e capite cujusdam ossa, sententiæ gratiâ, tenenda matri dedisset, *Infelicissima femina, nondum extulisti filium; et jam ossa legisti.* Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quæ excussæ risum habent, inventæ facie ingenii blandiuntur. De eo, qui naufragus, et ante agrorum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspendisse, *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic simile in illo, de quo supra dixi, cui pater sua membra laceranti venenum dedit, *Qui hæc edit, debet hoc bibere.* Et in luxuriosum, qui ἀποκαρτερῆσαι simulâsse dicitur, *Necte laqueum; habes, quod faucibus tuis irascaris: sume venenum; decet luxuriosum bibendo mori.* Alia vana; ut suadentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio sepeliant: *Alexandrum sepelio: hoc quisquam spectabit e tecto?* Quasi vero id sit in re totâ indignissimum. Alia nimia, ut de Germanis dicentem quemdam audivi, *Caput nescio ubi impositum:* et de viro forti, *Bella umbone propellit.* Sed finis non erit, si singulas corruptorum persequar formas. Illud potius, quod est magis necessarium.

Duæ sunt diversæ opiniones; aliorum sententias solas pæne spectantium, aliorum omnino damnantium; quorum mihi neutrum admodum placet. Densitas earum obstat invicem, ut, in satis omnibus fructibusque arborum, nihil ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat,

caret. Nec pictura, in quâ nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices, etiam cum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt, ne umbræ in corpora cadant. Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia: ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta fere oratio, et e singulis, non membris, sed frustis collata, structurâ caret, cum illa rotunda et undique circumcisa insistere invicem nequeant. Præter hoc etiam color ipse dicendi, quamlibet clarus, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro, ut afferent lumen clavus et purpuræ, loco insertæ, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare, licet hæc enitere, et aliquâtenus exstare videantur, tamen lumina illa, non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus, similia dixeris: quæ ne apparent quidem, ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni; et, quæ crebris parvisque conatibus se attollunt, inæqualia tantum, et velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, et planorum gratiam perdunt. Hoc quoque accidit, quod, solas captanti sententias, multas necesse est dicere leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas et *divisionem* pro sententiâ poni, et argumentum, si tantum in clausulâ et calce pronuntietur. *Occidisti uxorem ipse adulter: non ferrem te, etiam si repudiâsses*, divisio est. *Vis scire, venenum esse amatorium? viveret homo, nisi illud bibisset*, argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia tamquam sententias.

Huic quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes, nisi planum, et humile, et sine conatu. Ita, dum timent ne aliquando cadant, semper jacent. Quod enim tantum in sententiâ bonâ crimen est? non causæ prodest? non judicem movet? non dicentem commendat? At est quoddam genus, quo

veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem? Nam, si ad illam extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo potest Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchisque mutandum? Sed ante hos simplicior adhuc loquendi ratio fuit. Ego vero hæc lumina orationis, velut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cætera membra officium suum perdant: et, si necesse sit, veterem illum horrorem dicendi malim, quam istam novam licentiam. Sed patet media quædam via, sicut, in cultu victuque, accessit aliquis citra reprehensionem nitor, quem, sicut possumus, adjiciamus virtutibus. Prius tamen sit, vitiis carere: ne, dum volumus esse meliores veteribus, simus tantum dissimiles. Reddam nunc, quam proximam esse dixeram, partem *de tropis*, quos *motus* clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere præcepta et grammatici solent. Sed a me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis gravior videbatur locus, et majori operi servandus.

CAPUT VI.

Tropus est verbi vel sermonis a propriâ significatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis et grammaticis inter ipsos, et philosophis, pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subjiciatur. Nos, omissis, quæ nihil ad instruendum oratorem pertinent, cavillationibus, necessarios maxime atque in usum receptos exsequemur; hoc modo in his annotâsse contenti, quosdam gratiâ *significationis*, quosdam *decoris*, assumi; et esse alios in verbis *propriis*, alios in *translatis; vertique formas*, non *verborum* modo, sed et *sensuum*, et *compositionis*. Quare, mihi videntur errâsse, qui non alios crediderunt tropos, quam in quibus verbum pro verbo poneretur. Ne-

que illud ignoro, in iisdem fere, qui significandi gratiâ adhibentur, esse et ornatum: sed non idem accidet contra; eruntque quidam tantum ad speciem accommodati. Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est, tum longe pulcherrimus, *translatione* dico, quæ μεταφορα Græce vocatur. Quæ quidem cum ita est ab ipsâ nobis concessa naturâ, ut indocti quoque ac non sentientes eâ frequenter utantur; tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione, quamlibet clarâ, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim vulgaris esse, nec humilis, nec insuavis, recte modo adscita, potest. Copiam quoque sermonis auget permutando, aut mutuando, quod non habet; quodque difficillimum est, præstat, ne ulli rei nomen deesse videatur.

Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco, in quo proprium est, in eum, in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus, aut quia *necesse* est, aut quia *significantius* est, aut (ut dixi) quia *decentius*. Ubi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit. *Necessitate* rustici dicunt *gemmam* in vitibus, (quid enim dicerent aliud?) et *sitire segetes*, et *fructus laborare*. Necessitate nos *durum hominem*, aut *asperum*. Non enim proprium erat, quod daremus his affectionibus, nomen. Jam, *incensum irâ*, et *inflammatum cupiditate*, et *lapsum errore*, *significandi* gratiâ. Nihil enim horum suis verbis, quam his arcessitis, magis proprium erat. Illa ad *ornatum*, *lumen orationis*, et *generis claritatem*, et *concionum procellas*, et *eloquentiæ flumina*: ut Cicero, pro Milone, *Clodium fontem gloriæ ejus* vocat, et, alio loco, *segetem ac materiam*. Quædam etiam, parum speciosa dictu, per hanc explicantur:

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora brevior est similitudo;

eoque distat, quod illa comparatur rei, quam volumus exprimere, hæc pro ipsâ re dicitur. *Comparatio* est, cum dico fecisse quid hominem, *ut leonem;* translatio, cum dico de homine, *leo est.* Hujus vis omnis quadruplex maxime videtur: cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore,

...... *gubernator magnâ contorsit equum vi:*

et, ut Livius, Scipionem a Catone *allatrari* solitum, refert. Inanima pro aliis generis ejusdem sumuntur, ut, *Classique immittit habenas;* aut pro rebus animalibus inanima, *Ferro an fato [virtus] Argivûm occidit:* aut contra,

.... *sedet inscius, alto*
Accipiens sonitum saxi de vertice, pastor:

præcipueque ex his oritur mira sublimitas, quæ audaci proxime periculum translatione tolluntur, cum rebus sensu carentibus actum quemdam et animos damus, qualis est,

Pontem indignatus Araxes;

et illa Ciceronis, *Quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalicâ gladius agebat? Cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum?* Duplicatur interim hæc virtus apud Virgilium,

...... *Ferrumque armare veneno.*

Nam et *veneno armare*, et *ferrum armare*, translatio est. Secantur hæc in plures: ut a rationali ad rationale, et idem de irrationalibus, et hæc invicem, quibus similis ratio est, et a toto, et a partibus. Sed jam non pueris præcipimus, ut, accepto genere, species intelligere non possint. Ut modicus autem atque opportunus ejus usus illustrat orationem; ita frequens et obscurat, et tædio complet: continuus vero in *allegoriam* et *ænigmata* exit. Sunt quædam

etiam humiles translationes; ut id, de quo modo dixi, *Saxea est verruca*. Et sordidæ. Non enim, si Cicero recte *sentinam reipublicæ* dixit, fœditatem hominum significans, idcirco probem illud quoque veteris oratoris, *Persecuisti reipublicæ vomicas*. Optimeque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio; qualis est (nam ipsis ejus utar exemplis) *Castratam morte Africani rempublicam*, et, *Stercus curiæ Glauciam*: ne nimio major, aut, quod sæpius accidit, minor: ne dissimilis: quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit hæc vitia esse. Sed et copia quoque modum egressa vitiosa est, præcipue in eâdem specie. Sunt et duræ, id est, a longinquâ similitudine ductæ: ut, *Capitis nives*, et,

Jupiter hibernas canâ nive conspuit Alpes.

In illo vero plurimum erroris, quod ea, quæ poëtis (qui et omnia ad voluptatem referunt, et plurima vertere etiam ipsâ metri necessitate coguntur) permissa sunt, convenire quidam etiam prosæ putant. At ego, in agendo, nec *pastorem populi*, auctore Homero, dixerim; nec *volucres pennis remigare;* licet Virgilius, in apibus ac Dædalo, speciosissime sit usus. Metaphora enim aut vacantem occupare locum debet, aut, si in alienum venit, plus valere eo quod expellit. Quod aliquanto pæne jam magis de *synecdoche* dicam. Nam *translatio* permovendis animis plerumque et signandis rebus, ac sub oculos subjiciendis, reperta est: hæc variare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, specie genus, præcedentibus sequentia, vel contra. Omnia liberiora poëtis, quam oratoribus. Nam prosa, ut *mucronem* pro gladio, et *tectum* pro domo recipiet; ita non *puppim* pro navi, nec *abietem* pro tabellis. Et rursus, ut pro gladio *ferrum*, ita non pro equo *quadrupedem*. Maxime autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam et Livius

sæpe sic dicit, *Romanus prælio victor*, cum Romanos vicisse significat. Et, contra, Cicero, ad Brutum, *Populo*, inquit, *imposuimus, et oratores visi sumus*, cum de se tantum loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit. Quidam συνεκδοχὴν vocant, cum et id in contextu sermonis, quod tacetur, accipimus. Verbum enim ex verbo intelligitur, quod inter vitia ἔκλειψις vocatur.

Arcades ad portas ruere. .....

Mihi hanc figuram esse magis placet. Illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio;

Adspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci;

unde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conveniat, nisi in argumentando, cum rei signum est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat. Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, *quæ est nominis pro nomine positio*; cujus vis est, pro eo, quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere: sed, ut ait Cicero, ὑπαλλαγὴν rhetores dicunt. Hæc inventa ab inventore, et subjecta ab obtinentibus, significat: ut, *Cererem corruptam undis*: et,

.... *receptus*
Terrâ Neptunus classes Aquilonibus arcet.

Quod fit retro durius. Refert autem, in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam, ut *Vulcanum* pro igne vulgo audimus, et, *vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo, et *Venerem*, quam coitum, dixisse magis decet; ita *Liberum* et *Cererem*, pro vino et pane, licentius, quam ut fori severitas ferat. Sicut ex eo, quod continetur, usus recipit *bene moratas urbes*, et *poculum epotum*, et *sæculum felix*. At id, quod contra est, raro audeat quis, nisi poëta,

.... *Jam proximus ardet*
Ucalegon.

Nisi forte hoc potius est, a possessore, quod possidetur: ut, *hominem devorari*, cujus patrimonium consumatur. Quo modo fiunt innumerabiles species. Hujus enim sunt generis, cum *ab Hannibale cæsa apud Cannas sexaginta millia* dicimus: et, apud tragicos, *ab Ægialao*; et [*carmina Virgilii venisse*;] et *venire commeatus*, qui afferantur; et *sacrilegium deprehensum*, non sacrilegum; et *armorum scientiam habere*, non artis. Illud quoque et poëtis et oratoribus frequens, quo eum, qui efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. Nam et carminum auctores,

Pallida Mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres;

et,

Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus;

et orator *præcipitem iram*, *hilarem adolescentiam*, *segne otium*, dicit. Est etiam huic tropo quædam cum synecdoche vicinia. Nam, cum dico *vultus hominis* pro vultu, dico pluraliter, quod singulare est; [quod plurale est, singulariter.] Sed non id ago ut unum ex multis intelligatur (nam id est manifestum): sed nomen immuto: ut, cum aurata tecta, *aurea*, pusillum a vero discedo, quia non est nisi pars aurata. Quæ singula persequi, minutioris est curæ, etiam non oratorem instruentibus. Ἀντονομασία, quæ aliquid pro nomine ponit, poëtis quoque modo frequentissima, et per *epitheton*, quia, detracto eo, cui apponitur, valet pro nomine, *Tydides*, *Pelides*; et ex his, quæ in quocumque sunt *præcipua*,

..... *Divûm pater, atque hominum rex*:

et ex factis, quibus persona signatur,

..... *thalamo quæ fixa reliquit Impius.*

Oratoribus etiamsi rarus ejus rei, nonnullus tamen usus est. Nam, ut *Tydiden* et *Peliden* non dixe

rint, ita dixerunt *impium* pro parricidâ; *eversorem* quoque *Carthaginis et Numantiæ* pro Scipione, et *Romanæ eloquentiæ principem* pro Cicerone, posuisse non dubitent. Cicero ipse certe usus est hac libertate: *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister; et, si peccas, te regere possum.* Neutrum enim nomen positum est, et utrumque intelligitur. Ονοματοποιια quidem, id est, *fictio nominis*, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *mugitus*, et *sibilus*, et *murmur*, inde venerunt. Deinde, tamquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa, quæ παραγομενα vocant, quæ ex vocibus in usum receptis quocumque modo declinantur, nobis permittimus, qualia sunt *Sullaturit*, et *proscripturit;* atque *laureati postes*, pro illo, lauro coronati, ex eâdem fictione sunt. Sed hoc feliciter evaluit: at, contra, *vio*, pro *eo*, infelicius. In Græcis *obelisco*, [*coludumo*,] *&c.* dure etiam jungere vetamur, qui toleranter videre *Septemtriones* videmur. Eo magis necessaria καταχρησις, quam recte dicimus *abusionem*, quæ, non habentibus nomen suum, accommodat, quod in proximo est, sic,

> ..... *equum divinâ Palladis arte*
> *Ædificant;*

et, apud tragicos, *Et jam leo pariet;* at pater est. Mille sunt hæc, et *acetabula*, quidquid habet; et *pyxides*, cujuscumque materiæ sunt; et *parricida*, matris quoque aut fratris interfector. Discernendumque est hoc totum a translatione genus, quod *abusio* est, ubi nomen defuit; *translatio*, ubi aliud fuit. Nam poëtæ solent abusive, etiam in his rebus quibus nomina sua sunt, vicinis potius uti; quod rarum in prosâ est. Illa quoque quidam καταχρησεις esse volunt, cum pro temeritate *virtus*, aut pro luxuriâ

liberalitas, dicitur; a quibus hæc quidem dissonantia sunt, quod, in his, non verbum pro verbo ponitur, sed res pro re. Neque enim putat quisquam *luxuriam* et *liberalitatem* idem significare: verum id, quod fit, alius *luxuriam* esse dicit, alius *liberalitatem*; quamvis neutri dubium sit, hæc esse diversa. Superest, ex his quæ aliter significant, μεταληψις, id est *transsumtio*, *quæ ex alio in aliud velut viam præstat*; tropus et rarissimus, et maxime improprius, Græcis tamen frequentior, qui *Centaurum* Chirona, et νησους θοας οξειας, dicunt. Nos quis ferat, si Verrem, *suem*, aut Lælium, *doctum* nominemus? Est enim hæc in metalepsi natura, ut, inter id quod transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed præbens transitum: quem tropum magis affectamus, ut habere videamur, quam ut ullo in loco desideremus. Nam ejus frequentissimum exemplum est, *cano*, *canto*, *dico*: ita *cano*, *dico*. Interest medium illud *canto*. Nec diutius in eo morandum: nihil enim usûs admodum video, nisi (ut dixi) in mediis. Cætera jam, non significandi gratiâ, sed ad ornandam modo, non augendam orationem, assumuntur. Ornat enim επιθετον, quod recte diximus *appositum*; a nonnullis *sequens* dicitur. Eo poëtæ et frequentius et liberius utuntur. Namque illis satis est convenire verbo, cui apponitur: et ita *dentes albi*, et *humida vina*, in his non reprehenduntur. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, si, sine illo, quod dicitur, minus est: qualia sunt, *O scelus abominandum*, *o deformem libidinem*. Exornatur autem res tota maxime translationibus; *cupiditas effrenata*, et, *insanæ substructiones*. Et solet fieri, aliis adjunctis, epitheton tropus, ut, apud Virgilium, *turpis egestas*, et, *tristis senectus*. Verum tamen talis est ratio hujusce virtutis, ut sine appositis nuda sit et velut incomta oratio. Ne oneretur tamen multis: nam fit longa et impedita, ut, in quæstionibus,

eam judices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoque; in quo et numerus est duplex, nec duplum virium: quamquam non singula modo, sed etiam plura, verba apponi solent: ut,

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Sed hoc quoque modo duo verba, uni apposita, ne versum quidem decuerint. Sunt autem, quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. Necesse est enim semper, ut id, quod est appositum, si a proprio diviseris, per se significet, et faciat *antonomasiam*. Nam, si dicas, *Ille, qui Carthaginem et Numantiam evertit*, antonomasia est; si adjeceris *Scipio*, appositum. Non potest ergo non esse junctum. At αλληγορια, quam *inversionem* interpretamur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius, ut,

O navis! referent in mare te novi
Fluctus? O! quid agis? fortiter occupa
Portum;

totusque ille Horatii locus, quo *navim* pro republicâ, *fluctuum tempestates* pro bellis civilibus, *portum* pro pace atque concordiâ, dicit. Tale Lucretius,

Avia Pieridum peragro loca;

et Virgilius,

Sed nos immensum spatiis confecimus æquor:
Et jam tempus equûm fumantia solvere colla.

Sine translatione vero, in Bucolicis,

Certe equidem audieram, quâ se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, et veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servâsse Menalcam.

enim loco, præter nomen, cætera propriis de-
nt verbis: verum non pastor *Menalcas*, sed

Virgilius, est intelligendus. Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius: plerumque apertis permixta est. Tota apud Ciceronem talis: *Hoc miror enim, querorque, quemquam hominem ita pessumdare alterum [verbis] velle, ut etiam navem perforet, in quâ ipse naviget.* Illud commixtum frequentissimum. *Equidem cæteras tempestates et procellas, in illis duntaxat fluctibus concionum, semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adjecisset *duntaxat fluctibus concionum*, esset allegoria: nunc eam miscuit. Quo in genere et species ex arcessitis verbis venit, et intellectus ex propriis. Illud vero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permixta est gratia, similitudinis, allegoriæ, et translationis: *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, et quantos æstus, ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita, sæpe et perturbat omnia; et totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris.* Nam id quoque in primis est custodiendum, ut, quo ex genere cœperis translationis, hoc desinas. Multi enim, cum initium a tempestate sumserunt, incendio aut ruinâ finiunt; quæ est inconsequentia rerum fœdissima. Cæterum allegoria parvis quoque ingeniis, et quotidiano sermoni, frequentissime servit: nam illa, in agendis causis jam detrita, *pedem conferre*, et *jugulum petere*, et *sanguinem mittere*, inde sunt: nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas, et commutatio; et magis inopinata delectant. Ideoque jam in his amisimus modum, et gratiam rei nimiâ captatione consumsimus. Est in *exemplis* allegoria, si non prædictâ ratione ponantur. Nam, ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Græci omnes utuntur, ita plura similia dici possunt. Hæc allegoria, quæ est obscurior, *ænigma* dicitur; vitium, meo

quidem judicio (si quidem dicere dilucide virtus); quo tamen et poëtæ utuntur:

Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.

Et oratores nonnunquam; ut Cœlius, *quadrantariam Clytæmnestram, in triclinio choam, in cubiculo nolam.* Namque et nunc quædam solvuntur, et tum erant notiora, cum dicerentur; et *ænigmata* sunt tamen, nec ea, nisi quis interpretur, intelligas. In eo vero genere, quo contraria ostenduntur, *ironia* est: *illusionem* vocant: quæ aut pronuntiatione intelligitur, aut personâ, aut rei naturâ: nam, si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem: quamquam in plurimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quo dicatur: quia (quod dicitur alibi) verum est, aut laudis simulatione detrahere, aut vituperationis laudare, concessum esse: quale est, quod *C. Verres, prætor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem ejus in eo codice non haberet.* Et contra, *Oratores visi sumus, et populo imposuimus.* Aliquando cum risu quodam contraria dicuntur iis quæ intelligi volunt: quemadmodum in Clodium, *Integritas tua te purgavit, mihi crede; pudor eripuit; vita anteacta servavit.* Præter hæc usus est allegoriæ, ut tristia dicamus [melioribus] verbis, aut bonæ rei gratiâ quædam contrariis significemus, [aliud textu:] quæ et enumeravimus. Hæc, si quis profecto ignorat, quibus Græci nominibus appellent, σαρκασμὸν, ἀστεϊσμὸν, ἀντίφρασιν, παροιμίαν, dici sciat. Sunt etiam, qui hæc non species allegoriæ, sed ipsa tropos dicunt; acri quidem ratione, quod illa obscurior sit, et in his omnibus aperte appareat, quid velimus. Cui accedit hoc quoque, quod genus, cum dividitur in species, nihil habeat proprium, ut *arbor pinus,* et *olea,* et *cupressus,* et ipsius per se nulla proprietas: *Alle-*

goria vero habeat aliquid proprium: quod quomodo fieri potest, nisi ipsa species est? Sed ad utendum nihil refert. Adjicitur his μυκτηρισμος, simulatus quidem, sed non latens, derisus. Pluribus autem verbis cum id, quod uno aut paucioribus certe dici potest, explicatur, περιφρασιν vocant, *circuitum loquendi*, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit: Sallustius, *ad requisita naturæ*. Interim ornatum petit solum, qui est apud poëtas frequentissimus; ut,

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, et, dono Divûm, gratissima serpit;

et, apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. Quidquid enim significari brevius potest, et cum ornatu latius ostenditur, περιφρασις est; cui nomen Latine datum est, non sane orationis aptum virtuti, *circumlocutio*. Verum hæc, ut, cum decorum habet, *periphrasis*; ita, cum in vitium incidit, περισσολογια dicitur. Obstat enim, quidquid non adjuvat. *Hyperbaton* quoque, id est, *verbi transgressionem*, quam frequenter ratio comparationis et decor poscit, non immerito inter virtutes habemus. Fit enim frequentissime aspera et dura, et dissoluta et hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, et, ut quodque oritur, ita proximis, etiam si vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam, et præsumenda, atque, ut, in structuris lapidum impolitiorum, loco, quo convenit, quidque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire, possumus, quo coagmentata se magis jungant; sed utendum his, qualia sunt, eligendæque sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quam opportuna ordinis mutatio. Neque alio in ceris Platonis inventa sunt quatuor illa verba, quibus, in illo pulcherrimo operum, *in Piræeum se descendisse* significat, plurimis modis scripta, quod eum quoque maxime facere experiretur. Verum id cum duobus verbis fit,

αναστροφη dicitur, *reversio* quædam, qualia sunt vulgo, *Mecum*, *secum*; apud oratores et historicos, *Quibus de rebus*. At, cum, decoris gratiâ, contrahitur longius verbum, proprie *hyperbati* tenet nomen: ut, *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes*. Nam *in duas partes divisam esse*, rectum erat, sed durum et incomtum. Poëtæ quidem etiam verborum divisionem faciunt, et transgressionem:

..... *Hyperboreo Septem- subjecta -trioni:*

quod oratio nequâquam recipiet. At id quidem est, propter quod, cum dicitur, *tropus* fit, quia componendus est e duobus intellectus. Alioquin, ubi nihil ex significatione mutatum est, et structura sola variatur, *figura* potius *verborum* dici potest; sicut multi narrationem longis mutant hyperbatis. Ex confusis quæ vitia accidunt, suo loco diximus. *Hyperbolen* audacioris ornatûs summo loco posui. Est hæc *ementiens superjectio*. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus, *Vomens, frustis esculentis gremium suum et totum tribunal implevit*:

.... *Geminique minantur*
In cœlum scopuli;

aut res per similitudinem attollimus:

.... *Credas innare revulsas*
Cycladas;

aut per comparationem; ut,

..... *Fulminis ocyor alis;*

aut signis quasi quibusdam:

Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;

vel translatione, ut ipsum illud *volaret*. Crescit in-

terim hyperbole, aliâ insuper additâ; ut Cicero, in Antonium, dicit, *Quæ Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quæ, si fuit, fuit animal unum: Oceanus (mediusfidius) vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse.* Exquisitam vero figuram hujus rei deprehendisse apud principem lyricorum Pindarum videor, in libro, quem inscripsit Ὕμνος. Is namque *Herculis impetum adversus Meropas*, qui in insulâ Co dicuntur habitâsse, non igni, nec ventis, nec mari, sed *fulmini dicit similem fuisse;* ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem, *Versabatur in Siciliâ longo intervallo, non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos), sed novum quoddam monstrum ex vetere illâ immanitate, quæ in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdin tam infestam neque Scyllam navibus, quam istum in eodem freto, fuisse arbitror.* Nec pauciora sunt genera minuendi:

Vix ossibus hærent;

et, quod Cicero in quodam joculari libello,

Fundum Varro vocat, quem possim mittere fundâ;
Ni tamen exciderit, quâ cava funda patet.

Sed hujus quoque rei servetur mensura quædam. Quamvis enim est omnis *hyperbole* ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum: nec aliâ viâ magis in κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cum præsertim minime sint ignota et obscura. Monere satis est, mentiri *hyperbolen*, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit hæc res frequentissime ad risum; qui si aptus est, *urbanitatis*, sin aliter, *stultitiæ*, nomen assequitur. Est autem in usu, vulgo quoque et inter

eruditos, et apud rusticos, videlicet quod a naturâ est omnibus *augendi res* vel *minuendi* cupiditas insita; nec quisquam vero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est *hyperbole* virtus, cum res ipsa, de quâ loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici, quantum est, non potest: meliusque ultra, quam citra, stat oratio. Sed de hoc satis, quia eumdem locum plenius in eo libro, quo *causas corruptæ eloquentiæ* reddebamus, tractavimus.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIÂ

LIBER NONUS.

CAPUT I.

Cum sit proximo libro *de tropis* dictum, sequitur pertinens ad figuras (quæ σχήματα Græce vocantur) locus, ipsâ rei naturâ conjunctus superiori. Nam plerique has *tropos* esse existimârunt, quia sive ex hoc duxerint nomen, quod sint formati quodam modo; sive ex eo, quod vertant orationem, unde et *motus* dicuntur; fatendum erit, esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem: nam et vim rebus adjiciunt, et gratiam præstant. Nec desunt, qui tropis *figuræ* nomen imponant, quorum est C. Artorius Proculus. Quin adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promtu. Nam, quomodo quædam in his species plane distant, manente tamen generali illâ societate, quod utraque res a rectâ et simplici ratione cum aliquâ dicendi virtute deflectitur; ita quædam perquam tenui limite

dividuntur; ut, cum *ironia* tam inter figuras sententiæ, quam inter *tropos*, reperiatur: περιφρασιν autem, et ὑπερβατον, et ονοματοποιιαν, et επιθετον, clari quoque auctores *figuras* verborum potius, quam *tropos*, dixerunt. Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est igitur *tropus*, *sermo a naturali et principali significatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratiâ:* vel (ut plerique grammatici finiunt) *dictio ab eo loco, in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est. Figura* (sicut nomine ipso patet) *est conformatio quædam orationis, remota a communi et primum se offerente ratione.* Quare in tropis ponuntur verba alia pro aliis, ut in μεταφορᾳ, μετωνυμιᾳ, αντονομασιᾳ, μεταληψει, συνεκδοχῃ, καταχρησει, αλληγοριᾳ, plerumque ὑπερβολῃ. Αλληγορια namque et rebus fit, et verbis: ονοματοποιια fictio est nominis: ergo hoc quoque pro aliis ponitur, quibus usuri fuimus, si illud non fingeremus: περιφρασις, etiamsi frequenter et id ipsum, in cujus locum assumitur, nomen complecti solet, utitur tamen pluribus pro uno: επιθετον, quoniam plerumque habet *antonomasiæ* partem, conjunctione ejus fit *tropus*. In *hyperbato* commutatio est ordinis: ideoque multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen verbum aut partem ejus a suo loco in alienum.

Horum nihil in figuras cadit. Nam et propriis verbis, et ordine collocatis, figura fieri potest. Quomodo autem *ironia* alia sit tropi, alia schematis, suo loco reddam. Nomine enim fateor esse communia hæc; et scio, quam multiplicem habeant, quamque scrupulosam, disputationem: sed ea non pertinet ad præsens meum propositum. Nihil enim refert, quomodo appelletur utrumlibet eorum, si, quid orationi prosit, apparet. Nec mutatur vocabulis vis rerum. Et, sicut homines, si aliud acceperunt, quam quod habuerant, nomen, iidem sunt tamen; ita hæc, de quibus loquimur, sive *tropi*, sive *figuræ* dicentur,

idem efficient. Non enim nominibus prosunt, sed effectibus: ut, *statum conjecturalem*, an *inficialem*, an *facti*, an *substantiæ*, an *de substantiâ*, nominemus, nihil interest, dum idem quæri sciamus. Optimum ergo in his sequi maxime recepta, et rem ipsam, quocumque appellabitur modo, intelligi. Illud tamen notandum, coire frequenter in easdem sententias et τροπον et *figuram*. Tam enim translatis verbis, quam propriis, figuratur oratio. Est autem non mediocris inter auctores dissensio, et quæ vis nominis ejus, et quot genera, et quæ, quam multæque sint species.

Quare primum intuendum est, quid accipere debeamus *figuram*. Nam duobus modis dicitur: uno, qualiscumque *forma* sententiæ, sicut in corporibus, in quibus, quoquo modo sint composita, utique habitus est aliquis; altero, quod proprie *schema* dicitur, in sensu vel sermone aliqua a vulgari et simplici specie cum ratione mutatio; sicut nos *sedemus*, *incumbimus*, *respicimus*. Itaque, cum in eosdem casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continue quis, aut certe nimium frequenter incurrit, præcipere solemus *variandas figuras* esse vitandæ similitudinis gratiâ. In quo itá loquimur, tamquam omnis sermo habeat figuram. Itemque *eâdem figurâ* dicimus *cursitare*, quâ *lectitare*, id est, eâdem ratione declinari. Quare illo intellectu priore et communi nihil non figuratum est. Quo si contenti sumus, non immerito Apollodorus (si tradenti Cæcilio credimus) incomprehensibilia partis hujus præcepta existimavit. Sed, si habitus quidam, et quasi gestus, sic appellandi sunt, id demum hoc loco accipi *schema* oportebit, quod sit a simplici atque in promtu posito dicendi modo poëtice vel oratorie mutatum. Sic enim verum erit, aliam esse orationem ασχηματιστον, id est, carentem figuris, quod vitium non inter minima est; aliam ἐσχηματισμενην, id est, *figuratam*. Verum id ipsum anguste [Cæcilius] terminavit, qui id solum putaverit *schema*, quo aliud simulatur dici, quam

dicitur; quod sane vulgo quoque sic accipi scio: unde et *figuratæ controversiæ* quædam, de quibus paulo post dicam, vocantur.

Ergo figura sit *arte aliquâ novata forma dicendi*. Genus ejus unum quidam putaverunt, in hoc ipso diversas opiniones secuti. Nam hi, quia verborum mutatio sensus quoque verteret, omnes figuras in verbis esse dixerunt; illi, quia verba rebus accommodarentur, omnes in sensibus. Quorum utraque manifesta cavillatio est. Nam, ut eadem dici solent aliter atque aliter, manetque sensus elocutione mutatâ; ita et figura sententiæ plures habere verborum figuras potest. Illa est enim posita in concipiendâ cogitatione, hæc in enuntiandâ: sed frequentissime coëunt; ut in hoc, *Jam jam, Dolabella, neque tui, neque tuorum liberûm*... Nam oratio a judice aversa, in sententiâ; *jam jam* et *liberûm*, in verbis sunt schemata. Inter plurimos enim, quod sciam, consensum est, duas ejus esse partes, διανοιας, id est, *mentis*, vel *sensûs*, vel *sententiarum* (nam iis omnibus modis dictum est), et λεξεως, id est, *verborum*, vel *dictionis*, vel *elocutionis*, vel *sermonis*, vel *orationis*; nam et variatur; et nihil refert. Cornelius tamen Celsus adjicit verbis et sententiis *figuras colorum*; nimiâ profecto novitatis cupiditate ductus. Nam quis ignorâsse eruditum alioqui virum credat, colores et sententias sensuum esse? Quare, sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, et in verbis.

Ut vero naturâ prius est, concipere animo res, quam enuntiare; ita de iis figuris ante loquendum est, quæ ad mentem pertinent: quarum quidem utilitas, cum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere clarissime elucet. Nam, etsi minime videtur pertinere ad *probationem*, quâ figurâ quidque dicatur, facit tamen credibilia, quæ dicimus, et in animos judicum, quâ non observatur, irrepit. Namque, ut, in armorum certamine, adversos ictus, et rectas ac simplices manus, cum videre, tum etiam

cavere ac propulsare facile est; aversæ tectæque minus sunt observabiles; et aliud ostendisse, quam petas, artis est; sic oratio, quæ astu caret, pondere, mole, et impulsu, prœliatur; simulanti, variantique conatus, in latera atque in terga incurrere datur, et arma avocare, et velut nutu fallere. Jam vero affectus nihil magis ducit. Nam, si frons, oculi, manus, multum ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus, ad id quod intendimus efficere, compositus! Plurimum tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis moribus, sive ad promerendum actioni favorem, sive ad levandum varietate fastidium, sive ad quædam vel decentius indicanda vel tutius.

Sed, ante quam, quæ cuique rei figura conveniat, ostendam, dicendum, nequâquam eas esse tam multas, quam sunt a quibusdam constitutæ. Neque enim me movent nomina illa, quæ fingere utique Græcis promtissimum est. Ante omnia igitur, illi, qui totidem *figuras* putant, quot *affectus*, repudiandi; non quia *affectus* non sit quædam qualitas mentis; sed quia *figura*, quam non communiter, sed proprie nominamus, non sit simplex rei cujusque enuntiatio. Quapropter, in dicendo, *irasci*, *dolere*, *misereri*, *timere*, *confidere*, *contemnere*, non sunt figuræ, non magis quam *suadere*, *minari*, *rogare*, *excusare*. Sed fallit parum diligenter intuentes, quod inveniunt in omnibus his locis figuras, et earum exempla ex orationibus excerpunt. Neque enim pars ulla dicendi est, quæ non recipere eas possit. Sed aliud est admittere *figuram*, aliud *figuram* esse. Neque enim verebor, explicandæ rei gratiâ, frequentiorem ejusdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi aliquam in *irascente*, *deprecante*, *miserante* figuram; scio: sed non ideo *irasci*, *misereri*, *deprecari*, figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediam quamdam (ut arbitror) secutus viam; ut nec omnis sermo

schema judicaretur; nec ea sola, quæ haberent aliquam remotam ab usu communi fictionem; sed quæ essent clarissima, et ad movendum auditorem valerent plurimum: quem duobus ab eo libris tractatum locum ad literam subjeci, ne fraudarem legentes judicio maximi auctoris. In tertio de *Oratore*, ita scriptum est: *In perpetuâ autem oratione, cum et conjunctionis lenitatem, et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum. Nam et* commoratio *unâ in re permultum movet, et illustris* explanatio, *rerumque, quasi gerantur, sub adspectum pæne subjectio; quæ et in exponendâ re plurimum valet, et ad illustrandum id quod exponitur, et ad amplificandum; ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria sæpe* præcisio *est; et ad plus intelligendum, quam dixeris,* significatio; *et distincte concisa brevitas, et* extenuatio: *et huic adjuncta* illusio, *a præceptis Cæsaris non abhorrens; et ab re* digressio, *in quâ cum fuerit delectatio, tum* reditus *ad rem aptus et concinnus esse debebit:* propositioque, *quid sis dicturus: et ab eo, quod est dictum,* sejunctio; *et* reditus *ad propositum, et* iteratio; *et rationis apta* conclusio: *tum, augendi minuendive causâ, veritatis* superlatio, *atque* trajectio; *et* rogatio, *atque huic finitima quasi* percontatio; expositioque *sententiæ suæ: tum illa, quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis* dissimulatio, *quæ est perjucunda, cum, in oratione, non contentione, sed sermone, tractatur: deinde* dubitatio, *tum* distributio, *tum* correctio, *vel ante vel post quam dixeris, vel cum aliquid a te ipso rejicias.* Præmunitio *etiam est ad id, quod aggrediare; et* rejectio *in alium;* communicatio, *quæ est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; morum ac vitæ* imitatio, *vel in personis, vel sine*

illis, magnum quoddam ornamentum orationis, et aptum ad animos conciliandos vel maxime, sæpe autem etiam ad commovendos; personarum ficta inductio, *vel gravissimum lumen augendi;* descriptio, *erroris* inductio, *ad hilaritatem* impulsio, anteoccupatio: *tum duo illa, quæ maxime movent,* similitudo, *et* exemplum; digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio. *Vox quædam libera, atque etiam effrenatior, augendi causâ;* iracundia, objurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio; declinatio *brevis a proposito, non ut superior illa* digressio; purgatio, conciliatio, læsio, optatio, *atque* exsecratio. *His fere luminibus illustrant orationem sententiæ. Orationis autem ipsius, tamquam armorum, est vel ad usum* comminatio *et quasi* petitio, *vel ad venustatem ipsa* tractatio. *Nam et* geminatio *verborum habet interdum vim, leporem alias; et paululum immutatum verbum atque deflexum; et ejusdem verbi crebra tum a primo* repetitio, *tum in extremum* conversio, *et in eadem verba* impetus, *et* concursio, *et* adjunctio, *et* progressio; *et ejusdem verbi crebrius positi quædam* distinctio, *et* revocatio *verbi; et illa, quæ* similiter desinunt, *aut quæ* cadunt similiter, *aut quæ* paribus paria *referuntur, aut quæ sunt inter se* similia. *Est etiam* gradatio *quædam, et* conversio, *et verborum concinna* transgressio; *et* contrarium, *et* dissolutum, *et* declinatio, *et* reprehensio, *et* exclamatio, *et* imminutio; *et quod* in multis casibus *ponitur, et quod de singulis rebus propositis ductum* refertur ad singula, *et ad propositum* subjecta ratio, *et item in distributis* supposita ratio: *et* permissio, *et rursus alia* dubitatio, *et* improvisum *quiddam; et* dinumeratio, *et alia* correctio, *et* dissipatio, *et quod* continuatum, *et* interruptum, *et* imago, *et sibi ipsi* responsio, *et* immutatio, *et* disjunctio, *et* ordo, *et* relatio, *et* digressio, *et* circumscriptio. *Hæc enim sunt fere, atque horum*

similia, vel plura etiam esse possunt, quæ sententiis orationem verborumque conformationibus illuminent. Eadem sunt in Oratore plurima, non omnia tamen, et paulo magis distincta; quia, post orationis et sententiarum figuras, tertium quemdam subjecit locum, ad alias (ut ipse ait) quasi virtutes dicendi pertinentem. *Et reliqua, ex collocatione verborum quæ sumuntur quasi lumina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis, quæ in amplo ornatu scenæ aut fori appellantur* insignia; *non quod sola ornent, sed quod excellant. Eadem ratio est horum, quæ sunt* orationis lumina, *et quodammodo* insignia; *cum aut duplicantur iteranturque verba, aut breviter commutata ponuntur; aut ab eodem verbo ducitur sæpius oratio, aut in idem conjicitur, aut utrumque; aut adjungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur; aut continenter unum verbum non in eâdem sententiâ ponitur; aut cum similiter vel cadunt verba, vel desinunt; aut multis modis contrariis relata contraria; aut cum gradatim sursum versus redditur: aut cum, demtis conjunctionibus, dissolute plura dicuntur: aut cum, aliquid prætereuntes, cur id faciamus ostendimus; aut cum corrigimus nosmet ipsos, quasi reprehendentes; aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel conquestionis; aut cum ejusdem nominis casus sæpius commutantur. Sententiarum ornamenta majora sunt; quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent, idcirco ejus eloquentiam maxime esse laudabilem. Enimvero nullus fere ab eo locus sine quâdam conformatione sententiæ dicitur; nec aliud quidquam est dicere, nisi omnes aut certe plerasque aliquâ specie illuminare sententias. Quas cum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut verset sæpe mul-*

tis modis eamdem et unam rem, et hæreat in eâdem commoreturque sententiâ. Sæpe etiam ut extenuet aliquid; sæpe ut irrideat; ut declinet a proposito, deflectatque sententiam; ut proponat, quid dicturus sit; ut, cum transegerit jam aliquid, definiat; ut se ipse revocet; ut, quod dixit, iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursus, quasi ad interrogata, sibi ipse respondeat; ut contra, ac dicat, accipi et sentiri velit; ut addubitet, quid potius, aut quo modo dicat; ut dividat in partes; ut aliquid relinquat, ac negligat; ut ante præmuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpàm in adversarium conferat; ut sæpe cum iis qui audiunt, nonnunquam etiam cum adversario, quasi deliberet; ut hominum mores sermonesque describat; ut muta quædam loquentia inducat; ut ab eo, quod agitur, avertat animos; ut sæpe in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet, quod videat opponi; ut comparet similitudines; ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coërceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet, quid caveat; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam; ut objurget aliquando; ut deprecetur; ut supplicet; ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantulum; ut optet; ut exsecretur; ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris: atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequatur; brevitatem, si res petet; sæpe etiam rem dicendo subjiciet oculis; sæpe supra feret, quam fieri possit: significatio sæpe erit major, quam oratio; sæpe hilaritas, sæpe vitæ naturarumque imitatio. Hoc in genere (nam quasi silvam vides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo.

CAPUT II.

Ergo, cui latius complecti conformationes verborum ac sententiarum placuerit, habet, quod sequa-

tur: nec affirmare ausim, quidquam esse melius; sed hæc ad propositi mei rationem legat. Nam mihi de his sententiarum figuris dicere in animo est, quæ ab illo simplici modo indicandi recedunt; quod idem multis doctissimis viris video placuisse. Omnia tamen illa, etiam quæ sunt alterius modi lumina, adeo sunt virtutes orationis, ut sine his nulla intelligi vere possit oratio. Nam quomodo judex doceri potest, si desit illustris *explanatio*, *propositio*, *promissio*, *finitio*, *sejunctio*, *expositio sententiæ suæ*, *rationis apta conclusio*, *præmunitio*, *similitudo*, *exemplum*, *digestio*, *distributio*, *interpellatio*, *interpellantis coërcitio*, *contentio*, *purgatio*, *læsio*? Quid vero agit omnino eloquentia, detractis amplificandi minuendique rationibus? Quarum prior desiderat illam *plus quam dixeris significationem*, id est, εμφασιν, et *superlationem veritatis*, et *trajectionem*; hæc altera *extenuationem*, *deprecationemque*. Qui affectus erunt vel concitati detractâ *voce liberâ*, *effrenatiore iracundiâ*, *objurgatione*, *optatione*, *exsecratione*? vel illi mitiores, nisi adjuvantur *commendatione*, *conciliatione*, *ad hilaritatem impulsione*? Quæ delectatio, aut quod mediocriter saltem docti hominis indicium, nisi alia *repetitione*, alia *commoratione* infigere, *digredi a re*, et *redire ad propositum* suum, scierit; *removere a se*, *in alium trajicere*; quæ *relinquenda*, quæ *contemnenda* sint, judicare? Motus est in his orationis atque actus; quibus detractis, jacet, et velut agitante corpus spiritu caret. Quæ cum adesse debent, tum disponenda atque varianda sunt, ut auditorem (quod in fidibus fieri videmus) omni sono permulceant. Verum ea plerumque recta sunt, nec se fingunt, sed confitentur. Admittunt autem (ut dixi) *figuras*; quod vel ex proximo doceri potest. Quid enim tam commune, quam *interrogare*, vel *percontari*? Nam utroque utimur indifferenter, cum alterum noscendi, alterum ...ndi gratiâ videatur adhiberi. At ea res, utro-

cumque modo dicatur, etiam multiplex habet schema. Incipiamus enim ab iis, quibus acrior ac vehementior fit probatio, quod primo loco posuimus. Simplex est sic rogare,

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratiâ assumitur, sed instandi: *Quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalicâ gladius agebat?* et, *Quousque tandem abutêre, Catilina, patientiâ nostrâ?* et, *Patere tua consilia non sentis?* et totus denique hic locus. Quanto enim magis ardet, quam si diceretur, *Diu abuteris patientiâ nostrâ*, et, *Patent tua consilia!* Interrogamus etiam, quod negari non possit: *Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Falcula?* Aut ubi respondendi difficilis est ratio, ut vulgo uti solemus, *Quomodo? quî fieri potest?* aut invidiæ gratiâ, ut Medea apud Senecam, *Quas peti terras jubes?* aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium,

Heu! quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere?

aut instandi, et auferendæ dissimulationis; ut Asinius, *Audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum, testamentum reprehendimus.* Totum hoc plenum est varietatis: nam et indignationi convenit,

..... *et quisquam numen Junonis adoret?*

et admirationi,

..... *Quid non mortalia pectora cogis,*
Auri sacra fames?

Est interim acrius imperandi genus,

Non arma expedient, totâque ex urbe sequentur?

et ipsi nosmet rogamus; quale est illud Terentianum,

Quid igitur faciam?

Est aliqua etiam in respondendo figura, cum, aliud interroganti, ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur, tum augendi criminis gratiâ, ut testis in reum rogatus, *An ab reo fustibus vapulâsset?* *Et innocens*, inquit; tum declinandi, quod est frequentissimum: *Quæro, an occideris hominem?* respondetur, *Latronem. An fundum occupaveris?* respondetur, *Meum.* Ut confessionem præcedat defensio; ut apud Virgilium in Bucolicis, dicenti,

> *Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum*
> *Excipere insidiis?*

occurritur,

> *An mihi, cantando victus, non redderet ille?*

Cui est confinis *dissimulatio*, non alibi quam in risu posita, ideoque tractata suo loco. Nam, serio si fiat, pro confessione est. Cæterum et *interrogandi se ipsum*, et *respondendi sibi*, solent esse non ingratæ vices: ut Cicero, pro Ligario, *Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit.* Aliter, pro Cœlio, ficta interrogatio est: *Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?* et totus locus. Deinde, *Ego, si quis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit*, et cætera. Cui diversum est, cum alium rogaveris, non exspectare responsum, et statim subjicere: *Domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas.* Quod schema quidam *per subjectionem* vocant. Fit et comparatione: *Uter igitur facilius suæ sententiæ rationem redderet?* Et aliis modis tum brevius, tum latius, tum de unâ re, tum de pluribus.

Mire vero in causis valet *præsumtio*, quæ πρόληψις dicitur, cum id, quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, et præcipue procemio convenit. Sed, quamquam generis

unius, diversas tamen species habet. Est enim quædam *præmunitio*, qualis Ciceronis contra Q. Cæcilium, *quod ad accusandum descendat, qui semper defenderit:* quædam *confessio*, ut pro Rabirio Postumo, quem suâ quoque sententiâ reprehendendum fatetur, *quod pecuniam regi crediderit:* quædam *prædictio*, ut, *Dicam enim, non augendi criminis gratiâ;* quædam *emendatio*, ut, *Rogo, ignoscatis mihi, si longius sum evectus:* frequentissima *præparatio*, cum, pluribus verbis, vel quare facturi quid simus, vel quare fecerimus, dici solet. Verborum quoque vis ac proprietas confirmatur vel *præsumtione*, *Quamquam illa non pœna, sed prohibitio sceleris fuit;* aut *reprehensione, Cives, cives, inquam, si hoc eos appellari nomine fas est.* Affert aliquam fidem veritatis et *dubitatio*, cum simulamus quærere nos, unde incipiendum, ubi desinendum, quid potissimum dicendum sit: cujusmodi exemplis plena sunt omnia: sed unum interim sufficit, *Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti? &c.* Hoc etiam in præteritum valet: nam et dubitâsse nos fingimus.

A quo schemate non procul abest illa, quæ dicitur *communicatio*, cum aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer, pro Cloantillâ, *At illa nescit trepida, quid liceat feminæ, quid conjugem deceat: forte vos, in illâ solitudine, obvios casus miseræ mulieri obtulit: tu, frater, vos, paterni amici, quod consilium datis?* Aut cum judicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum; *Quid suadetis?* et, *Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit?* ut Cato: *Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis?* Et alibi, *Communem rem agi putatote, ac vos huic rei præpositos esse.* Sed nonnunquam communicantes aliquid inexspectatum subjungimus; quod et per se schema est; ut, in Verrem, Cicero, *Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut*

prædam aliquam? Deinde, cum diu suspendisset judicum animos, subjecit, quod multo esset improbius. Hoc Celsus *sustentationem* vocat. Est autem duplex: nam, contra, frequenter, cum exspectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid, quod sit leve, aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed, quia non tantum per communicationem fieri solet, παράδοξον alii nominaverunt, id est, *inopinatum*. Illis non accedo, qui schema esse existimant, etiam si quid nobis ipsis dicamus inexspectatum accidisse; ut Pollio, *Nunquam fore credidi, judices, ut, reo Scauro, ne quid in ejus judicio gratia valeret, precarer*. Pæne idem fons est illius, quam *permissionem* vocant, qui communicationis; cum aliqua ipsis judicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnunquam adversariis quoque; ut Calvus Vatinio, *Perfrica frontem, et dic te digniorem, qui prætor fieres, quam Catonem*. Quæ vero sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maxime *simulatione*. Namque et irasci nos, et gaudere, et timere, et admirari, et dolere, et indignari, et optare, quæque sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa, *Liberatus sum; respiravi*; et, *Bene habet*; et, *Quæ amentia est hæc? O tempora, o mores!* et, *Miserum me! consumtis enim lacrymis, infixus tamen pectori hæret dolor*: et,

..... *Magnæ, nunc hiscite, terræ:*

quod *exclamationem* quidam vocant, ponuntque inter figuras orationis. Hæc quòties vera sunt, non sunt in eâ formâ, de quâ nunc loquimur. Sed assimulata, et arte composita, proculdubio *schemata* sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione liberâ, quam Cornificius *licentiam* vocat, Græci παρρησίαν. Quid enim minus figuratum, quam vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero, cum dicit pro Ligario, *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam ex parte magnâ, nullâ vi*

coactus, consilio ac voluntate meâ, ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumta; non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illâ vero sententiâ, *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hoc eum demeretur, cujus mala fuerat. Illa adhuc audaciora, et majorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum, quæ προσωποποιιαι dicuntur. Mire namque cum variant orationem, tum excitant. His et adversariorum cogitationes, velut secum loquentium, protrahimus; quæ tamen ita demum a fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitâsse eos non sit absurdum: et nostros cum aliis sermones, et aliorum inter se, credibiliter introducimus; et *suadendo, objurgando, querendo, laudando, miserando,* personas idoneas damus. Quin deducere Deos in hoc genere dicendi, et inferos excitare, concessum est. Urbes etiam populique vocem accipiunt. Ac sunt quidam, qui has demum προσωποποιιας dicant, in quibus et corpora et verba fingimus. Sermones hominum assimulatos dicere διαλογους malunt, quam (quod Latinorum quidam dixerunt) *sermocinationem.* Ego, jam recepto more, utrumque eodem modo appellavi. Nam certe sermo fingi non potest, ut non personæ sermo fingatur. Sed in his, quæ natura non permittit, hoc modo mollior fit figura: *Etenim, si mecum patria, quæ mihi vitâ meâ multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica sic loquatur, M. Tulli, quid agis?* Illud audacius genus: *Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur, Nullum jam aliquot annis facinus exstitit, nisi per te.* Commode etiam aut nobis aliquas ante oculos esse rerum personarumve imagines fingimus, aut eadem adversariis aut judicibus non accidere miramur; qualia sunt, *Videtur mihi,* et, *Nonne videtur tibi?* Sed magna quædam vis eloquentiæ

desideratur. Falsa enim et incredibilia naturâ, necesse est, aut magis moveant, quia supra vera sunt; aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt. Ut dicta autem quædam, ita scripta quoque, fingi solent; quod facit Asinius, pro Liburniâ, *Mater mea, quæ mihi tum carissima, tum dulcissima fuit, quæque mihi vixit, bisque eâdem die mihi vitam dedit*, et reliqua; deinde, *exhæres esto*. Hæc cum per se figura est, tum duplicatur, quoties, sicut in hac causâ, ad imitationem alterius scripturæ componitur. Nam contra recitabatur testamentum, *P. Novanius Gallio, cui ego omnia meritissimo volo et debeo, pro ejus animi in me summâ voluntate*, et, adjectis deinceps aliis, *hæres esto*. Incipit esse quodammodo παρῳδη: quod nomen, ductum a canticis ad aliorum similitudinem modulatis, abusive etiam in versificationis ac sermonum imitatione servatur. Sed formas quoque fingimus sæpe, ut *Famam* Virgilius, ut *Voluptatem* ac *Virtutem* (quemadmodum a Xenophonte traditur). Prodicus, ut *Mortem* ac *Vitam*, quas contendentes in Satirâ tradit Ennius. Est et incertæ personæ ficta oratio: *Hic aliquis*, et, *Dicat aliquis*. Est et jactus sine personâ sermo, *Hîc Dolopum manus, hîc sævus tendebat Achilles*. Quod fit mixturâ figurarum, cum προσωποποιια accedit illa, quæ est orationis per detractionem: detractum est enim, *quis diceret*. Vertitur enim interim προσωποποιια in speciem narrandi. Unde et apud historicos reperiuntur obliquæ allocutiones; ut in T. Livii primo statim libro, *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci; deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere*. Aversus quoque a judice sermo, qui dicitur αποστροφη, mire movet, sive adversarios invadimus: *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalicâ gladius agebat?* sive ad invocationem aliquam convertimur: *Vos enim jam ego, Albani tumuli atque luci*..... sive ad invidiosam implorationem, *O leges*

Porciæ, legesque Semproniæ! Sed illa quoque vocatur *aversio*, quæ a propositâ quæstione abducit audientem:

Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi.

Quod fit et multis et variis figuris, cum aut aliud exspectâsse nos, aut majus aliquid timuisse, simulamus, aut plus videri posse ignorantibus; quale est procœmium pro Cœlio. Illa vero (ut ait Cicero) sub *oculos subjectio* tum fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed, ut sit gesta, ostenditur; nec universa, sed per partes: quem locum proximo libro subjecimus *evidentiæ:* et Celsus hoc nomen isti figuræ dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur proposita quædam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videatur, quam audiri: *Ipse, inflammatus scelere ac furore, in forum venit: ardebant oculi: toto ex ore crudelitas emicabat.* Nec solum, quæ facta sint aut fiant, sed etiam, quæ futura sint aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hæc Cicero, pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius, si præturam invasisset. Sed hæc quidem translatio temporum, quæ proprie μετάστασις dicitur, in διατυπώσει verecundior apud priores fuit. Proponebant enim talia, *Credite vos intueri;* ut Cicero, *Hæc, quæ non vidistis oculis, animis cernere potestis.* Novi vero, et præcipue declamatores, audacius, nec (mehercule) sine motu quodam, imaginantur; ut Seneca, in controversiâ, cujus summa est, quod pater filium et novercam, inducente altero filio, in adulterio deprehensos occidit: *Duc; sequor: accipe hanc senilem manum, et, quocumque vis, imprime.* Et paulo post, *Adspice,* inquit, *quod diu non credidisti. Ego vero non video; nox oboritur, et crassa caligo.* Habet hæc figura manifestius aliquid. Non enim narrari res, sed agi, videtur. Locorum quoque dilucida et sig-

nificans descriptio eidem virtuti assignatur a quibusdam: alii τοπογραφιαν dicunt. Ειρωνειαν, inveni, qui *dissimulationem* vocarent; quo nomine quia parum totius hujus figuræ videntur vires ostendi; nimirum, sicut in plerisque, Græcâ erimus appellatione contenti. Igitur ειρωνεια, quæ est *schema*, ab illâ, quæ est tropus, genere ipso nihil admodum distat (in utroque enim *contrarium ei, quod dicitur*, intelligendum est): species vero prudentius intuenti, diversas esse, facile est deprehendere; primum, quod tropus apertior est; et, quamquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam et omnia circa fere recta sunt; ut illud in Catilinam, *A quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrâsti.* In duobus demum verbis est ironia; ergo etiam brevior est tropus. At, in figurâ, totius voluntatis fictio est, apparens magis, quam confessa; ut illic verba sint verbis diversa, hîc [sermonis sensus voci,] et tota interim causæ conformatio: tum etiam vita universa ironiam habere videtur, qualis est visa Socratis. Nam ideo dictus ειρων, id est, agens imperitum, et admirator aliorum tamquam sapientium: ut, quemadmodum αλληγοριαν facit continua μεταφορα, sic hoc schema faciat troporum ille contextus. Quædam vero genera hujus figuræ nullam cum tropis habent societatem; ut illa statim prima, quæ dicitur a negando, quam nonnulli vocant αποφασιν. *Non agam tecum jure summo; non dicam, quod forsitan obtinerem:* et, *Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas, proferam?* et, *Mitto illam primam libidinis injuriam:* et, *Ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt de sestertiorum septingentis millibus:* et, *Possum dicere.* Quibus generibus per totas interim quæstiones decurrimus; ut Cicero; *Hoc ego si sic agerem, tamquam mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus dicerem.*

Ειρωνεια est et, cum similes imperantibus vel permittentibus sumus,

I, sequere Italiam ventis:

et, cum ea, quæ nolumus videri adversariis esse, concedimus eis. Id acrius fit, cum eadem in nobis sunt, et in adversario non sunt:

........................Meque timoris
Argue tu, Drance, quando tot cædis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

Quod idem contra valet, cum aut ea, quæ a nobis absunt, aut etiam, quæ in adversarios recidunt, quasi fateamur:

Me duce, Dardanius Spartam expugnavit adulter?

Nec in personis tantum, sed et in rebus, versatur hæc contraria dicendi, quam quæ intelligi velis, ratio; ut totum pro Quinto Ligario prooemium, et illæ elevationes, *Videlicet, O Dii boni!*

Scilicet is Superis labor est!

et ille pro Oppio locus, *O amorem mirum! O benevolentiam singularem!* Non procul autem absunt ab hac simulatione tres inter se similes, *Confessio nihil nocitura*, qualis est, *Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum;* et *Concessio*, cum aliquid etiam iniquum videmur, causæ fiduciâ, pati: *Metum virgarum navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit: humanum est:* et, pro Cluentio, de invidiâ, *Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis:* tertia *Consensio*, ut, pro eodem, *judicium esse corruptum.* Hæc evidentior figura est, cum alicui rei assentimur, quæ est futura pro nobis: verum id accidere sine adversarii vitio non potest. Quædam etiam velut laudamus, ut Cicero, in Verrem, circa crimen Apollonii

Drepanitani; *Gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti: et abs te nihil rectius factum esse dico.* Interim augemus crimina, quæ ex facili aut diluere possumus, aut negare; quod est frequentius, quam ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam gravia; ut, pro Roscio, Cicero, cum immanitatem parricidii, quamquam per se manifestam, tamen etiam vi orationis exaggerat. Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero *reticentiam*, Celsus *obticentiam*, nonnulli *interruptionem* appellant, et ipsa ostendit aliquid affectûs vel iræ, ut;

Quos ego.... sed motos præstat componere fluctus:

vel sollicitudinis, et quasi religionis, *An hujus ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, ne dicam consule? de nostrûm enim omnium.... non audeo totum dicere:* cui simile est in proœmio, pro Ctesiphonte, Demosthenis: vel alio transeundi gratiâ, *Communis autem, Tametsi ignoscite mihi, judices.* In quo est et illa (si tamen inter schemata numerari debet, cum aliis etiam pars causæ videatur) *digressio:* abit enim causa in laudes Cn. Pompeii; id quod fieri etiam sine ἀποσιωπήσει potuit. Nam brevior illa, ut ait Cicero, a re digressio plurimis fit modis. Sed hæc exempli gratiâ sufficient: *Tum Caius Varenus, is qui a familiâ Anchurianâ occisus est: hoc, quæso, judices, diligenter attendite:* et, pro Milone, *Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur.* Est alia, non quidem reticentia, quæ sit imperfecti sermonis, sed tamen præcisa, velut ante legitimum finem, oratio; ut illud, *Nimis urgeo; commoveri videtur adolescens:* et, *Quid plura? ipsum adolescentem dicere audistis.* Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιΐα, vel (ut alii malunt) μίμησις, dicitur, jam inter leniores affectus numerari potest. Est enim posita fere in eludendo: sed versatur et in *factis* et

in *dictis*. In factis, quod est *ὑποτυπώσει* vicinum; in dictis, quale est apud Terentium,

At ego nesciebam, quorsum tu ires. Parvula
Hinc est abrepta: eduxit mater pro suâ;
Soror dicta est: cupio abducere, ut reddam suis.

Sed nostrorum quoque dictorum factorumque similis imitatio est per *relationem*, nisi quod frequentius asseverat, quam eludit: *Dicebam habere eos actorem Q. Cæcilium.* Sunt et illa jucunda, et ad commendationem, cum varietate, tum etiam ipsâ naturâ, plurimum prosunt, quæ simplicem quamdam, et non præparatam ostendendo orationem, minus nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi *pœnitentia dicti;* ut, pro Cœlio, *Sed quid ego ita gravem personam induxi?* Et quibus utimur vulgo, *Imprudens incidi.* Vel cum quærere nos, quid dicamus, fingimus, *Quid reliquum est?* et, *Num quid omisi?* et cum ibidem, in Verrem, ait Cicero, *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est;* et, *Aliud ex alio succurrit mihi.* Unde etiam venusti transitus fiunt; non, quia transitus ipse sit schema: ut Cicero, narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo jusserat, velut hoc in memoriam adductus adjecit, *Hic modo me commonuit Pisonis annulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse?* Et, cum aliqua velut ignoramus: *Sed earum rerum artificem, quem? quemnam? recte admones, Polycletum esse dicebant.* Quod quidem non in hoc tantum valet. Quibusdam enim, dum aliud agere videmur, aliud efficimus: sicut hîc Cicero consequitur, ne, cum morbum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes, jurando per interfectos in Marathone et Salamine, id agit, ut minore invidiâ cladis apud Chæroneam acceptæ laboret. Faciunt illa quoque jucun-

dam orationem, aliqua, mentione habitâ, *differre*, et deponere apud memoriam judicis, et *reposcere* quæ deposueris, et *separare* quædam schemate aliquo (non enim est ipsa per se iteratio schema), et *excipere* aliqua, et dare actioni varios velut vultus. Gaudet enim res varietate: et, sicut oculi diversarum adspectu rerum magis detinentur; ita semper animis præstat, in quod se, velut novum, intendant. Est *emphasis* etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur; ut apud Virgilium,

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ?

Quamquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit ejus affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem et Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur,

..... *O, dixit, felicem conjuge matrem!*

Huic vel confinis vel eadem est, quâ nunc utimur plurimum. Jam enim ad id genus, quod et frequentissimum est, et exspectari maxime credo, veniendum est: in quo, per quamdam suspicionem, quod non dicimus, accipi volumus; non utique contrarium, ut in ειρωνεια, sed aliud latens, et auditori quasi inveniendum: quod, ut supra ostendi, jam fere solum *schema* a nostris vocatur, et unde controversiæ *figuratæ* dicuntur. Ejus triplex usus est; unus, si dicere palam parum tutum est; alter, si non decet; tertius, qui venustatis modo gratiâ adhibetur, et ipsâ novitate ac varietate magis, quam si relatio sit recta, delectat. Ex his, quod est primum, frequens in scholis est. Nam et pactiones deponentium imperium tyrannorum, et post civile bellum senatûs-consulta, finguntur; et capitale est objicere anteacta; ut, quod in foro non expedit, illic nec

liceat. Sed schematum conditio non eadem est. Quamlibet enim apertum, quod modo et aliter intelligi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantum, non etiam offensa, vitatur. Quod si ambiguitate sententiæ possit eludi, nemo non illi furto favet. Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem; sed aliam huic similem, verum multo ad agendum difficiliorem, cum personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoque hoc parcius et circumspectius faciendum; quia nihil interest, quomodo offendas: et aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive intelligatur, sive non. Sed licet modum adhibere. Imprimis, ne sint manifestæ. Non erunt autem, si non ex verbis dubiis et quasi duplicibus petentur; qualis est in suspectâ nuru, *Duxi uxorem, quæ patri placuit;* aut, quod est multo ineptius, compositionibus ambiguis, ut illa controversia, in quâ infamis amore virginis filiæ pater raptam eam interrogat, a quo vitiata sit, *Quis te*, inquit, *rapuit? Tu, pater, nescis?* Res ipsæ perducant judicem ad suspicionem; et amoliamur cætera, ut hoc solum supersit; in quo multum etiam affectus juvant, et interrupta silentio dictio, et cunctationes. Sic enim fiet, ut judex quærat illud nescio-quid, quod ipse fortasse non crederet, si audiret; et ei, quod a se inventum existimat. credat. Sed, ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes: nam densitate ipsâ figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur, quod non palam objicias, sed diffidentia. In summâ, sic maxime judex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidem [quandoque] et in personas incidi tales, et in rem quoque, (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum; et dicebantur chirographum, marito [exspirante,] hæredes dedisse:

et verum erat. Nam, quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fidei-commissum pervenirent. Et caput quidem tueri facile erat, si hoc diceremus palam: sed peribat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut judices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: et contigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem jactantiæ, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum. Quædam etiam, quæ probare non possis, figurâ potius spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum; et, hoc ipso, quod non apparet, eximi non potest. At, si idem dicas palam, et defenditur, et probandum est. Cum autem obstat nobis *personæ reverentia* (quod secundum posuimus genus), tanto cautius dicendum est, quanto validius bonos inhibet pudor quam metus. Hîc vero tegere nos judex, quod sciamus, et verba, vi quâdam veritatis erumpentia, credat coërcere. Nam quanto minus aut ipsi in quos dicimus, aut judices, aut assistentes, oderint hanc maledicendi lasciviam, si velle nos credant? Aut quid interest, quomodo dicatur, cum et res et animus intelligitur? Quid dicendo denique proficimus, nisi ut palam sit, nos facere, quod ipsi sciamus non esse faciendum? Atqui præcipue prima, quibus præcipere cœperam, tempora hoc vitio laborârunt. Dicebant enim libenter tales controversias, quæ difficultatis gratiâ placent, cum sint multo faciliores. Nam rectum genus approbari nisi maximis viribus non potest: hæc diverticula et anfractus suffugia sunt infirmitatis; ut, qui cursu parum valent, flexu eludunt; cum hæc, quæ affectatur, ratio sententiarum non procul a ratione jocandi abhorreat. Adjuvat etiam, quod auditor gaudet intelligere, et favet ingenio suo, et, alio dicente, se laudat. Itaque non solum, si persona obstaret rectæ orationi (quo in genere sæpius modo figuris opus est), decurrebant ad schemata:

sed faciebant illis locum etiam, ubi inutiles ac nefariæ essent; ut, si pater, qui infamem in matrem filium secreto occidisset, reus malæ tractationis, jacularetur in uxorem obliquis sententiis. Nam quid impurius, quam retinuisse talem? Quid porro tam contrarium, quam eum, qui accusetur, quia summum nefas suspicatus de uxore videatur, confirmare id ipsâ defensione, quod diluendum est? At, si judicum sumerent animum, scirent, quam ejusmodi actionem laturi non fuissent; multoque etiam minus, cum in parentes abominanda crimina spargerentur. Et, quâtenus huc incidimus, paulo plus scholis demus: nam et in his educatur orator; et in eo, quomodo declametur, positum est etiam, quomodo agatur. Dicendum ergo de iis quoque, in quibus non asperas figuras, sed palam contrarias causæ, plerique fecerunt. *Tyrannidis affectatæ damnatus torqueatur, ut conscios indicet: accusator ejus optet, quod volet. Patrem qui accusavit, optat, ne is torqueatur: pater ei contradicit.* Nemo se tenuit, agens pro patre, quin figuras in filium faceret, tamquam illum conscium pater in tormentis esset nominaturus. Quo quid stultius? Nam, cum hoc judices intellexerint, aut non torquebitur, cum ideo torqueri velit; aut torto non credetur. *At credibile est, hoc eum velle?* Fortasse: dissimulet ergo, ut efficiat. *Sed nobis* (declamatoribus, dico) *quid proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus?* Ergo, si vere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus? Quid si neque utique verum est, et habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, vel quod legem conservandam putet, vel quod nolit accusatori debere beneficium, vel (quod ego maxime sequerer) ut se innocentem in tormentis esse pertendat? Quare, ne illud quidem semper succurret sic dicentibus, *Patrocinium hoc voluit, qui controversiam finxit.* Fortasse enim noluit: sed esto, voluerit: continuone, si ille stulte cogitavit, nobis

quoque stulte dicendum est? At ego, in causis agendis, frequenter non puto intuendum, quid litigator velit. Est et ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere, aliud velle: præcipue cum in themate est, aliquem, ut sibi mori liceat, postulare: ut in illâ controversiâ, *Qui aliquando fortiter fecerat, et, alio bello, petierat ut militiâ vacaret ex lege, quod quinquagenarius esset, adversante filio ire in aciem coactus, deseruit. Filius, qui fortiter eodem prælio fecerat, incolumitatem ejus optat: contradicit pater. Non enim,* inquiunt, *mori vult, sed invidiam filio facere.* Equidem rideo, quod illi sic timent, tamquam ipsi morituri, et in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa voluntariam mortem, causarum quoque, quas habet factus ex viro forti desertor. Sed de unâ controversiâ loqui supervacuum est. Ego in universum neque oratoris puto esse unquam prævaricari; neque litem intelligo, in quâ pars utraque idem velit; neque tam stultum quemquam, qui, si vivere velit, mortem potius male petat, quam omnino non petat. Non tamen nego, esse controversias hujusmodi figuratas; ut est illa, *Reus parricidii, quod fratrem occidisset, damnatum iri videbatur: pater pro testimonio dixit, eum se jubente fecisse: absolutum abdicat.* Nam neque in totum filio parcit, nec, quod priore judicio affirmavit, mutare palam potest; et, ut non durat ultra pœnam abdicationis, ita abdicat tamen: et alioqui figura in patre plus facit, quam licet, in filio minus. Ut autem nemo, contra id quod vult, dicit, ita potest melius aliquid velle, quam dicit: quomodo ille *abdicatus, qui a patre, ut filium expositum et ab eo educatum, solutis alimentis, recipiat, postulat,* revocari fortasse mavult: non tamen, quod petit, non vult. Est latens et illa significatio, quâ, cum jus asperius petitur a judice, fit ei tamen spes aliqua clementiæ, non palam, ne paciscamur, sed per quamdam credibilem

suspicionem, ut in multis controversiis, sed in hac quoque: *Raptor, nisi, intra trigesimum diem, et raptæ patrem et suum exoraverit, pereat: qui, exorato raptæ patre, suum non exorat, agit cum eo dementiæ.* Nam, si permittat hic pater, lis tollitur: si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certe videatur, et a se judicem avertat. Latro igitur optime, *Occides ergo? si potero.* Remissius, et pro suo ingenio, pater Gallio, *Dura, anime, hodie; dura: heri fortior fuisti.* Confinia sunt his celebrata apud Græcos schemata, per quæ res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut *urbem apud Deos deponerent;* quia durum erat dicere, *ut relinquerent.* Et, qui Victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit, *Victoriis utendum esse.* Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle. Quæsitum etiam est, quomodo responderi contra figuras oporteret. Et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sane frequentissime faciendum est: aliter enim dilui objecta non possunt, utique cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At, cum maledicta sunt tantum, et non intelligere interim bonæ conscientiæ est. Atque etiam cum fuerint crebriores figuræ, quam ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio-quid, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam; aut certe non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, id judices non modo intelligant, sed etiam credant. Utilis etiam aliquando dissimulatio est, ut in eo, (nota enim fàbula est) qui, cum esset contra eum dictum, *Jura per patroni tui cineres,* paratum se esse respondit; et judex conditione usus est, clamante multum advocato, schemata de rerum naturâ tolli; ut protinus etiam præceptum sit, ejusmodi figuris utendum temere non esse. Tertium est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio:

ideoque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in Clodium, *Quibus iste, qui omnia sacrificia nôsset, facile ab se Deos placari posse arbitrabatur.* Ironia quoque in hoc genere materiæ frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per aliam rem alia inducatur; ut, cum adversus tyrannum, qui sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, ait competitor, *Mihi in te dicere non licet: tu in me dic, et potes: nuper te volui occidere.* Frequens illud est, nec magnopere captandum, quod petitur a jurejurando: ut, pro exhæredato, *Ita mihi contingat hærede filio mori.* Nam et in totum jurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit: et est a Senecâ dictum eleganter, *non patronorum hoc esse, sed testium.* Nec meretur fidem, qui sententiolæ gratiâ jurat; nisi si potest tam bene, quam Demosthenes, ut supra dixi. Levissimum autem longe genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem, in Clodiam, *Præsertim quam omnes amicam omnium potius quam cujusquam inimicam putaverunt.* *Comparationem* equidem video figuram non esse, cum sit interim probationis, interim etiam causæ genus: et sit talis ejus forma, qualis est, pro Murenâ, *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut, quo intendit, mature cum exercitu perveniat: te gallorum, illum buccinarum, cantus excitat,* et cætera. Nescio an orationis potius quam sententiæ sit. Id enim solum mutatur, quod non universa universis, sed singula singulis, opponuntur. Et Celsus tamen, et non negligens auctor Visellius, in hac eam parte posuerunt. Rutilius quidem Lupus in utroque genere; idque ἀντίθετον vocat. Præter illa vero, quæ Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia et idem Rutilius, Gorgiam secutus (non illum Leontinum, sed alium sui temporis, cujus quatuor libros in unum suum transtulit), et Celsus, videlicet Rutilio accedens, posuerunt *schemata: Consummationem,* quam

Græcus διαλλαγην vocat, cum plura argumenta ad unum effectum deducuntur: *Consequens*, ille επακολουθησιν, de quo nos in argumentis diximus: *Collectionem*, qui apud illum est συλλογισμος: *Minas*, id est, καταπληξιν: *Exhortationem*, παραινετικον. Quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam ex his, de quibus locuti sumus, figuram accipit. Præter hæc Celsus, *excludere*, *asseverare*, *detrectare*, *excitare judicem*, *proverbiis uti*, *et versibus*, *et joco*, *et invidiâ*, *et invocatione*, *intendere crimen* (quod est δεινωσις), *adulari*, *ignoscere*, *fastidire*, *admonere*, *satisfacere*, *precari*, *corripere*, figuras putat: *Partitionem* quoque, et *propositionem*, et *divisionem*, et *rerum duarum cognationem*, (quod est, ut idem valeant, quæ videntur esse diversa, ut non is demum sit veneficus, qui vitam abstulit datâ potione, sed etiam qui mentem) quod est in parte finitionis. Rutilius, sive Gorgias, αναγκαιον, αναμνησιν, ανθυποφοραν, αντιρρησιν, παραυξησιν, προεκθεσιν (quod est dicere, quid fieri oportuerit, deinde quid factum sit), εναντιοτητα, unde sint enthymemata κατ' αιτιασιν: μεταληψιν etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius, quamquam paucissimas facit figuras, facit ενθυμημα tamen, quod *commentum* vocat; et *rationem*, appellans επιχειρημα, inter eas habet: quod quidem recipit quodammodo et Celsus: nam, *consequens* an epicherema sit, dubitat. Visellius adjicit et *sententiam*. Invenio, qui aggregent his διασκευας, απαγορευσεις, παραδιηγησεις. Sed, ut hæc non sunt schemata; sic alia vel sint forsitan, ac nos fugerint, vel etiam nova fieri adhuc possint, ejusdem tamen naturæ, cujus sunt ea, de quibus dictum est.

CAPUT III.

Verborum vero figuræ et mutatæ sunt semper, et, utcumque valuit consuetudo, mutantur. Itaque, si antiquum sermonem nostro comparemus, pæne jam,

quidquid loquimur, figura est; ut, *hac re invidere*, non (ut omnes veteres, et Cicero præcipue) *hanc rem*; et, *incumbere illi*, non *in illum*; et, *plenum vino*, non *vini*; et, *huic*, non *hunc*, *adulari*, jam dicitur, et mille alia: utinamque non pejora vincant. Verum schemata λέξεως duorum sunt generum: alterum loquendi rationem vocant, alterum, quod ad collocationem maxime exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud *grammaticum*, hoc *rhetoricum* magis, dicere. Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Esset enim omne *schema* vitium, si non peteretur, sed accideret. Verum auctoritate, vetustate, consuetudine, plerumque defenditur, sæpe etiam ratione quâdam. Ideoque, cum sit a simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid, quod sequatur: unâ tamen in re maxime utilis, ut quotidiani et semper eodem modo formati sermonis fastidium levet, et nos a vulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parce, et, cum res poscet, utetur, velut adsperso quodam condimento, jucundior erit: at, qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet. Quamquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut pæne jam hoc ipsum nomen effugerint; quæ, etiam si fuerint crebriores, aures consuetas minus ferient. Nam secretæ, et extra vulgarem usum positæ, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copiâ satiant; nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, et ex omnibus latebris extractas congestasque, declarant. Fiunt ergo et circa genus figuræ in nominibus: nam et *oculis capti talpæ*, et *timidi damæ*, dicuntur a Virgilio: sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur: tam enim mares esse *talpas damas*que, quam feminas, certum est: et, in verbis, ut, *fabricatus est gladium*, et, *inimicos punitus est*. Quod mirum minus est, quod in naturâ verborum est, et, quæ facimus, patiendi modo sæpe dicere, ut *arbitror*, *suspicor*; et,

contra, faciendi, quæ patimur, ut *vapulo:* ideoque frequens permutatio est; et pleraque utroque modo efferuntur, *luxuriatur*, *luxuriat; fluctuatur*, *fluctuat; assentior*, *assentio; revertor*, *reverto.* Est figura et in numero, vel cùm singulari pluralis subjungitur, *Gladio pugnacissima gens Romani; gens* enim ex multis: vel e diverso,

. . . . Qui non risêre parentes,
Nec Deus hunc mensâ, Dea nec dignata cubili est.

Ex illis enim, *qui* non risêre, *hunc* non dignatus Deus, nec Dea dignata. Et mutatione partium, ut in Satirâ,

. . . . . Et nostrum istud vivere triste
Adspexi,

cum infinito verbo sit usus pro appellatione: *nostram* enim *vitam* vult intelligi. Utimur et verbo pro participio, ut,

Magnum dat ferre talentum,

tamquam *ferendum;* et participio pro verbo, *Volo datum.* Interim etiam dubitari potest, cui simile vitio sit schema, ut in hoc,

Virtus est vitium fugere:

aut enim partes orationis mutat, ex illo, *Virtus est fuga vitiorum;* aut casus, ex illo, *Virtutis est vitium fugere:* multo tamen hoc utroque excitatius. Junguntur interim schemata, *Sthenelus sciens pugnæ:* est enim, *scitus Sthenelus pugnandi.* Transferuntur etiam tempora, *Timarchides negat esse ei periculum a securi.* Præsens enim pro præterito positum est: [et futurum pro præsenti,]

Hoc Ithacus velit:

et, ne morer, per omnia fit genera, per quæ fit *solæ-*

Specie diversa, sed genere eadem, et hæc sunt:

Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem:

Nec mihi tum molles sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas:

non enim nescio-cui alii prius, nec postea sibi uni, sed omnibus, præcipit. Et de nobis loquimur tamquam de aliis, *Dicit Servius, Negat Tullius:* et nostrâ personâ utimur pro alienâ, et alios pro aliis fingimus. Utriusque rei exemplum, pro Cæcinâ, Pisonem, adversæ partis advocatum, alloquens, Cicero dicit, *Restituisse te dixti; nego me edicto prætoris restitutum esse:* verum enim illud *restituisse* Æbutius dixit; Cæcina, *nego me edicto prætoris restitutum esse.* Ubi et ipsum *dixti*, extritâ syllabâ, figura in verbo est. Illa quoque ex eodem genere possunt videri, quam nos *interpositionem* vel *interclusionem* dicimus, Græci παρένθεσιν vocant, dum continuationi sermonis medius aliquis sensus intervenit, *Ego cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem.* Cui adjiciunt *hyperbaton*, non illud, quod inter tropos esse voluerunt; sed alterum, quod est ejus figuræ sententiarum, quæ ἀποστροφὴ dicitur, simile, cum non sensus mutatur, verum forma eloquendi:

..... Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, et te, maxime Cæsar.

Acutius adhuc in Polydoro:

Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames?

Qui tam parva momenta nominibus discreverunt, μετάβασιν vocant, quam et aliter fieri putant:

Quid loquor? aut ubi sum?

Conjungit autem παρενθεσιν et αποστροφην Virgilius in illo loco,

Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres);
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus.

Hæc *schemata*, et his similia, quæ erunt *per mutationem*, *adjectionem*, *detractionem*, *ordinem*, et convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur, subinde aliquâ notabili figurâ excitatum; et habent quamdam ex illâ vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec ejusdem generis aut junctæ aut frequentes; quia satietatem, ut varietas earum, ita raritas effugit. Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus cum gratiam, tum etiam vires, accommodat. E quibus primum sit, quod fit *per adjectionem*. Plura sunt genera: nam et verba geminantur, vel amplificandi gratiâ, ut, *Occidi, occidi, non Sp. Melium*; alterum est enim, quod indicat, alterum, quod affirmat; vel miserandi, ut,

Ah Corydon! Corydon!

Quæ eadem figura nonnunquam per *ironiam* ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam interjectionem repetitio est, sed paulo etiam vehementior, *Bona, miserum me!* (*consumtis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor*) *bona, inquam, Cn. Pompeii acerbissimæ voci subjecta præconis. Vivis, et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.* Et ab iisdem verbis plura acriter et instanter incipiunt: *Nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil Urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultusque moverunt?* et iisdem de-

sinunt, *Quis eos postulavit? Appius: quis produxit? Appius.* Quamquam hoc exemplum ad aliud quoque schema pertinet, cujus initia inter se et fines iidem sunt, *quis* et *quis*, *Appius* et *Appius*. Quale est, *Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italiâ gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi ignosci postulant? Carthaginienses.* Etiam in contrapositis vel comparativis, solet respondere primorum verborum alterna repetitio, quod modo hujus esse loci potius dixi: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum, cantus exsuscitat. Tu actionem instituis; ille aciem instruit. Tu caves, ne consultores tui, ille, ne urbes aut castra, capiantur.* Sed hac gratiâ non fuit contentus orator: vertit in contrarium eamdem figuram: *Ille tenet et scit, ut hostium copiæ; tu, ut aquæ pluviæ, arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis.* Possunt media quoque respondere vel primis, ut,

Te nemus Anguitiæ, vitreâ te Fucinus undâ...

vel ultimis, *Hæc navis onusta prædâ Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex prædâ.* Nec quisquam dubitabit, idem posse fieri iteratis utrimque mediis. Respondent primis et ultima, *Multi et graves dolores inventi parentibus, et propinquis multi.* Est et illud repetendi genus, quod semel proposita iterat et dividit,

Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulyssei.

Επανοδος dicitur Græce, nostri *regressionem* vocant. Nec solum in eodem sensu, sed etiam in diverso, eadem verba contra sumuntur, *Principum dignitas*

erat pæne par, non par fortasse eorum qui sequebantur. Interim variatur casibus hæc et generibus iteratio, *Magnus est labor dicendi, magna res est:* et apud Rutilium longiore περιόδῳ et hæc initia sententiarum sunt, *Pater hic tuus? patrem hunc appellas? patris tu hujus filius es?* Fit casibus modo hoc schema, quod πολύπτωτον vocant. Constat et aliis etiam modis; ut, pro Cluentio, *Quod autem tempus veneni dandi? illo die? in illâ frequentiâ? Per quem porro datum? unde sumtum? quæ porro interceptio poculi? cur non de integro autem datum?* Hanc rerum conjunctam diversitatem Cæcilius μεταβολὴν vocat; qualis est, pro Cluentio, locus in Oppianicum, *Illum tabulas publicas violâsse, censorias corrupisse, decuriones universi judicârunt: cum illo jam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat: nemo illum, ex tam multis cognatis et affinibus, tutorem unquam liberis suis scripsit;* et deinceps adhuc multa. Ut hæc in unum congeruntur, ita contra illa dispersa sunt, quæ a Cicerone *dissipata* dici puto,

> *Hîc segetes, illic veniunt felicius uvæ,*
> *Arborei fetus alibi,*

et deinceps. Illa vero apud Ciceronem mira figurarum mixtura deprehenditur, in quâ et primo verbo longo post intervallo redditum est ultimum, et media primis, et mediis ultima congruunt: *Vestrum jam hîc factum deprehenditur, Patres conscripti, non meum: ac pulcherrimum quidem factum; verum (ut dixi) non meum, sed vestrum.* Hanc frequentiorem repetitionem πλοκὴν vocant, quæ fit ex permixtis figuris, ut supra dixi, utque se habet epistola ad Brutum: *Ego cum in gratiam redierim cum Appio Claudio, et redierim per Cn. Pompeium, te ego ergo, cum redierim....* Et in iisdem sententiis crebrioribus mutatâ declinationibus iteratione verborum; ut apud Persium,

. . . . . Usque adeone
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

et apud Ciceronem, *Neque enim poterat judicio ex his damnatis, qui judicabantur.* Sed sensus quoque toti, quemadmodum cœperunt, desinent: *Venit ex Asiâ: hoc ipsum quam bonum! Tribunus plebis venit ex Asiâ.* In eâdem tamen periodo et verbum ultimum primo refertur, tertium jam sermone adjectum est, *Verum tamen venit.* Interim sententia quidem repetitur, sed eodem verborum ordine, *Quid Cleomenes facere potuit? Non enim possum quemquam insimulare falso. Quid, inquam, Cleomenes magnopere facere potuit?* Prioris sententiæ verbum ultimum, ac sequentis primum, frequenter est idem: quo quidem schemate utuntur poëtæ sæpius:

Pierides, vos hæc facietis maxima Gallo,
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas....

Sed ne oratores quidem raro: *Hic tamen vivit: vivit? immo vero etiam in senatum venit.* Aliquando, sicut in geminatione verborum diximus, initia quoque et clausulæ sententiarum aliis, sed non alio tendentibus, verbis inter se consonant. Initia hoc modo, *Dederim periculis omnibus, obtulerim insidiis, objecerim invidiæ.* Rursus clausulæ: ibidem statim, *Vos enim statuistis, vos sententiam dixistis, vos judicâstis.* Hoc alii μετωνυμιαν, alii *disjunctionem*, vocant, utrumque (etiamsi est diversum) recte: nam est nominum idem significantium separatio. Congregantur quoque verba idem significantia: *Quæ cum ita sint, Catilina, perge, quo cœpisti: egredere aliquando ex Urbe: patent portæ: proficiscere.* Et, in eumdem, alio libro, *Abiit, excessit, erupit, evasit.* Hoc Cæcilio πλεοναςμος videtur, id est, abundans supra necessitatem oratio; sicut illa, *Vidi oculos ante ipse meos.* In illo enim *vidi* inest *ipse.* Verum id, (ut alio quoque loco dixi) cum supervacuâ onera-

tur adjectione, vitium dicitur; cum autem auget manifestam sententiam, sicut hîc, virtus. *Vidi, ipse, ante oculos*, quot verba, totidem sunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine tali notârit, non video. Nam et geminatio, et repetitio, et qualiscumque adjectio, πλεοvασμος videri potest. Nec verba modo, sed sensus quoque idem facientes, acervantur: *Perturbatio istum mentis, et quædam scelerum offusa caligo, et ardentes Furiarum faces, excitârunt.* Congeruntur et diversa: *Mulier, tyranni sæva crudelitas, patris amor, ira præceps, temeritas, dementia.* Et apud Ovidium,

Sed grave Nereïdum numen, sed corniger Ammon,
Sed, quæ visceribus veniebat bellua ponti
Exsaturanda meis.....

Inveni, qui et hoc vocaret πλοκην, cui non assentio: cum sint unius figuræ mixta quoque, et idem, et diversum significantia, quod et ipsum διαλλαγην vocant: *Quæro ab inimicis, sintne hæc investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, exstincta per me? Investigata, comperta, patefacta*, aliud ostendunt; *sublata, deleta, exstincta*, sunt inter se similia, sed non etiam prioribus. Et hoc autem exemplum, et superius, aliam quoque efficiunt figuram, quæ, quia conjunctionibus caret, *dissolutio* vocatur; apta, cum quid instantius dicimus: nam et singula inculcantur, et quasi plura fiunt: ideoque utimur hac figurâ, non in singulis modo verbis, sed sententiis etiam; ut Cicero dicit contra concionem Metelli, *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci jussi; in senatu sunt positi*; et totus hic locus. Hoc genus βραχυλογιαν vocant, quæ potest esse *copulata dissolutio.* Contrarium est schema, quod conjunctionibus abundat. Illud ασυνδετον dicitur. Hoc est vel iisdem sæpius repetitis, ut,

. tectumque, laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram;

vel diversis:

Arma virumque . . . .
Multum ille et terris . . . .
Multa quoque et bello. . . . .

Adverbia quoque et pronomina variantur,

Hîc illum vidi juvenem, ...
Bis senos cui nostra dies . . . .
Hîc mihi responsum primus dedit ille petenti.

Sed utrumque horum *coacervatio.* Etenim tantum juncta aut dissoluta. Omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed varia, et ut cuique fingenti placuit. Fons quidem unus, quia acriora facit et instantiora, quæ dicimus, et vim quamdam præ se ferentia, velut sæpius erumpentis affectûs. *Gradatio,* quæ dicitur κλιμαξ, apertiorem habet artem, et magis affectatam; ideoque esse rarior debet. Est autem ipsa quoque adjectionis: repetit enim, quæ dicta sunt: et, prius quam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Ejus exemplum ex Græco notissimo transferatur, *Nec hæc dixi quidem, sed nec scripsi: nec scripsi quidem, sed nec obii legationem: nec obii quidem, sed nec persuasi Thebanis.* Sunt tamen erudita et Latina: *Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos, comparavit:* et Calvi, *Non ergo magis pecuniarum repetundarum, quam majestatis, neque majestatis magis, quam Plautiæ legis, neque Plautiæ legis magis, quam ambitûs, neque ambitûs magis, quam omnium legum, judicia perierunt.* Invenitur apud poëtas quoque, ut apud Homerum de sceptro, quod a Jove ad Agamemnonem usque deducit: et apud nostrum etiam tragicum,

Jove propagatus est (ut perhibent) Tantalus,
Ex Tantalo Pelops, ex Pelope autem satus
Atreus, qui nostrum porro propagat genus.

At, quæ *per detractionem* fiunt figuræ, brevitatis novitatisque maxime gratiâ petuntur: quarum una est ea, quam libro proximo in figuras distuli, *synecdoche*, cum subtractum verbum aliquod satis ex cæteris intelligitur: ut Cœlius, in Antonium, *Stupere gaudio Græcus.* Simul enim auditur, *cœpit.* Cicero, ad Brutum, *Sermo nullus scilicet, nisi de te: quid enim potius? Tum Flavius,* Cras, *inquit,* tabellarius; *et ego ibidem has inter cœnam exaravi.* Cui similia sunt illa (meo quidem judicio), in quibus verba decenter pudoris gratiâ subtrahuntur,

Novimus, et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo (sed faciles Nymphæ risêre) sacello.

Hanc quidam *aposiopesin* putant; frustra: nam, illa quid taceat, incertum est, aut certe longiore sermone explicandum: hîc unum verbum, et manifestum quidem, desideratur: quæ si *aposiopesis* est, nihil, in quo deest aliquid, non idem appellabitur. Ne ego illud quidem *aposiopesin* semper voco, in quo res quæcumque relinquitur intelligenda, ut ea, quæ in epistolis Cicero, *Data Lupercalibus, quo die Antonius Cæsari;* quia nihil hîc aliud intelligi poterat, quam hoc, *diadema imposuit.* Altera est *per detractionem* figura, de quâ modo dictum est, cui conjunctiones eximuntur. Tertia, quæ dicitur *συνεζευγμένον*, in quâ unum ad verbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit, aut præposito verbo, ad quod reliqua respiciant: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia;* aut illato, quo plura cluduntur: *Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor unquam a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore, revocaverit.* Medium quo-

que potest esse, quod et prioribus et sequentibus sufficiat. Jungit autem et diversos sexus, ut, cum marem feminamque *filios* dicimus: et singularia pluralibus miscet. Sed hæc adeo sunt vulgaria, ut sibi artem figurarum asserere non possint. Illud plane figura est, quâ diversa sermonis forma conjungitur,

> .... *Sociis tunc, arma capessant,*
> *Edico, et dirâ bellum cum gente gerendum.*

Quamvis enim pars [*bellum*] posterior participio insistat, utrique tamen convenit illud *edico;* nam utrique detractionis gratiâ facta conjunctio. Συνοικείωσιν vocant, quæ duas res diversas colligat: *Tam deest avaro, quod habet, quam quod non habet.* Huic diversam volunt esse distinctionem, cui dant nomen παραδιαστολην, quâ similia discernuntur: *Cum te pro astuto sapientem appelles, pro confidente fortem, pro illiberali diligentem;* quod totum pendet ex finitione; ideoque, an figura sit, dubito. Cui contraria est ea, quæ ex viciniâ transit ad diversa aut similia,...*Brevis esse laboro, Obscurus fio,* et quæ sequuntur. Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliquâ vocum, aut paribus aut contrariis, vertunt in se aures, et animos excitant. Huic nomen est παρωνομασια, quæ dicitur *agnominatio.* Ea non uno modo fieri solet; sed, ex viciniâ quâdam prædicti nominis ducta, casibus declinatur: ut Domitius Afer, pro Cloantillâ, *Mulier rerum omnium imperita, in omnibus rebus infelix.* Et cum verbo idem verbum plus [significanter] subjungitur, *Quando homo, hostis homo.* Quibus exemplis sum in aliud usus; sed in uno facilis est geminatio. Παρωνομασια ei contrarium est, quod eodem verbo quasi falsum augetur, *Quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur.* Cui confinis est αντανακλασις, ejusdem verbi contraria significatio. Cum Proculeius quereretur de filio, [q]uod is mortem suam exspectaret, et ille dixisset, *se*

vero non exspectare: Immo, inquit, *rogo exspectes*. Non ex eodem, sed ex diverso, vicinum accipitur, cum *supplicio* afficiendum dicas, quem *supplicatione* dignum judicâris. Aliter quoque voces aut eædem diversâ in significatione ponuntur, aut productione tantum vel correptione mutatæ: quod, etiam in jocis frigidum, equidem tradi inter præcepta miror; eorumque exempla, vitandi potius quam imitandi gratiâ, pono. *Amari jucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Avium dulcedo ad aviam ducit*: et apud Ovidium ludentem,

Cur ergo non dicam, Furia, te furiam?

Cornificius hanc *traductionem* vocat, videlicet alterius intellectûs ad alterum. Sed elegantius, quod est positum in distinguendâ rei proprietate: *Hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse*. Et quæ præpositionibus in contrarium mutantur, *Non emissus ex Urbe, sed immissus in Urbem, esse videatur*. Melius atque acrius, quod cum figurâ jucundum est, tum etiam sensu valet, *Emit morte immortalitatem*. Illa levior est, *Non Pisonum, sed pistorum*; et, *Ex oratore arator*. Pessimum vero, *Ne patres conscripti videantur circumscripti*; *Raro evenit, sed vehementer venit*. Sic contingit, ut aliquis sensus vehemens et acer venustatem aliquam, non eodem ex verbo non dissonam, accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus contra eum, qui se legationi immoriturum dixerat, deinde, vix paucis diebus insumtis, re infectâ, redierat, *Non exigo, ut immoriaris legationi: immorare*. Nam et valet sensus ipse, et in verbis tantum distantibus jucunde consonat vox, præsertim non captata, sed velut oblata; cum altero suo sit usus, alterum ab adversario acceperit. Magnæ veteribus curæ fuit, gratiam dicendi e paribus contrariis acquirere. Gorgias in hoc immodicus; copiosus utique primâ ætate Isocrates

fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verum et modum adhibuit non ingratæ (nisi copiâ redundet) voluptati, et rem, alioqui levem, sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida et inanis affectatio, cum in acres incidit sensus, innata videtur esse, non arcessita. *Similium* fere quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties verbum verbo simile, aut non dissimile valde, quæritur: ut,

. . . . *Puppesque tuæ, pubesque tuorum:*

et, *Sic in hac calamitosâ famâ, quasi in aliquâ perniciosissimâ flammâ;* et, *Non enim tam spes laudanda, quam res est.* Aut certe par est extremis syllabis consonans, *Non verbis, sed armis* Et hoc quoque, quoties in sententias acres incidit, pulchrum est: *Quantum possis, in eo semper experire, ut prosis.* Hoc est παρισον, ut plerisque placuit. Cleosteleus παρισον existimat, quod fit e membris non dissimilibus. Secundum, ut clausula similiter cadat, vel iisdem in ultimam partem collatis, ὁμοιοτελευτον, similem duarum sententiarum vel plurium finem: *Non modo ad salutem ejus exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.* Ex quibus fere sunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quæ τρικωλα dicunt: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Sed in quaternas quoque ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis verbis: *Hecuba, hoc dolet, piget, pudet:* et, *Abiit, excessit, erupit, evasit.* Tertium est, quod in eosdem casus cadit; ὁμοιοπτωτον dicitur. Sed neque, quod finem habet similem, est ὁμοιοπτωτον: utique in eumdem finem venit ὁμοιοτελευτον. Est enim ὁμοιοπτωτον tantum casus similis, etiam si dissimilia sint, quæ declinentur: nec tantum in fine deprehenditur, sed respondent vel prima inter se, vel mediis, vel extremis; vel etiam permutatis his, ut media primis, et summa mediis accommodentur: et quocumque modo accommodari poterunt. Nec

enim semper paribus syllabis constat: ut est apud Afrum, *Amisso nuper infelicis aulæ, si non præsidio inter pericula, tamen solatio vitæ inter adversa.* Ea vero videntur optima, in quibus initia sententiarum et fines consentiunt: ut hîc, *præsidio*, *solatio*. Et ut pæne similia sint verbis, et paribus cadant, et eodem desinant modo. Etiam ut sint (quod est quartum) membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur: *Si, quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque judiciis impudentia valeret:* ἰσόκωλον est, et ὁμοιόπτωτον habet; *non minus nunc in causâ cederet Aulus Cæcina Sexti Æbutii impudentiæ, quam tum in vi faciendâ cessit audaciæ:* ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit et ex illâ figurâ gratia, quâ nomina dixi mutatis casibus repeti, *Non minus cederet, quam cessit.* Adhuc ὁμοιοτέλευτον et παρωνομασία est, *Neminem posse alteri dare matrimonium, nisi quem penes sit patrimonium.* *Contrapositum* autem, vel, ut quidam vocant, *contentio* (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam et fit, si singula singulis opponuntur; ut in eo, quod modo dixi, *Vicit pudorem libido, timorem audacia:* et bina binis: *Non nostri ingenii, vestri auxilii est:* et sententiæ sententiis: *Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis.* Cui commodissime subjungitur et ea species, quam *distinctionem* diximus: *Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit:* et, quæ sunt simili casu, dissimili sententiâ in ultimo locata; ut, *Quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quin, quod in causâ boni fuit, prosit.*

Nec semper contrapositum subjungitur, ut in hoc, *Est enim hæc, judices, non scripta, sed nata lex:* verum, sicut Cicero dicit, [quod] de singulis rebus propositis refertur ad singula; ut in eo, quod sequitur, *Quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex naturâ ipsâ arripuimus, hausimus, expressimus.* Nec semper, quod adversum est, contrapo-

nitur; quale est apud Rutilium, *Nobis primum Dii immortales fruges dederunt: nos, quæ soli accepimus, in omnes terras distribuimus; nobis majores nostri rempublicam reliquerunt: nos etiam socios nostros de servitute eripuimus.* Fit etiam assumtâ illâ figurâ, quâ verba declinata repetuntur, quod αντιμεταβολη dicitur: *Non, ut edam, vivo; sed, ut vivam, edo.* Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut, cum mutationem casûs habeat, etiam similiter desinat: *Ut et sine invidiâ culpa plectatur, et sine culpâ invidia ponatur.* Quod et eodem clauditur verbo; ut quod dicit de Roscio: *Etenim, cum artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse, qui scenam introëat; tum vir ejusmodi sit, ut solus videatur dignus, qui eo non accedat.* Est et in nominibus ex diverso collocatis sua gratia: *Si consul Antonius, Brutus hostis; si conservator reipublicæ Brutus, hostis Antonius.*

Olim plura de figuris, quam necesse erat: et adhuc erit, qui putet esse figuram, *Incredibile est, quod dico, sed verum:* ανθυποφοραν vocant: et, *Aliquis hoc semel tulit, ego bis, ego ter.* Διεξοδον, αφοδον, *Longius evectus sum; sed redeo ad propositum.* Quædam verborum figuræ paulum figuris sententiarum declinantur, ut *dubitatio.* Nam, cum est in re, priori parti assignanda est; cum in verbo, sequenti: *Sive me malitiam, sive stultitiam dicere oportet.* Item correctionis eadem ratio est. Nam, quod illic dubitat, hîc emendat. Etiam in personæ fictione accidere quidam idem putaverunt, ut in verbis etiam esset hæc figura: *Crudelitatis est mater avaritia:* et apud Sallustium, in Ciceronem, *O Romule Arpinas!* quale est et apud Menandrum, *Œdipus Othryasius.*

Hæc omnia copiosius sunt exsecuti, qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicaverunt, sicut Cæcilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, aliique non pauci. Sed

non minor erit eorum, qui vivunt, gloria. Ut fateor autem, verborum figuras posse plures reperiri a quibusdam, ita iis, quæ ab auctoribus claris traduntur, meliores, non assentior. Nam imprimis M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas in Oratore, postea scripto, transeundo videtur ipse damnâsse: quarum pars est, quæ sententiarum potius quam verborum sit, ut *imminutio*, *improvisa imago*, *sibi ipsi responsio*, *digressio*, *permissio*, *contrarium* (hoc enim puto, quod dicitur εναντιοτης), *sumta ex adverso probatio*. Quædam omnino non sunt figuræ, sicut *ordo*, *dinumeratio*, *circumscriptio*; sive hoc nomine significatur comprehensa breviter sententia, sive finitio. Nam et hæc Cornificius atque Rutilius schemata λεξεως putant. Verborum autem *concinna transgressio*, id est, *hyperbaton*, quod Cæcilius quoque putat *schema*, a nobis est interposita. Et *mutatio*; quæ si ea est, quam Rutilius αλλοιωσιν vocat, dissimilitudinem ostendit hominum, rerum, factorumque: si latius fiat, figura non est; si angustius, in αντιθετον cadet: si vero hæc appellatio significat ὑπαλλαγην, satis de eâ dictum est. Quod vero schema est *ad propositum subjecta ratio*? Utrum, quod Rutilius αιτιολογιαν vocat? nam de illo dubitari possit, an *schema* sit distributis subjecta ratio. Quod apud eumdem primo loco positum est, προσαποδοσις dicitur, quæ ut maxime servetur, sane est in pluribus propositis; quia aut singulis statim ratio subjicitur, ut est apud C. Antonium: *Sed neque accusatorem eum metuo, qui sum innocens; neque competitorem vereor, qui sum Antonius; neque consulem spero, qui est Cicero*: aut, positis duobus vel tribus, eodem ordine singulis continuo redditur; quale apud Brutum de dictaturâ Cn. Pompeii, *Præstat enim nemini imperare, quam alicui servire: sine illo enim vivere honeste licet; cum hoc vivendi nulla conditio est.* Sed uni rei multiplex ratio subjungitur: ut apud Virgilium,

Sive inde occultas vires et pabula terræ
Pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium . . . .
Seu plures calor ille vias . . . .
Seu durat magis . . . .

et totus locus. *Relationem* quid accipi velit, non mihi liquet. Nam, si ὑπαλλαγην, aut επανοδον, aut αντιμεταβολην dicit, de omnibus locuti sumus. Sed, quidquid id est, neque hoc, neque superiora in Oratore repetit. Sola est in eo libro posita pariter inter figuras verborum *exclamatio*, quam sententiæ potius puto: affectus enim est; et cæteris omnibus consentio. Adjicit his Cæcilius περιφρασιν, de quâ dixi: Cornificius *interrogationem*, *ratiocinationem*, *subjectionem*, *translationem*, *occultationem*: præterea *sententiam*, *membrum*, *articulum*, *interpretationem*, *conclusionem*: quorum priora alterius generis sunt schemata, sequentia schemata omnino non sunt. Item Rutilius, præter ea quæ apud alios quoque sunt *schemata*, παρομολογιαν, αναγκαιον, ηθοποιιαν, δικαιολογιαν, προληψιν, χαρακτηρισμον, βραχυλογιαν, παρασιωπησιν, παρρησιαν, de quibus idem dico. Nam eos quidem auctores, qui nullum prope finem fecerunt exquirendis nominibus, præteribo: qui etiam, quæ sunt argumentorum, figuris adscripserunt. Ego illud, de iis etiam quæ vere sunt, adjiciam breviter; sicut ornant orationem opportune positæ, ita ineptissimas esse, cum immodice petuntur.

Sunt, qui, neglecto rerum pondere, et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravârint, summos se judicent artifices, ideoque non desinunt eas nectere: quas sine sententiâ sectari tam est ridiculum, quam quærere habitum gestumque sine corpore. Sed ne hæ quidem, quæ recte fiunt, densandæ sunt nimis: nam et vultûs mutatio, oculorumque conjectus, multum in actu valet: sed, si quis ducere os exquisitis modis, et frontis ac luminum

inconstantiâ trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quamdam velut faciem; quæ ut stupere immobili rigore non debebit, ita sæpius in eâ, quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum vero imprimis, quid quisque in orando postulet *locus*, quid *persona*, quid *tempus*. Major enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi vero atrocitate, invidiâ, miseratione, pugnandum est, quis ferat contrapositis, et pariter cadentibus, et consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem; et, ubicumque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

CAPUT IV.

De *compositione* non equidem, post Marcum Tullium, scribere auderem (cui nescio an ulla pars operis hujus sit magis elaborata), nisi et ejusdem ætatis homines, scriptis ad ipsum etiam literis, reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, et post eum plures multa ad eamdem rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaque accedam in plerisque Ciceroni; atque in iis ero, quæ indubitata sunt, brevior: in quibusdam paulum fortasse dissentiam. Nam, etiam cum judicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam. Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem *compositionis* excludant, atque illum horridum sermonem, ut forte effluxerit, modo magis *naturalem*, modo etiam magis *virilem*, esse contendant. Qui si id demum *naturale* esse dicunt, quod a naturâ primum ortum est, et quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subvertetur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam et diligentiam primi homines; nec prooemiis *præparare*, *docere* expositione, argumentis *probare*, affectibus *commovere*, scierunt. Ergo his omnibus, non solâ compositione, caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut vestibus pellium tegmina,

aut urbibus montes ac silvas, mutari oportuit. Quæ porro ars statim fuit? quid non cultu nitescit? cur vites coërcemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis excidimus? (terra et hæc generat) mansuefacimus animalia? (indomita nascuntur.) Verum id est maxime naturale, quod fieri natura optime patitur. Fortius vero quî incompositum potest esse, quam junctum, et bene collocatum? Neque si parvi pedes vim detrahant rebus, ut *Sotadeorum* et *Galliamborum*, et quorumdam in oratione simili pæne licentiâ lascivientium, compositionis est judicandum.

Cæterum, quanto vehementior fluminum cursus est prono alveo, ac nullas moras objiciente, quam inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus; tanto, quæ connexa est, et totis viribus fluit, fragosâ atque interruptâ melior oratio. Cur ergo vires ipsas specie solvi putent, quando nec ulla res sine arte satis valeat, et comitetur semper artem decor? an non eam, quæ emissa optime est, hastam speciosissime contortam ferri videmus? et arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certamine armorum, atque in omni palæstrâ, quid satis recte cavetur ac petitur, cui non artifex motus, et certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione, velut amentis quibusdam nervisque, intendi et concitari sententiæ videntur. Ideo eruditissimo cuique persuasum est, valere eam quam plurimum, non ad delectationem modo, sed ad motum quoque animorum: primum, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure, velut quodam vestibulo, statim offendit: deinde, quod naturâ ducimur ad modos: neque enim aliter eveniret, ut illi quoque organorum soni, quamquam verba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris, non eâdem ratione concitant animos ac remittunt: nec eosdem modos adhibent, cum bellicum est canendum, et cum posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est procedente

ad prœlium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe moris fuit, et, cum evigilâssent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores; et, cum somnum peterent, ad eamdem prius lenire mentes, ut, si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent.

Quod si numeris et modis inest quædam tacita vis, in oratione est vehementissima: quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem quâ compositione vel in exitu jungantur, vel fine claudantur. Nam quædam, et sententiis parva, et elocutione modica, virtus hæc sola commendat. Denique, quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciose dictum, solvat et turbet: abierit omnis vis, jucunditas, decor. Solvit quædam sua in Oratore Cicero, *Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos et Lælios multi venalicii mercatoresque superârunt.* Immuta paululum, ut sit, *Multi superârunt mercatores, venaliciique*, et sequentes deinceps periodos; quas si ad illum modum perturbes, velut fracta aut transversa tela projeceris. Idem corrigit, quæ a Graccho composita durius putat. Illum decet: nos hac simus probatione contenti, quod, in scribendo, quæ se nobis solutiora obtulerint, componimus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? illud notâsse satis habeo, quo pulchriora et sensu et elocutione dissolveris, hoc orationem magis deformem fore; quia negligentia collocationis ipsâ verborum luce deprehenditur. Itaque, ut confiteor pæne ultimam oratoribus artem *compositionis*, quæ perfecta sit, contigisse: ita illis priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque mihi, quamlibet magnus auctor, Cicero persuaserit, Lysiam, Herodotum, Thucydidem, parum studiosos ejus fuisse. Genus fortasse sint secuti non idem, quod Demosthenes, aut Plato, quamquam et ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lysiâ dicendi textum

tenue atque rarum latioribus numeris corrumpendum erat. Perdidisset enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis atque inaffectati coloris: perdidisset fidem quoque: nam scribebat aliis, non ipse dicebat; ut oportuerit esse illa rudibus et incompositis similia: quod ipsum *compositio* est. Et historiæ (quæ currere debet ac ferri) minus convenissent intersistentes clausulæ, et debita actionibus respiratio, et cludendi inchoandique sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam, et contraposita, deprehendas. In Herodoto vero, cum omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluunt, tum ipsa διαλεκτος habet eam jucunditatem, ut latentes etiam numeros complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paulum. Nunc, quæ prius iis, qui recte componere volent, discenda sint.

Est igitur, ante omnia, *oratio* alia *vincta* atque *contexta*, *soluta* alia, qualis in sermone et epistolis; nisi cum aliquid supra naturam suam tractant, ut *de philosophiâ*, *de republicâ*, similibusque. Quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, et forsitan difficiliores etiam pedes: neque enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo et epistola: sed non fluunt, nec cohærent, nec verba de verbis trahunt; ut potius laxiora in his vincula, quam nulla sint. Nonnunquam, in causis quoque minoribus, decet eadem simplicitas, quæ non nullis, sed aliis, utitur numeris; dissimulatque eos, et tantum communit occultius. At illa connexa series tres habet formas: *Incisa*, quæ κομματα dicuntur, *Membra*, quæ κωλα, et Περιοδος, quæ est vel *ambitus*, vel *circumductum*, vel *continuatio*, vel *conclusio*. In omni porro compositione tria sunt necessaria, *ordo*, *junctura*, *numerus*. Primum igitur *de ordine*.

Ejus observatio in verbis est singulis, et contextis. Singula sunt, quæ diximus ασυνδετα. In his cavendum est, ne decrescat oratio, et fortiori subjungatur

aliquid infirmius, ut *sacrilego fur*, aut *latroni petulans*. Augeri enim debent sententiæ, et insurgere, ut optime Cicero, *Tu*, inquit, *istis faucibus*, *istis lateribus*, *istâ gladiatoriâ totius corporis firmitate*. Aliud enim majus alio supervenit. At, si cœpisset a toto corpore, non bene ad latera faucesque descenderet. Est et alius naturalis ordo, ut *viros ac feminas*, *diem ac noctem*, *ortum et occasum*, dicas potius, quam retrorsum. Quædam, ordine permutato, fiunt supervacua, ut *fratres gemini*: nam, si præcesserint *gemini*, *fratres* addere non est necesse. Illa nimia quorumdam fuit observatio, ut *vocabula verbis*, *verba* rursus *adverbiis*, *nomina appositis* et *pronominibus*, rursus essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecore. Necnon et illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sint tempore, ea facere etiam ordine, priora: non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus valent ante gesta, ideoque levioribus superponenda sunt. *Verbo sensum cludere*, multo, si compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At, si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissime. Sine dubio enim, omne, quod non cludet, *hyperbaton* est: ipsum hoc inter tropos vel figuras, quæ sunt virtutis, receptum est. Non enim ad pedes verba dimensa sunt: ideoque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur, quo congruunt maxime; sicut, in structurâ saxorum rudium, etiam ipsa enormitas invenit, cui applicari, et in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui et rectus ordo, et apta junctura, et cum his numerus opportune cadens contingit. Quædam vero transgressiones et longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus libris, et interim etiam compositione vitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exsultent atque lasciviant; quales illæ Mæcenatis, *Sole et aurorâ rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exsequias quidem unus inter miserrimos viderem meas*: quod

inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit compositio. Sæpe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo: quod si in mediâ parte sententiæ latet, transiri intentione, et obscurari circumjacentibus, solet; in clausulâ positum assignatur auditori, et infigitur; quale est illud Ciceronis, *Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani vomere postridie.* Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se fœdæ vomendi necessitati, jam nihil ultra exspectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset *postridie.* Solebat Afer Domitius trajicere in clausulas verba tantum asperandæ compositionis gratiâ, et maxime in prooemiis: ut, pro Cloantillâ, *Gratias agam continuo:* et, pro Læliâ, *Eis utrisque apud te judicem periclitatur Lælia.* Adeo refugit teneram delicatamque modulandi voluptatem, ut currentibus per se numeris, quo eos inhiberet, objiceret. Amphiboliam quoque fieri vitiosâ locatione verborum, nemo est qui nesciat. Hæc arbitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet et juncta sit, et apte cadens oratio, tamen merito incomposita dicatur.

Junctura sequitur. Ea est in *verbis*, *incisis*, *membris*, *periodis*. Omnia namque ista et virtutes et vitia in complexu habent. Atque, ut ordinem sequar, primum, quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est, quæ, commissis inter se verbis duobus, ex ultimâ prioris, ac primâ sequentis syllabâ, deforme aliquod nomen efficiunt. Tum vocalium concursus; qui cum accidit, hiat, et intersistit, et quasi laborat oratio. Pessime longæ, quæ easdem inter se literas committunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum, quæ cavo aut patulo maxime ore efferuntur. *E* plenior litera est, *I* angustior; ideoque obscurius in his vitium. Minus peccabit, qui longis breves subjiciet, et adhuc, qui præponet longæ brevem. Minima est in duabus brevibus offensio. Atque, cum aliæ subjunguntur aliis, perinde asperiores erunt, prout oris hiatu simili aut

diverso pronuntiabuntur. Non tamen id, ut crimen ingens, expavescendum est: ac nescio, negligentia in hoc, an sollicitudo, sit pejor. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, et a potioribus avertat. Quare, ut negligentiæ pars est hoc pati, ita humilitatis, ubique perhorrescere: nimiosque non immerito in hac curâ putant omnes Isocratem secutos, præcipue Theopompum. At Demosthenes et Cicero modice respexerunt ad hanc partem. Nam et coëuntes literæ (quæ συναλοιφη dicitur) etiam leniorem faciunt orationem, quam si omnia verba suo fine cludantur; et nonnunquam hiulca etiam decent, faciuntque ampliora quædam: ut, *Pulchrâ oratione acta omnino jactare:* tum longæ per se, et velut opimæ syllabæ aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt. Quâ de re utar Ciceronis potissimum verbis, *Habet*, inquit, *ille tamquam hiatus et concursus vocalium molle quiddam, et quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis, quam de verbis, laborantis.*

Cæterum consonantes quoque, eæque præcipue, quæ sunt asperiores, in commissurâ verborum rixantur, et [*S* ultima cum *X* proximâ,] quarum tristior etiam, si binæ collidantur, stridor est: ut, *Ars studiorum.* Quæ fuit causa et Servio (ut dixi) subtrahendæ *S* literæ, quoties ultima esset, aliâque consonante susciperetur: quod reprehendit Lauranius, Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eâdem ultimâ, cum dicit, *Serenu' fuit*, et *dignu' loco.* Quin etiam Cicero, in Oratore, plures antiquorum tradit sic locutos. Inde *belligerare*, *po' meridiem;* et illa Censorii Catonis, *Die' hanc*, æque *M* literâ in *E* mollitâ: quæ, in veteribus libris reperta, mutare imperiti solent: et, dum librariorum insectari volunt inscitiam, suam confitentur. Atqui eadem illa litera, quoties ultima est, et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiam si scribitur, tamen parum exprimitur: ut, *Multum ille*,

et, *Quantum erat*, adeo ut pæne cujusdam novæ literæ sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, et tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsæ coëant. Videndum etiam, ne syllabæ verbi prioris ultimæ sint primæ sequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit, *Res mihi invisæ visæ sunt, Brute.* Et in carmine,

O fortunatam natam me consule Romam!

Etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur; quia necesse est, compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio, et ex diverso quoque longorum: afferunt enim quamdam dicendi tarditatem. Illa quoque vitia sunt ejusdem loci, si cadentia similiter et similiter desinentia, et eodem modo declinata, multa jungantur. Nec verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiaque his, continuari decet; cum virtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratiâ varietatis adjutæ. Membrorum, incisorumque junctura non eo modo est observanda, quo verborum, quamquam et in his extrema et prima coëunt. Sed plurimum refert *compositionis*, quæ quibus anteponas. Nam et, *vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit*: et contra (nam frequentius utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) *Saxa atque solitudines voci respondent; bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt.* Magis id insurgebat, si verteretur: nam plus est, *saxa*, quam *bestias, commoveri*: vicit tamen compositionis decor.

Sed transeamus ad numeros. Omnis *structura ac dimensio* et *copulatio vocum* constat aut numeris (numeros ῥυθμοὺς accipi volo) aut μετρῳ, id est, dimensione quâdam. Quod, etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam *rhythmi*, id est, numeri, spatio temporum

constant: *metra* etiam ordine: ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. 'Ρυθμος aut par est, ut *dactylus:* unam enim syllabam parem brevibus habet. Est quidem vis eadem et aliis pedibus; sed nomen illud tenet: (*Longam* esse duorum temporum, *brevem* unius, etiam pueri sciunt) aut sescuplex, ut *pæon*, cujus vis est ex longâ et tribus brevibus; quique ei contrarius, ex tribus brevibus et longâ; vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata sescuplum faciunt: aut duplex, ut *iambus:* nam est ex brevi et longâ: quique est ei contrarius. Sunt hi et metrici pedes: sed hoc interest, quod *rhythmo* indifferens est, *dactylusne* ille priores habeat breves, an sequentes. Tempus enim solum metitur, ut, a sublatione ad positionem, iisdem sit spatiis pedum. In versu, pro *dactylo*, poni non poterit *anapæstus* aut *spondeus;* nec *pæon* eâdem ratione a brevibus incipiet ac desinet. Neque solum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, sed ne dactylum quidem, aut forte spondeum, alterum pro altero. Itaque, si quinque continuos dactylos, ut sunt in illo,

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,

confundas, solveris versum. Sunt et illa discrimina, quod *rhythmis* libera spatia, *metris* finita sunt; et his certæ clausulæ, illi, quo modo cœperant, currunt usque ad μεταβολην, id est, transitum in aliud genus rhythmi; et quod *metrum* in verbis modo, *rhythmus* etiam in corporis motu est. Inania quoque tempora *rhythmi* facilius accipient, quamquam hæc et in metris accidunt. Major tamen illic licentia est, ubi tempora etiam animo metiuntur, et pedum et digitorum ictu intervalla signant, et quibusdam notis; atque æstimant, quot breves illud spatium habeat: inde τετρασημοι, πεντασημοι, et deinceps longiores fiunt percussiones. Nam σημειον tempus est unum. In compositione orationis certior, et magis omnibus aperta, servari debet dimensio. Est igitur in pedibus.

Et metrici quidem pedes adeo reperiuntur in oratione, ut in eâ frequenter non sentientibus nobis omnium generum excidant versus; contra, nihil [est prosâ scriptum, quod] non redigi possit in quædam versiculorum genera, vel in membra. Sed in adeo molestos incidimus grammaticos, quam fuerunt, qui lyricorum quædam carmina in varias mensuras coëgerunt. At Cicero frequentissime dicit, totum hoc constare *numeris;* ideoque reprehenditur a quibusdam, tamquam orationem ad *rhythmos* alliget. Nam sunt numeri *rhythmi*, ut et ipse constituit, et, secuti eum, Virgilius, cum dicit,

. . . . . *Numeros memini, si verba tenerem;*

et Horatius,

. . . . . *Numerisque fertur Lege solutis.*

Invadunt ergo hanc inter cæteras vocem, *Neque enim Demosthenis fulmina tantopere vibrarent illa, nisi numeris contorta ferrentur.* In quo si hoc sentimus *rhythmis contorta*, dissentio: nam *rhythmi* (ut dixi) neque finem habent certum, nec ullam in contextu varietatem; sed, quâ cœperunt sublatione ac positione, ad finem usque decurrunt; oratio non descendit ad strepitum digitorum. Id quod Cicero optime videt, ac testatur frequenter, se, quod numerosum sit, quærere; ut magis non αρρυθμον, quod esset inscitum atque agreste, quam rhythmum, quod poëticum est, esse compositionem velit; sicut etiam, quos palæstritas esse nolumus, tamen esse nolumus eos, qui dicuntur απαλαιστροι. Verum ea, quæ efficitur ex pedibus, æqua conclusio, nomen aliquod dcsiderat. Quid sit igitur potius, quam *numerus*, et oratorius numerus, ut enthymema rhetoricus syllogismus? Ego certe, ne in calumniam cadam, quâ ne M. quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut, cum, pro composito, dixero *numerum*, et ubicumque iam dixi, *oratorium* dicere intelligar. *Collocatio* au-

tem verba jam probata, et electa, et velut assignata sibi, debet connectere: nam vel dura, inter se commissa, potiora sunt inutilibus. Tamen et eligere quædam, dum ex iis quæ idem significent, atque idem valeant, permiserim; et adjicere, dum non otiosa; et detrahere, dum non necessaria: sed et figuris mutare et casus et numeros, quorum varietas, frequenter gratiâ compositionis adscitâ, etiam sine numero solet esse jucunda. Etiam, ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum volet, sumat compositio, *Vitavisse* vel *vitâsse*, *Deprehendere* vel *deprendere*. Coitus etiam syllabarum non negabo, et quidquid sententiis aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco verbum maxime quadret. Atque is optime componet, qui hoc solum componendi gratiâ faciet. Ratio vero pedum in oratione est multo, quam in versu, difficilior; primum, quod *versus* paucis continetur, *oratio* longiores habet sæpe circuitus; deinde, quod *versus* semper similis sibi est, et unâ ratione decurrit; *orationis* compositio, nisi varia est, et offendit similitudine, et affectatione deprehenditur. Et in omni quidem corpore, totoque (ut ita dixerim) tractu, numeris inserta est. Neque enim loqui possumus, nisi e syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen et desideratur in clausulis, et apparet; primum, quia sensus omnis habet suum finem, possidetque naturale intervallum, quo a sequentis initio dividatur; deinde, quod aures, continuam vocem secutæ, ductæque velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis judicant, cum ille impetus stetit, et intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit neque abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis; hoc auditor exspectat; hîc laus omnis [declamat.]

Proximam clausulis diligentiam postulant initia: nam et ad hæc intentus auditor est. Sed eorum facilior ratio est. Non enim cohærent aliis, nec præ-

cedentibus serviunt; sed novum exordium sumunt; cum illa, quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam ruptâ viâ veniamus. Namque, cum sit, ut videtur, severa Demosthenis compositio, *πρωτον μεν, ω ανδρες Αθηναιοι, τοις θεοις ευχομαι πασι και πασαις*· et illa, quæ ab uno (quod sciam) Bruto minus probatur, cæteris placet, *κἂν μηπω βαλλῃ, μηδε τοξευῃ*· non desunt, qui Ciceronem carpant in his, *Familiaris cœperat esse balneatori*, et, non minus dura *archipiratæ*: nam *balneatori* et *archipiratæ* idem finis est, qui *πασι και πασαις*, et qui *μηδε τοξευῃ*· sed propria sunt, ideo severiora. Est in eo quoque nonnihil, quod hîc singulis verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle: nec solum ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his, *Fortissima Tyndaridarum;* sed etiam ubi quaternæ, cum versus cluditur *Apennino*, et *armamentis*, et *Oriona*. Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine. Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod nunc maximum vitium est, brevium contextu resultent, ac sonum reddant pæne puerilium crepitaculorum. Nam, ut initia clausulæque plurimum momenti habent, quoties incipit sensus, aut desinit; sic, in mediis quoque, sunt quidam conatus, qui leviter intersistunt, ut currentium pes, etiam si non moratur, tamen vestigium facit.

Itaque non modo membra atque incisa bene incipere atque cludi decet; sed, etiam in iis quæ non dubie contexta sunt, nec respiratione utuntur, spiritum sustinemus. Quis enim dubitet, unum sensum et unius spiritûs esse, *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes?* tamen et duo prima verba, et tria proxima, et deinceps duo rursus, ac tria, suos quasi numeros habent. Illi velut occulti gradus; sicut apud *rhythmicos* æstimantur. Hæ particulæ prout sunt *graves*, *acres*,

lentæ, *celeres*, *remissæ*, *exsultantes*; proinde id, quod ex illis conficitur, aut *severum*, aut *luxuriosum*, aut *quadratum*, aut *solutum* erit. Quædam etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur; sed sequentibus suscipi ac sustineri solent; eoque facto, vitium, quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem:* durum, si desinas: sed, cum est continuatum iis quæ sequuntur, quamquam naturâ ipsâ divisa sint, *Nova postulat, inaudita desiderat;* salvus est cursus. *Ut adeas, tantum dabis:* male cluderet: nam et trimetri versûs pars ultima est: excipit, *Ut cibum vestitumque introferre liceat, tantum:* præceps adhuc, firmatur ac sustinetur ultimâ *Recusabat nemo.* Versum in oratione fieri, multo fœdissimum est, totum; sicut, etiam in parte, deforme; utique si pars posterior in clausulâ deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam, quod est contra, sæpe etiam decet, quia et cludit interim optime prima pars versûs, dum intra paucas syllabas, præcipue senarii atque octonarii. *In Africâ fuisse*, initium senarii est, et primum pro Q. Ligario caput cludit. *Esse videatur*, jam nimis frequens, octonarium inchoat. Talia sunt Demosthenis, πασι και πασαις· και πασιν ὑμιν· ὀργην ευνοιαν, et totum pæne principium. Et ultima versuum initio conveniunt orationis: *Etsi vereor, judices*, et, *Animadverti, judices.* Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius hexametri exordio cœpit, *Facturusne operæ pretium sim:* nam ita edidit; estque melius, quam quomodo emendatur. Nec clausulæ clausulis: ut Cicero, *Quo me vertam, nescio*, qui trimetri finis est: [Trimetrum] et, *Pro misero dicere liceat.* [Sex enim pedes tres percussiones habent.] Pejus claudit finis hexametri; ut Brutus in epistolis, *Neque enim illi malunt habere tutores aut defensores, quamquam sciunt placuisse Catoni.* Illic minus sunt notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. Itaque et

versus hi fere excidunt, quos Brutus ipso componendi ductus studio sæpissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero nonnunquam, ut in principio statim orationis in Lucium Pisonem, *Pro Dii immortales, quis hic illuxit dies?* Non minore autem curâ vitandum est, quidquid ἐρρυθμον· quale est apud Sallustium, *Falso queritur de naturâ suâ.* Quamvis enim vincta sit, tamen soluta videri debet oratio. Atqui Plato, diligentissimus compositionis, in Timæo, primâ statim parte, vitare ista non potuit. Nam et initium hexametri statim invenias, et Anacreontion protinus colon efficias, et, si velis, trimetron, et quod, duobus pedibus et parte, πενθημιμερες a Græcis dicitur: et hæc omnia in tribus verbis; ut Thucydidis ὑπερ ἡμισυ Καρες εφανησαν ex mollissimo rhythmorum genere excidat.

Sed, quia orationem omnem constare pedibus dixi, aliqua de iis quoque: quorum nomina quoniam varia esse traduntur, constituendum est, quo quemque appellemus. Et quidem Ciceronem sequar, (nam is eminentissimos Græcorum est secutus) excepto quod pes tres syllabas non videtur excedere: quamquam ille *pæone dochimoque*, quorum prior in quatuor, secundus in quinque excurrit, utatur. Nec tamen ipse dissimulat, quibusdam *numeros* videri, non *pedes*; nec immerito. Quidquid enim supra tres syllabas habet, id ex pluribus est pedibus. Ergo, cum constent quatuor pedes binis, octo ternis; *spondeum* longis duabus; *pyrrhichium*, quem alii *periambum* vocant, brevibus; *iambum* brevi longâque; huic contrarium e longâ et brevi, *choreum* nos, non (ut alii) *trochæum*, nominemus. Ex iis vero qui ternas syllabas habent, *dactylum* longâ duabusque brevibus; huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat *anapæston*. Media inter longas brevis faciet *amphimacrum*; sed frequentius ejus nomen est *creticus*. Longa inter breves *amphibrachys*; duabus longis brevem sequentibus, *bacchius*; tot-

idem longis brevem præcedentibus, huic contrarius, *palimbacchius* erit. Tres breves *trochæum*, quem *tribrachyn* dici volunt, qui choreo *trochæi* nomen imponunt; totidem longæ *molosson* efficiunt.

Horum pedum nullus non in orationem venit; sed, quo quique sunt temporibus pleniores, longisque syllabis magis stabiles, hoc graviorem faciunt orationem, breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam et illud, ubi opus est velocitate, tardum et segne, et hoc, ubi pondus exigitur, præceps ac resultans, merito damnetur. Sit in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quod et longis longiores, et brevibus sunt breviores syllabæ; ut, quamvis neque plus duobus temporibus, neque uno minus habere videantur, (ideoque in metris omnes breves longæque inter se obsessæ sunt pares) lateat tamen nescio-quid, si quidquam supersit, aut desit. Nam versuum propria conditio est; ideoque in his quædam etiam communes. Veritas vero, quia patitur æque brevem esse vel longam vocalem, cum est sola, quam cum eam consonantes una pluresve præcedunt; certe, in dimensione pedum, syllaba, quæ est brevis, insequente aliâ vel brevi, quæ tamen duas primas consonantes habeat, fit longa: ut,

Agrestem tenui musam meditaris avenâ.

Nam, licet *gre* brevis, facit tamen longam *A* priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore; quomodo, nisi habeat plus, quam quæ brevissima, qualis ipsa esset, detractis consonantibus? Nunc unum tempus accommodat priori, et unum accipit a sequente; ita duæ, naturâ breves, positione sunt temporum quatuor. Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent, alios damnarent, quasi ullus esset, quem non sit necesse in oratione deprehendi. Licet enim *pæonem* sequatur Ephorus, inventum a Thrasymacho, probatum ab Aristotele, *dactylumque*, ut temperatiores

brevibus ac longis; fugiat *spondeum* et *trochæum*, alterius tarditate, alterius celeritate damnatâ; et *herous*, qui est idem *dactylus*, Aristoteli amplior, *iambus* humanior, videatur; *trochæum*, ut nimis currentem, damnet, eique *cordacis* nomen imponat; eademque dicant Theodectes ac Theophrastus, similia post eos Halicarnasseus Dionysius: irrumpent etiam ad vicinos; nec semper illis *heroo* aut *pæone* suo (quem, quia versus raro facit, maxime laudant) uti licebit. Ut sint tamen aliis alii crebriores, non *verba* facient, quæ neque augeri, neque minui, neque sicut modulatione produci aut corripi possint; sed *transmutatio* et *collocatio*. Plerique enim ex commissuris eorum vel divisione fiunt pedes; quo fit, ut iisdem verbis alii atque alii versus fiant: ut memini quemdam non ignobilem poëtam ita lusisse,

Astra tenet cœlum, mare classes, area messem.

Hic retrorsum fit *sotadeus*. Itemque *sotadeo* adjungat retro trimetros:

Caput exseruit mobile pinus repetita.

Miscendi ergo sunt, curandumque, ut sint plures, qui placeant, et, circumfusi bonis, deteriores lateant. Nec vero in literis syllabisque natura mutatur; sed refert, quæ cum quâ optime coëat. Plurimum igitur auctoritatis (ut dixi) et ponderis habent *longæ*, celeritatis *breves*; quæ, si miscentur quibusdam longis, currunt; si continuantur, exsultant. *Acres*, quæ ex brevibus ad longas insurgunt; *leniores*, quæ a longis in breves descendunt. Optime incipitur a longis, recte aliquando a brevibus, ut, *Novum crimen, Cai Cæsar;* lenius, ut, *Animadverti, judices:* quod initium partitioni simile est, quæ celeritate gaudet. Clausula quoque e longis firmissima est: sed cludent et breves, quamvis habeatur indifferens ultima. Neque enim ego ignoro, in fine pro longâ accipi brevem, quod videtur aliquid vacantis temporis, ex

eo quod insequitur, accedere: aures tamen consulens meas, intelligo multum referre, utrumne *longa* sit, quæ cludit, an *pro longâ*. Neque enim tam plenum est, *Dicere incipientem timere:* quam illud, *Ausus est confiteri*. Atqui, si nihil refert, brevis an longa sit ultima, idem pes erit; verum nescio quomodo sedebit hoc, illud subsistet. Quo moti quidam, longæ ultimæ tria tempora dederunt, ut illud tempus, quod brevis ex longâ accipit, huic quoque accederet. Nec solum refert, quis claudat, sed quis antecedat. Retrorsum autem neque plus tribus, (iique si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt: absit tamen poëtica observatio) neque minus duobus: alioqui *pes* erit, non *numerus*. Potest tamen vel unus esse *dichoreus*, si unus est, qui constat ex duobus choreis: itemque *pæon*, qui est ex choreo et pyrrhichio, quem aptum initiis putant; vel contra, qui est e tribus brevibus et longâ, cui clausulam assignant: de quibus fere duobus scriptores hujus artis loquuntur; alios omnes, quotcumque sint temporum, quæ ad orationem pertineant, *pæonas* appellant. Est et *dochimus*, qui fit ex *bacchio* et *iambo*, vel *iambo* et *cretico*, stabilis in clausulis, et severus. *Spondeus* quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet: optime præcedet eum *creticus*, ut in hoc, *De quâ ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causâ.* Illud est, quod supra dixi, multum referre, unone verbo pedes sint duo comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte *Criminis causa;* molle *archipiratæ;* mollius, si tribrachys præcedat, *facilitates*, *temeritates*. Est enim quoddam in ipsâ divisione verborum latens tempus, ut in pentametri medio spondeo, qui, nisi alterius verbi fine, alterius initio constet, versum non efficit. Potest, etiamsi minus bene, præponi anapæstus, *Muliere non solum nobili, verum etiam notâ*. Tum anapæstus et creticus, iambus quoque, qui est utroque syllabâ minor: præcedet enim tres longas brevis. Sed et spondeus iambo recte præponi-

tur, *In armis fui.* Tum spondeus et bacchius: sic enim fiet ultimus dochimus, *iisdem in armis fui.* Ex iis, quæ supra probavi, apparet, molosson quoque clausulæ convenire, dum habeat ex quocumque pede ante se brevem. *Illud scimus, ubicumque sunt, esse pro nobis.* Minus gravis erit spondeus, præcedente pyrrhichio: ut, *Judicii Juniani;* et adhuc pejus priore pæone: ut, *Brute, dubitavi;* nisi potius hoc esse velimus dactylum et bacchium. Duo spondei non fere conjungi patiuntur: quæ in versu quoque notabilis clausula est, nisi cum id fieri potest ex tribus quasi membris: *Cur de perfugis nostris copias comparat is contra nos?* una syllabâ, duabus, unâ. Ne dactylus quidem spondeo bene præponitur, quia finem versûs damnamus in fine orationis. Bacchius et cludit, et sibi jungitur, *Venenum timeres.* Vitat choreum, spondeum autem amat; ut non *Venena timeres,* sed, *Virus timeres.* Contrarius quoque qui est, cludet, nisi si ultimam longam esse volumus: optimeque habebit ante se molosson, ut, *Et spinis respersum;* aut bacchium, *Quod hic potest, nos possemus.* Sed verius erit cludere choreum præcedenti spondeo. Nam hic potius est numerus, *Nos possemus:* et, *Romanus sum.* Cludet et dichoreus, si pes idem sibi ipsi jungetur, quo Asiani sunt usi plurimum: cujus exemplum Cicero ponit, *Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit.* Accipiet ante se choreus et pyrrhichium: *Omnes prope cives virtute, gloriâ, dignitate, superabat.* Cludet et dactylus, nisi eum observatio ultimæ creticum facit; ut, *Mulierculâ nixus in litore.* Habebit ante bene creticum et iambum, spondeum male, pejus choreum. Cludit amphibrachus, *Q. Ligarium in Africâ fuisse;* si non eum malumus esse bacchium. Non optimus est trochæus, si ultima est brevis: quod certe sit necesse est; alioqui, quomodo cludet (qui placet plerisque) dichoreus? Illâ observatione ex trochæo fit anapæstus. Idem trochæus, præcedente longâ, fit pæon; quale est, *Si potero,* et, *Dixit hoc Cicero, Obstat*

invidia. Sed hoc initiis dederunt. Cludit et pyrrhichius, choreo præcedente: nam sic pæon est. Omnes ii, qui in breves excidunt, minus erunt stabiles; nec alibi fere satis apti, quam ubi cursus orationis exigitur, et clausulis non intersistitur. Creticus est initiis optimus: *Quod precatus a Diis immortalibus sum:* et clausulis, *In conspectu populi Romani vomere postridie.* Apparet vero, quam bene eum præcedant, vel anapæstus, vel ille, qui videtur fini aptior, pæon. Sed et se ipse sequitur: *Servare quam plurimos.* Sic melius, quam choreo præcedente, *Quis non turpe duceret?* si ultima brevis pro longâ sit. Sed fingamus sic, *Non turpe, duceret.* Sed hîc est illud inane, quod dixi. Paululum enim moræ damus inter ultimum atque proximum verbum, et *turpe* illud intervallo quodam producimus: alioqui sit exsultantissimum, et trimetri finis, *Quis non turpe duceret?* Sicut illud, *Ore spiritum excipere liceret,* si jungas, lascivi carminis est: sed interpunctis quibusdam et tribus quasi initiis, fit plenum auctoritatis.

Nec ego, cum præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent: sed, quid fere accideret, quod in præsentia videretur optimum, ostendi. Et quidem optime est sibi junctus anapæstus, ut qui sit pentametri finis vel rhythmus, qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium est;* nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ pro unâ sonent. Mollior fiet præcedente spondeo vel bacchio; ut si mutes idem, *leve innocentiæ præsidium est.* Non me capit (ut a magnis viris dissentiam) pæon, qui est ex tribus brevibus et longâ. Nam est ipse unâ plus brevi anapæstos, *facilitas* et *agilitas.* Quod quid ita placuerit his, non video, nisi quod illum fere probaverint, quibus loquendi magis quam orandi studium fuit. Nam et ante se brevibus gaudet pyrrhichio et choreo, *mea facilitas, nostra facilitas.* At, præcedente spondeo, tum plane

finis est trimetri. Cum sit per se quoque ei contrarius; principiis merito laudatur: nam et primam stabilem, et tres celeres, habet. Tamen hoc quoque meliores alios puto.

Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut oratio, quæ ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim, qui se totum in hac curâ consumserit, potioribus vacabit; siquidem, relicto rerum pondere, ac nitore contemto, *tesserulas* (ut ait Lucilius) struet, et *vermiculate* inter se *lexeis* committet. Nonne ergo refrigeretur sic calor, et impetus pereat, ut equorum cursum qui dirigit, minuit; et, passus qui æquat, cursum frangit? quasi numeri non fuerint in compositione deprehensi; sicut poëma nemo dubitaverit imperito quodam initio fusum, et aurium mensurâ, et similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componit multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus. Neque vero tam sint intuendi pedes, quam universa comprehensio; ut versum facientes totum illum decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, adspiciunt. Ante enim carmen ortum est, quam observatio carminis. Indeque illud,

..... *Fauni vatesque canebant.*

Ergo, quem in poëmate locum habet *versificatio*, eum in oratione *compositio*. Optime autem de illâ judicant aures, quæ et plena sentiunt, et parum expleta desiderant, et fragosis offenduntur, et lenibus mulcentur, et contortis excitantur, et stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia et nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, etiam indocti voluptatem. Quædam vero arte tradi non possunt. Mutandus est casus, si durius is, quo cœperamus, feratur. Num, in quem transea-

mus ex quo, præcipi potest? Figuræ laboranti etiam compositioni variatæ sæpe succurrunt. Quæ? cum orationis, tum etiam sententiæ. Num præscriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, et cum re præsenti deliberandum. Enimvero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum valent, quod possint, nisi aurium, habere judicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimium, alia pluribus brevia et abscissa sunt? Cur, in circumductionibus, etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videtur? *Neminem vestrûm ignorare arbitror, judices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi Romani fuisse.* Cur *hosce* potius, quam *hos*? Neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam; sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse*? Compositio enim patiebatur. Ignorabam; sed, ita ut audio, hoc animus accipit plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeas satis forte, quid severum, quid jucundum sit, intelligere: facias quidem, naturâ duce, melius, quam arte: sed naturæ ipsi ars inerit. Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quæ ad pedes refertur; altera, quæ ad comprehensiones, quæ efficiuntur ex pedibus. Et de his prius.

Diximus igitur esse *incisa, membra, circuitus. Incisum* (quantum mea fert opinio) erit sensus, non expleto numero conclusus; plerisque pars membri. Tale est enim, quo Cicero utitur, *Domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis incisa, ut, *Diximus, testes dare volumus*: incisum est, *diximus. Membrum* autem est sensus numeris conclusus, sed a toto corpore abruptus, et per se nihil efficiens. Id enim, *O callidos homines*, perfectum est: at, remotum a cæteris, vim non habet; ut per se manus, et pes, et caput: et, *O rem excogitatam! O ingenia*

metuenda! Quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema conclusio, *Quem, quæso, nostrûm fefellit, id vos ita esse facturos?* Quam Cicero brevissimam putat. Itaque fere incisa et membra mixta sunt, et conclusionem utique desiderant. *Periodo* plurima nomina dat Cicero, *ambitum*, *circuitum*, *comprehensionem*, *continuationem*, *circumscriptionem*. Genera ejus duo sunt: alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circumducitur; alterum, quod constat membris et incisis, quæ plures sensus habent: *Aderat janitor carceris*, [*et*] *carnifex prætoris*, et reliqua. Habet *periodus* membra minimum duo. Medius numerus videtur quatuor: sed recipit frequenter et plura. Modus ei a Cicerone aut quatuor senariis versibus, aut ipsius spiritûs modo, terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat; sit aperta, ut intelligi possit; non immodica, ut memoriâ contineri. Membrum longius justo, tardum; brevius, instabile est. Ubicumque acriter erit et instanter pugnaciterque dicendum, membratim cæsimque dicemus. Nam hoc in oratione plurimum valet: adeoque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, et cum dicente æque audientem inhorrescere. Membratim plerumque narrabimus; aut ipsas periodos majoribus intervallis, et velut laxioribus nodis resolvemus; exceptis, quæ, non docendi gratiâ, sed ornandi, narrantur; ut, in Verrem, *Proserpinæ raptus*. Hîc enim lenis et fluens contextus decet. Periodus apta prooemiis majorum causarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione, res eget. Item communibus locis, et in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Multum et in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius compositionis genus, cum judex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, et se credit actori, et voluptate jam ducitur.

Historia non tam finitos numeros, quam orbem quemdam contextumque, desiderat. Namque omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit; ut homines, qui manibus invicem apprehensis gradum firmant, continent et continentur. *Demonstrativum* genus omne fusiores habet liberioresque numeros. *Judiciale* et *concionale*, ut materiâ varium est, sic etiam ipsâ collocatione verborum. Ubi jam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus, secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia gravius, esse dicenda? Gravibus, sublimibus, ornatis longas magis syllabas convenire? Ita ut lenia spatium, sublimia et ornata claritatem quoque vocum poscant, potius quam his contraria. Magis laudarem brevibus argumenta, partitiones, jocos, et quidquid est sermoni magis simile. Itaque componemus prooemium varie, atque ut sensus ejus postulabit. Neque enim accesserim Celso, qui unam quamdam huic parti formam dedit; et optimam compositionem esse procemii, ut apud Asinium, dixit, *Si, Cæsar, ex omnibus mortalibus, qui sint, ac fuerint, posset huic causæ disceptator legi, non quisquam te potius optandus nobis fuit:* non quia negem hoc bene esse compositum, sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principiis recusem. Nam judicis animus varie præparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc, ut sunt diversa naturâ, dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro *Milone*, pro *Cluentio*, pro *Ligario*? Narratio fere tardiores, atque (ut sic dixerim) modestiores desiderat pedes, et nominibus maxime mixtos. Nam et verbis, ut sæpius pressa est, ita interim insurgit: sed docere et infigere animis res semper cupit; quod minime festinantium

opus est. Ac mihi videtur tota narratio constare longioribus periodis. Argumenta acria et citata pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen [ita ut trochæis, quæ celeria quidem, sed sine viribus sunt: verum, quamvis sint brevibus longisque mixta, non tamen plures longas, quam breves habentia.] Illa sublimia spatiosas clarasque voces habent; amant amplitudinem *dactyli* quoque, ac *pæonis*, etiamsi majori ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contra *iambis* maxime concitantur; non solum quod sint e duabus modo syllabis, eoque frequentiorem quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est; sed etiam quod omnibus partibus insurgunt, et a brevibus in longas nituntur et crescunt: ideoque meliores *choreis*, qui a longis in breves cadunt. Submissa, qualia in epilogis, lentas et ipsa, et minus exclamantes, exigunt. Vult esse Celsus aliquam et superiorem compositionem, quam, si quidem sciremus, doceremus: sed sit, necesse est, tarda et supina. Verum, nisi ex verbis atque sententiis per sese id quæritur, satis odiosa esse non poterit.

Denique, ut semel finiam, sic fere componendum, quomodo pronuntiandum erit. An non in proœmiis plerumque submissi, (nisi cum in accusatione concitandus est judex, aut aliquâ indignatione complendus) in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque dejecti et infracti? Atque corporis quoque motui sua quædam tempora, et [ad signa pedum] non minus saltationi, quam modulationibus, adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox et actus accommodatur naturæ ipsarum, de quibus dicimus, rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque, ubi est necesse, affecta-

mus etiam tumorem, qui spondeis atque iambis maxime continetur,

En, impero Argis; sceptra mî liquit Pelops.

At ille comicus æque senarius, quem *trochaïcum* vocant, pluribus choreis, qui trochæi ab aliis dicuntur. *Pyrrhichius* quidem decurrit: sed, quantum celeritatis habet, tantum gravitatis amittit:

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem?

Asperum vero et maledicum, etiam in carmine, iambis grassatur;

Quis hoc potest videre, quis potest pati,
Nisi impudicus, et vorax, et aleo?

In universum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quam effeminatam et enervem, qualis apud multos: et quotidie magis lascivimus syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, et in eosdem semper pedes ire. Nam et versificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare; et id, cum manifestâ affectatione (cujus rei maxime cavenda suspicio est), tum etiam similitudine, tædium ac satietatem creat: quoque est dulcius, magis perit: amittitque et fidem, et affectus, motusque omnes, qui est in hac curâ deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere et irasci judex, cui putat hoc vacare. Ideoque vincta quædam quasi solvenda de industriâ sunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata videantur. Sed neque longioribus, quam oportet, hyperbatis compositioni serviamus, ne, quæ ejus gratiâ fecerimus, propter eam fecisse videamur. Et certe nullum aptum atque idoneum verbum prætermittemus gratiâ lenitatis. Neque enim erit ullum tam difficile, quod non commode inseri possit; nisi quod, in evitandis ejusmodi verbis, non

decorem compositionis quærimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor, Latinos magis indulsisse compositioni, quam Atticos, quamvis minus in verbis habeant varietatis et gratiæ. Nec vitium dixerim, si Cicero a Demosthene paululum in hac parte descivit. Sed, quæ sit differentia nostri Græcique sermonis, explicabit summus liber. *Compositio* (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse *honesta*, *jucunda*, *varia*. Ejus tres partes, *ordo*, *conjunctio*, *numerus*. *Ratio*, in adjectione, detractione, mutatione. *Usus* pro naturâ rerum, quas dicimus. *Cura* magna, ut sentiendi atque loquendi prior sit. Dissimulatio curæ præcipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti et coacti esse, videantur.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIÂ

LIBER DECIMUS.

CAPUT I.

Sed hæc eloquendi præcepta, sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, accesserit; quam *scribendo* plus, an *legendo*, an *dicendo* consequamur, solere quæri scio. Quod esset diligentius nobis examinandum, si quâlibet earum rerum possemus unâ esse contenti. Verum ita sunt inter se connexa et indiscreta omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in cæteris laboratum. Nam neque solida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stilo vires acceperit: et, citra lectionis exemplum, labor ille, carens rectore, fluit. Qui autem scierit, quo sint quæque modo dicenda, nisi, tamquam in procinctu, paratam quidem ad omnes casus, habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit. Non autem, ut quidque præcipue necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi

protinus erit momenti. Nam certe, cum sit in eloquendo positum oratoris officium, *dicere* ante omnia est; atque hinc initium ejus artis fuisse manifestum est; proximam deinde *imitationem*, novissimum *scribendi* quoque *diligentiam*. Sed, ut perveniri ad summa, nisi ex principiis, non potest; ita, procedente jam opere, minima incipiunt esse, quæ prima sunt. Verum nos non, quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus (nam id quidem aut satis, aut certe uti potuimus, dictum est): sed, ut athletam, qui omnia jam perdidicerit a præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit; ita eum, qui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi et collocandi rationem perceperit, instruamus, quâ ratione, quæ didicit, facere quam optime et quam facillime possit. Num ergo dubium est, quin ei velut opes sint quædam parandæ, quibus uti, ubicumque desideratum erit, possit? Eæ constant *copiâ rerum ac verborum*. Sed res propriæ sunt cujusque causæ, aut paucis communes: verba in universas paranda; quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent; nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed, cum sint aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promtu, atque (ut ita dicam) in conspectu, ut, cum se judicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio. Equidem scio, quosdam collecta, quæ idem significarent, vocabula solitos ediscere, quo facilius et occurreret unum ex pluribus, et, cum essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratiâ sumerent aliud, quo idem intelligi posset. Quod cum est puerile, et cujusdam infelicis operæ, tum etiam utile parum: turbam enim modo congregat, ex quâ sine discrimine occupet proximum quodque. Nobis autem *copia cum judicio* paranda est, vim orandi, non circulatoriam

volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur *optima legendo atque audiendo.* Non solum enim nomina ipsa rerum cognoscemus hac curâ, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim fere verbis, præter pauca, quæ sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidam iamborum, veterisque comœdiæ, etiam in illis sæpe laudantur: sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. Omnia verba (exceptis, de quibus dixi) sunt alicubi optima: nam et humilibus interim et vulgaribus est opus; et, quæ cultiore in parte videntur sordida, ubi res poscit, proprie dicuntur. Hæc ut sciamus, atque eorum non significationem modo, sed formas etiam mensurasque nôrimus (ut, ubicumque erunt posita, conveniant), nisi multâ lectione atque auditione, assequi non possumus; cum omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter quod infantes a mutis nutricibus jussu regum in solitudine educati, etiamsi verba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia hujus naturæ, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit; ut *ensis* et *gladius:* alia, quæ, etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικως tamen ad eumdem intellectum feruntur, ut *ferrum* et *mucro.* Nam per abusionem *sicarios* etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocumque commiserint. Alia circuitu verborum plurium ostendimus: quale est,

Et pressi copia lactis.

Plurima vero mutatione figuramus, *Scio, Non ignoro,* et, *Non me fugit, Non me præterit,* et, *Quis nescit? Nemini dubium est.* Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam et *intelligo,* et *sentio,* et *video,* sæpe idem valent, quod *scio.* Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut his, non solum quo modo occurrerint, sed etiam quo modo oportet, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt:

nec, sicut de intellectu animi recte dixerim, *video*, ita de visu oculorum, *intelligo*: nec, ut *mucro* gladium, sic *mucronem* gladius ostendit. Sed, ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantum gratiâ legendum vel audiendum est. Nam omnium, quæcumque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis, quæ traduntur, artibus, cum eo, qui discit, perductus est, ut intelligere ea sine demonstrante, et sequi jam suis viribus, possit; quia, quæ doctor præcipit, orator ostendit. Alia vero legentes, alia audientes, magis adjuvant. Excitat, qui dicit, spiritu ipso; nec imagine et ambitu rerum, sed rebus, incendit. Vivunt enim omnia, et moventur; excipimusque nova illa, velut nascentia, cum favore ac sollicitudine. Nec fortunâ modo judicii, sed etiam ipsorum, qui orant, periculo, afficimur.

Præter hæc, vox et actio decora, [commoda, ut quisque locus postulabit, pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio, et, ut semel dicam, pariter omnia docent.] In lectione certius judicium, quod audienti frequenter aut suus cuique favor, aut ille laudantium clamor, extorquet. Pudet enim dissentire; et velut tacitâ quâdam verecundiâ inhibemur plus nobis credere, cum interim et vitiosa pluribus placeant, et a corrogatis laudentur etiam, quæ non placent. Sed e contrario quoque accidit, ut optime dictis gratiam prava judicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit: sed repetere sæpius licet, sive dubites, sive memoriæ penitus affigere velis. Repetamus autem, et tractemus; et, ut cibos mansos ac prope liquefactos demittimus, quo facilius digerantur, ita lectio non cruda, sed multâ iteratione mollita, et velut confecta, memoriæ imitationique tradatur. Ac diu non nisi optimus quisque, et qui credentem sibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, ac pæne ad scribendi sollicitudinem: nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, præ-

sipueque oratio, cujus virtutes frequenter ex industriâ quoque occultantur. Sæpe enim præparat, dissimulat, insidiatur orator; eaque in primâ parte actionis dicit, quæ sunt in summâ profutura. Itaque suo loco minus placent, adhuc nobis, quare dicta sint, ignorantibus: ideoque erunt, cognitis omnibus, repetenda.

Illud vero utilissimum, nôsse eas causas, quarum orationes in manus sumserimus; et, quoties continget, utrimque habitas legere actiones; ut Demosthenis atque Æschinis inter se contrarias; ut Servii Sulpicii et Messalæ, quorum alter pro Aufidiâ, contra dixit alter; et Pollionis et Cassii reo Asprenate, aliasque plurimas. Quin etiam, si minus pares videbuntur, aliquæ tamen ad cognoscendam litium quæstionem recte requirentur; ut, contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium, et Hortensii pro Verre. Quin etiam, easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam, pro domo Ciceronis, dixit Calidius; et pro Milone orationem Brutus exercitationis gratiâ scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falso existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem, et, nobis pueris, insignes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Lælii, orationes ferebantur.

Neque id statim legenti persuasum sit, omnia, quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam et labuntur aliquando, et oneri cedunt, et indulgent ingeniorum suorum voluptati: nec semper intendunt animum, et nonnunquam fatigantur; cum Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus ipse, videatur. Summi enim sunt, homines tamen: acciditque iis, qui, quidquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim est facilius), ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur. Modeste tamen et circumspecto judicio de tantis viris pronuntiandum est, ne (quod plerisque accidit) damnent, quæ non intelligunt. Ac, si necesse est in [al-

terutram] errare partem, omnia eorum legentibus placere, quam multa displicere, maluerim.

Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poëtarum: multique ejus judicium sequuntur; neque immerito. Namque, ab his, et in rebus spiritus, et in verbis sublimitas, et in affectibus motus omnis, et in personis decor, petitur; præcipueque, velut attrita quotidiano actu forensi, ingenia optime rerum talium blanditiâ reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat. Meminerimus tamen, non per omnia poëtas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentiâ figurarum; totumque illud studiorum genus, ostentationi comparatum, (præter id, quod solam petit voluptatem, eamque, fingendo non falsa modo, sed etiam quædam incredibilia, sectatur) patrocinio quoque aliquo juvari; quod, alligati ad certam pedum necessitatem, non semper propriis uti possint, sed, depulsi a rectâ viâ, necessario ad eloquendi quædam diverticula confugiant; nec mutare quædam modo verba, sed extendere, corripere, convertere, dividere, cogantur: nos vero armatos stare in acie, et summis de rebus decernere, et ad victoriam niti [decet.] Neque ego arma squalere situ ac rubigine velim, sed fulgorem his inesse, qui terreat; qualis est ferri, quo mens simul visusque perstringitur; non qualis auri argentique, imbellis, et potius habenti periculosus.

Historia quoque alere orationem quodam molli jucundoque succo potest. Verum et ipsa sic est legenda, ut sciamus, plerasque ejus virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poëtis, et quodammodo carmen solutum; et scribitur ad narrandum, non ad probandum: totumque opus, non ad actum rei, pugnamque præsentem, sed ad memoriam posteritatis, et ingenii famam, componitur: ideoque et verbis liberioribus, et remotioribus figuris, narrandi tædium evitat. Itaque (ut dixi) neque illa *Sallustiana brevitas*, quâ nihil apud aures vacuas atque

eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, et sæpius ineruditum, captanda nobis est; neque illa *Livii lactea ubertas* satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde, quod M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quamquam illum *bellicum canere*, hujus *ore Musas esse locutas*, existimet. Licet tamen nobis, in digressionibus, uti vel historico nonnunquam nitore, dum in iis, de quibus erit quæstio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse; nec versicolorem illam, quâ Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere. Est et alius ex historiis usus, et is quidem maximus (sed non ad præsentem pertinens locum), ex cognitione rerum exemplorumque, quibus imprimis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expetat a litigatore; sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora, quod ea sola criminibus odii et gratiæ vacant.

A philosophorum vero lectione ut essent nobis multa petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optimâ sui operis parte cesserunt. Nam et de justis, honestis, utilibus, quæque sunt his contraria, et de rebus divinis, maxime dicunt, et argumentantur acriter: et altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optime Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile judicium, ut, etiam cum in rebus versemur iisdem, non tamen eamdem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori et auditorii, præceptorum et periculorum. Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis in legendo judicemus, ut id quoque adjungamus operi, *qui sint legendi*, quæ in quoque auctore præcipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, et tamen de omnibus ætatis

suæ, quibuscum vivebat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit; quis erit modus, si et illos, et qui postea fuerunt, et Græcos omnes, et philosophos, et poëtas, persequi velim? Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium in epistolâ ad filium scriptâ, *legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus.* Non est tamen dissimulanda nostri quoque judicii summa. Paucos enim, vel potius vix ullum, ex iis qui vetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri, qui judicium adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliquid, cum se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur adjutum. Nec multo aliter de novis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam demens potest, qui, ne minimâ quidem alicujus certæ fiduciâ partis, memoriam posteritatis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur; et citius nos dimittet, quam ut ejus nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non, quidquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φρασιν, de quâ loquimur, accommodatum est.

Verum, ante quam de singulis loquar, pauca in universum de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos veteres legendos putant; neque in ullis aliis esse naturalem eloquentiam, et robur viris dignum, arbitrantur: alios recens hæc lascivia, deliciæque, et omnia ad voluptatem multitudinis imperitæ composita, delectant. Sunt etiam, qui rectum dicendi genus sequi volunt. Alii pressa demum et tenuia, et quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana et vere Attica putant: quosdam elatior ingenii vis, et magis concitata, et plena spiritûs, capit: sunt et lenis, et nitidi, et compositi generis non pauci amatores. De quâ differentiâ disseram [illegible]entius, cum de genere dicendi quærendum erit.

Interim summatim, quid a quâ lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est: facile est autem studiosis, qui sint his simillimi, judicare; ne quisquam queratur, omissos forte aliquos eorum, quos ipse valde probet. Fateor enim plures legendos esse, quam qui a me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum, quæ præcipue convenire intendentibus, ut oratores fiant, existimem, persequar.

Igitur, ut Aratus *ab Jove incipiendum* putat, ita nos rite cœpturi ab *Homero* videmur. Hic enim (quemadmodum *ex oceano* dicit ipse *amnium vim fontiumque cursûs initium capere*) omnibus eloquentiæ partibus exemplum et ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in parvis proprietate, superaverit. Idem lætus ac pressus, jucundus et gravis, tum copiâ, tum brevitate mirabilis; nec poëticâ modo, sed oratoriâ, virtute eminentissimus. Nam, ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam; nonne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur, vel, in primo, inter duces illa contentio, vel dictæ in secundo sententiæ, omnes litium ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem, vel illos mites, vel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in suâ potestate hunc auctorem habuisse fateatur. Age vero, nonne, in utriusque sui operis ingressu, paucissimis versibus legem prooemiorum, non dico, servavit, sed constituit? Nam et benevolum auditorem invocatione Dearum, quas præsidere vatibus creditum est, et intentum propositâ rerum magnitudine, et docilem, summâ celeriter comprehensâ, facit. Narrare vero quis brevius, quam qui mortem nuntiat Patrocli? quis significantius potest, quam qui Curetum Ætolorumque prœlium exponit? Jam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum, et argumenta cætera quæque probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam, qui de

Artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc poëtâ petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogantis Achillem precibus æquari? Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis, nonne humani ingenii modum excedit? ut magni sit viri, virtutes ejus non æmulatione (quod fieri non potest), sed intellectu, sequi. Verum hic omnes sine dubio, et in omni genere eloquentiæ, procul a se reliquit, heroïcos tamen præcipue, videlicet quia clarissima in materiâ simili comparatio est.

Raro assurgit *Hesiodus;* magnaque pars ejus in nominibus est occupata; tamen utiles circa præcepta sententiæ lenitasque verborum, et compositionis probabilis: daturque ei palma in illo medio genere dicendi. Contra, in *Antimacho* vis et gravitas, et minime vulgare eloquendi genus, habet laudem. Sed, quamvis ei secundas fere grammaticorum consensus deferat; et affectibus, et jucunditate, et dispositione, et omnino arte, deficitur; ut plane manifesto appareat, quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum. *Panyasin*, ex utroque mixtum, putant in eloquendo neutrius æquare virtutes; alterum tamen ab eo materiâ, alterum disponendi ratione, superari. *Apollonius* in ordinem a grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes, poëtarum judices, neminem sui temporis in numerum redegerunt: non tamen contemnendum edidit opus æquali quâdam mediocritate.

Arati materia motu caret, ut in quâ nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cujusquam sit oratio: sufficit tamen operi, cui se parem credidit. Admirabilis in suo genere *Theocritus*: sed musa illa rustica et pastoralis non forum modo, verum ipsam etiam urbem, reformidat. Audire videor undique congerentes nomina plurimorum poëtarum. Quid? Herculis acta non bene *Pisandros*? Quid? *Nicandrum* frustra secuti *Macer* atque *Virgilius*?

Quid? *Euphorionem* transibimus? quem nisi probâsset Virgilius, idem nunquam certe conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra *Tyrtæum* Homero subjungit? Nec sane quisquam est tam procul a cognitione eorum remotus, ut non indicem certe ex bibliothecâ sumtum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid: sed ad illos jam perfectis constitutisque viribus revertemur. Quod etiam in cœnis grandibus sæpe facimus, ut, cum optimis satiati simus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit. Tunc et elegiam vacabit in manus sumere, cujus princeps habetur *Callimachus*. Secundas confessione plurimorum *Philetas* occupavit. Sed, dum assequimur illam firmam (ut dixi) facilitatem, optimis assuescendum est; et multâ magis quam multorum lectione formanda mens, et ducendus est color. Itaque ex tribus receptis Aristarchi judicio scriptoribus iamborum, ad ἕξιν maxime pertinebit unus *Archilochus*. Summa in hoc vis elocutionis, cum validæ, tum breves vibrantesque sententiæ, plurimum sanguinis atque nervorum, adeo ut videatur quibusdam, quod quoquam minor est, materiæ esse, non ingenii, vitium.

Novem vero lyricorum longe *Pindarus* princeps, spiritûs magnificentiâ, sententiis, figuris, beatissimâ rerum verborumque copiâ, et velut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eum merito credidit nemini imitabilem. *Stesichorum*, quam sit ingenio validus, materiæ quoque ostendunt, maxima bella et clarissimos canentem duces, et epici carminis onera lyrâ sustinentem. Reddit enim personis, in agendo simul loquendoque, debitam dignitatem; ac, si tenuisset modum, videtur æmulari proximus Homerum potuisse: sed redundat, atque effunditur; quod, ut est reprehendendum, ita copiæ vitium est. *Alcæus*, in parte operis, aureo plectro merito donatur,

quâ tyrannos insectatur: multum etiam moribus confert: in eloquendo quoque brevis et magnificus, et diligens, plerumque Homero similis; sed in lusus et amores descendit, majoribus tamen aptior. *Simonides* tenuis, alioqui sermone proprio et jucunditate quâdam commendari potest: præcipua tamen ejus in commovendâ miseratione virtus; ut quidam in hac eum parte omnibus ejusdem operis auctoribus præferant.

Antiqua comœdia cum sinceram illam sermonis Attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimæ libertatis, etsi est in insectandis vitiis præcipua, plurimum tamen virium etiam in cæteris partibus habet. Nam et grandis, et elegans, et venusta, et nescio an ulla (post Homerum tamen, quem, ut Achillem, semper excipi par est) aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures ejus auctores: *Aristophanes* tamen, et *Eupolis*, *Cratinusque*, præcipui. Tragœdias primus in lucem *Æschylus* protulit, sublimis et gravis, et grandiloquus sæpe usque ad vitium, sed rudis in plerisque et incompositus; propter quod, correctas ejus fabulas in certamen deferre posterioribus poëtis Athenienses permisêre; suntque eo modo multi coronati. Sed longe clarius illustraverunt hoc opus *Sophocles* atque *Euripides*; quorum, in dispari dicendi viâ, uter sit poëta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego sane, quoniam ad præsentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis, qui se ad agendum comparant, utiliorem longe Euripidem fore. Namque is et in sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas et cothurnus et sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi; et sententiis densus, et in iis, quæ a sapientibus tradita sunt, pæne ipsis par, et, in dicendo ac respondendo, cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus vero cum omnibus mirus, tum in iis,

qui miseratione constant, facile præcipuus. Hunc et admiratus maxime est (ut sæpe testatur) et secutus, quamquam in opere diverso, *Menander*; qui vel unus, meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta, quæ præcipimus, efficienda, sufficiat: ita omnem vitæ imaginem expressit: tanta in eo inveniendi copia, et eloquendi facultas: ita est omnibus rebus, personis, affectibus, accommodatus. Nec nihil profecto viderunt, qui orationes, quæ *Charisii* nomine eduntur, a Menandro scriptas putent. Sed mihi longe magis orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa mala judicia, quæ Επιτρεποντες, Επικληρος, Λοκροι habent; aut meditationes in Ψοφοδεει, Νομοθετῃ, Ὑποβολιμαιῳ, non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum esse declamatoribus puto, quoniam his necesse est, secundum conditionem controversiarum, plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum: in quibus omnibus mire custoditur ab hoc poëtâ decorum. Atque ille quidem omnibus ejusdem operis auctoribus abstulit nomen, et fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit. Habent tamen alii quoque comici, si cum veniâ legantur, quædam, quæ possis decerpere; et præcipue *Philemon*, qui, ut pravis sui temporis judiciis Menandro sæpe prælatus est, ita consensu omnium meruit credi secundus.

Historiam multi scripsêre præclare; sed nemo dubitat duos longe cæteris præferendos, quorum diversa virtus laudem pæne est parem consecuta. Densus, et brevis, et semper instans sibi *Thucydides*: dulcis, et candidus, et fusus *Herodotus*: ille concitatis, hic remissis, affectibus melior; ille concionibus, hic sermonibus; ille vi, hic voluptate. *Theopompus* his proximus, ut in historiâ prædictis minor, ita oratori magis similis; ut qui, ante quam est ad hoc

longe sequentur. Nam *Macer* et *Lucretius* legendi quidem, sed non ut phrasin, id est, corpus eloquentiæ, faciant: elegantes in suâ quisque materiâ, sed alter humilis, alter difficilis. *Atacinus Varro*, in iis per quæ nomen est assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. *Ennium*, sicut sacros vetustate lucos, adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantam habent speciem, quantam religionem. Propiores alii, atque ad hanc phrasin, de quâ loquimur, magis utiles. Lascivus quidem in heroïcis quoque *Ovidius*, et nimium amator ingenii sui: laudandus tamen in partibus. *Cornelius* autem *Severus*, etiamsi versificator quam poëta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi jure secundum locum. Sed [eum] consummari mors immatura non passa est: puerilia tamen ejus opera et maximam indolem ostendunt, et mirabilem, præcipue in ætate illâ, recti generis voluntatem. Multum in *Valerio Flacco* nuper amisimus. Vehemens et poëticum ingenium *Saleii Bassi* fuit, nec ipsum senectute maturum. *Rabirius* ac *Pedo* non indigni cognitione, si vacet. *Lucanus* ardens, et concitatus, et sententiis clarissimus, et (ut dicam, quod sentio) magis oratoribus quam poëtis annumerandus. Hos nominavimus, quia Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum; parumque Diis visum est, esse eum maximum poëtarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ, [donatus] imperio, juvenis secesserat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic egerit? Quem præsidentes studiis Deæ propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ? Dicent hæc plenius futura secula. Nunc enim cæterarum fulgore virtutum laus ista præstringitur. Nos tamen, sacra

literarum colentes, feras, Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, et Virgiliano certe versu testamur,

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

Elegiâ Græcos quoque provocamus; cujus mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor *Tibullus.* Sunt qui *Propertium* malint. *Ovidius* utroque lascivior; sicut durior *Gallus.* Satira quidem tota nostra est, in quâ primus insignem laudem adeptus est *Lucilius*, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modo operis auctoribus, sed omnibus poëtis, præferre non dubitent. Ego, quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui *Lucilium fluere lutulentum*, et, *esse aliquid*, *quod tollere possis*, putat. Nam et eruditio in eo mira, et libertas, atque inde acerbitas, et abunde salis. Multo est tersior ac purus magis *Horatius*, et ad notandos hominum mores præcipuus. Multum et veræ gloriæ, quamvis uno libro, *Persius* meruit. Sunt clari hodieque, et qui olim nominabuntur.

Alterum illud est, et prius satiræ genus, quod non solâ carminum varietate mixtum condidit *Terentius Varro*, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros, et doctissimos, composuit, peritissimus linguæ Latinæ, et omnis antiquitatis, et rerum Græcarum nostrarumque; plus tamen scientiæ collaturus, quam eloquentiæ. *Iambus* non sane a Romanis celebratus est, ut proprium opus; a quibusdam interpositus; cujus acerbitas in *Catullo*, *Bibaculo*, *Horatio*; quamquam illi epodos intervenire [non] reperiatur. At lyricorum idem *Horatius* fere solus legi dignus. Nam et insurgit aliquando, et plenus est jucunditatis et gratiæ, et variis figuris et verbis felicissime audax. Si quem adjicere velis, is erit *Cæsius Bassus*, quem nuper vidimus: sed eum longe præcedunt ingenia viventium.

Tragœdiæ scriptores, *Accius* atque *Pacuvius*, clarissimi gravitate sententiarum, verborum pondere, et

auctoritate personarum. Cæterum nitor, et summa in excolendis operibus manus, magis videri potest temporibus, quam ipsis, defuisse. Virium tamen Acciò plus tribuitur: Pacuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam *Varii Thyestes* cuilibet Græcorum comparari potest. *Ovidii Medea* videtur mihi ostendere, quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare, quam indulgere, maluisset. Eorum quos viderim, longe princeps *Pomponius Secundus*, quem senes parum tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur.

In comœdiâ maxime claudicamus; licet Varro dicat, *Musas*, Ælii Stilonis sententiâ, *Plautino sermone locuturas fuisse, si Latine loqui vellent*; licet *Cæcilium* veteres laudibus ferant; licet *Terentii scripta* ad Scipionem Africanum referantur; quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, et plus adhuc habitura gratiæ, si intra versus trimetros stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis Venerem, quando eam ne Græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. Togatis excellit *Afranius*: utinamque non inquinâsset argumenta puerorum fœdis amoribus, mores suos fassus.

At historia non cesserit Græcis; nec opponere Thucydidi *Sallustium* verear: nec indignetur sibi Herodotus æquari *T. Livium*, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam enarrari potest, eloquentem: ita dicuntur omnia, cum rebus, tum personis, accommodata: sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, (ut parcissime dicam) nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur *Servilius Nonianus*, pares eos magis, quàm similes: qui et ipse a nobis auditus est, clari vir ingenii, et sen-

tentiis creber, sed minus pressus, quam historiæ auctoritas postulat. Quam, paulum ætate præcedens eum, *Bassus Aufidius* egregie, utique in libris belli Germanici, præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed, in quibusdam, suis ipse viribus minor. Superest adhuc, et exornat ætatis nostræ gloriam, vir sæculorum memoriâ dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec [imitatores,] ut libertas, quamquam circumcisis quæ dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum, et audaces sententias, deprehendas etiam in iis quæ manent. Sunt et alii scriptores boni: sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

Oratores vero vel præcipue Latinam eloquentiam parem facere Græcæ possunt. Nam *Ciceronem* cuicumque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro, quantam mihi concitem pugnam, cum præsertim id non sit propositi, ut eum *Demostheni* comparem hoc tempore: neque enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potius putem. Quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem dividendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique, quæ sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior; ille concludit adstrictius, hic latius; pugnat ille acumine semper, hic frequenter et pondere; illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici; curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certe, et commiseratione, (qui duo plurimum affectus valent) vincimus. Et fortasse epilogos illi mos civitatis abstulerit: sed et nobis illa, quæ Attici mirantur, diversa Latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quamquam sunt utriusque, nulla contentio est. Cedendum vero in hoc quidem, quod ille et prior fuit, et ex magnâ parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem Isocra-

tia. Nec vero, quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas, vel potius omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissimâ ubertate. Non enim *pluvias* (ut ait Pindarus) *aquas colligit, sed vivo gurgite exundat*, dono quodam providentiæ genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius, movere vehementius potest? Cui tanta unquam jucunditas affuit? ut ipsa illa, quæ extorquet, impetrare eum credas; et, cum transversum vi suâ judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi. Jam in omnibus, quæ dicit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat: nec advocati studium, sed testis aut judicis afferat fidem; cum interim hæc omnia, quæ vix singula quisquam intentissimâ curâ consequi posset, fluunt illaborata; et illa, quâ nihil pulchrius auditu est, oratio præ se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus ætatis suæ *regnare in judiciis* dictus est; apud posteros vero id consecutus, ut Cicero jam non hominis nomen, sed eloquentiæ, habeatur. Hunc igitur spectemus; hoc propositum nobis sit exemplum: ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.

Multa in *Asinio Pollione* inventio, summa diligentia, adeo ut quibusdam etiam nimia videatur; et consilii et animi satis: a nitore et jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit sæculo prior. At *Messala* nitidus et candidus, et quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam; viribus minor. *C.* vero *Cæsar* si foro tantum vacâsset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenii in *Cœlio*, et præcipue in accusando multa urbanitas; dignusque vir, cui et mens melior, et vita longior, contigisset.

Inveni qui *Calvum* præferrent omnibus; inveni qui Ciceroni crederent, eum, nimiâ contra se calumniâ, verum sanguinem perdidisse: sed est et sancta et gravis oratio, et castigata, et frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum; fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detracturus fuit. Et *Servius Sulpicius* insignem non immerito famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna *Cassius Severus*; qui, si cæteris virtutibus colorem et gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam et ingenii plurimum est in eo, et acerbitas mira et urbanitas, et vis summa: sed plus stomacho quam consilio dedit: præterea, ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.

Sunt et alii multi diserti, quos persequi longum est. Eorum, quos viderim, *Domitius Afer*, et *Julius Africanus*, longe præstantissimi. Verborum arte ille, et toto genere dicendi, præferendus, et quem in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, sed in curâ verborum nimius, et compositione nonnunquam longior, et translationibus parum modicus.

Erant clara et nuper ingenia. Nam et *Trachalus* plerumque sublimis, et satis apertus fuit, et quem velle optima crederes; auditus tamen major: nam et vocis, quantam in nullo cognovi, felicitas; et pronuntiatio vel scenis suffectura, et decor: omnia denique ei, quæ sunt extra, superfuerunt. Et *Vibius Crispus* compositus, et jucundus, et delectationi natus; privatis tamen causis, quam publicis, melior. *Julio Secundo* si longior contigisset ætas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat cæteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, et sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterum, interceptus quoque,

magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod velit, gratia; tam candidum et lene et speciosum dicendi genus; tanta verborum, etiam quæ assumta sunt, proprietas; tanta, in quibusdam ex periculo petitis, significantia. Habebunt, qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc vigent, materiam vere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque et consummati jam patroni veteribus æmulantur, et eos juvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria.

Supersunt, qui de philosophiâ scripserunt; quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur *M. Tullius*, qui, ut ubique, etiam in hoc opere, *Platonis* æmulus exstitit. Egregius vero, multoque, quam in orationibus, præstantior *Brutus*, suffecit ponderi rerum: scias eum sentire, quæ dicit. Scripsit non parum multa *Cornelius Celsus*, scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. *Plancus*, in Stoïcis, rerum cognitione utilis. In Epicureis, levis quidem, sed non injucundus tamen, auctor est *Catius*.

Ex industriâ *Senecam* in omni genere eloquentiæ distuli, propter vulgatam falso de me opinionem, quâ damnare eum, et invisum quoque habere, sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum, diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imitabantur: tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos, illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia; et ad ea se quisque dirigebat effingenda,

quæ poterat: deinde, cum se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cujus et multæ alioquin et magnæ virtutes fuerunt: ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multarum rerum cognitio; in quâ tamen aliquando, ab iis quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam. Nam et orationes ejus, et poëmata, et epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophiâ parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit. Multæ in eo claræque sententiæ, multa etiam morum gratiâ legenda: sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam, si aliqua contemsisset, si parum concupîsset, si non omnia sua amâsset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset; consensu potius eruditorum, quam puerorum amore, comprobaretur. Verum, sic quoque, jam robustis, et severiore genere satis firmatis, legendus, vel ideo, quod exercere potest utrumque judicium. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curæ sit; quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ, quod voluit, effecit.

CAPUT II.

Ex his cæterisque lectione dignis auctoribus, et verborum sumenda copia est, et varietas figurarum, et componendi ratio; tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur *imitatione*. Nam, ut invenire primum fuit, estque præcipuum; sic ea, quæ bene inventa sunt, utile sequi. Atque omnis vitæ ratio sic constat, ut, quæ probamus in aliis, facere ipsi velimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici pro

batam experimento culturam, in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari videmus. Et (hercle) necesse est, aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem raro natura præstat, frequenter imitatio. Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quam fuit iis, qui nihil, quod sequerentur, habuerunt, nisi caute et cum judicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis quæ sunt ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil, nisi quod jam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putâssent? Nempe nihil fuisset inventum.

Cur igitur nefas est reperiri aliquid a nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes solâ mentis naturâ ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent, nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus invenisse eos qui quæsierunt? Et, cum illi, qui nullum cujusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus aliarum rerum ad eruendas alias non proderit, sed nihil habebimus, nisi beneficii alieni? quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant. Turpe etiam illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. Nam, rursus, quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quem sequebatur? Nihil in poëtis supra *Livium Andronicum*, nihil in historiis supra *Pontificum annales*, haberemus: ratibus adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ, quam corpora in sole fecissent, circumscriberet. Ac, si omnia percenseas, nulla sit ars, qualis inventa est, nec intra initium stetit; nisi forte nostra potissimum tempora damnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil enim crescit solâ imitatione. Quod si prioribus adjicere fas non

est, quomodo sperare possumus illum oratorem perfectum? cum, in iis quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur aut reprehendatur. Sed, etiam qui summa non appetunt, contendere potius quam sequi debent. Nam, qui agit, ut prior sit, forsitan, etiamsi non transierit, æquabit. Eum vero nemo potest æquare, cujus vestigiis sibi utique insistendum putat. Necesse est enim, semper sit posterior, qui sequitur.

Adde, quod plerumque facilius est plus facere, quam idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res, quæ simillimæ videantur, discrimine aliquo discernantur. Adde, quod quidquid alteri simile est, necesse est, minus sit eo quod imitatur, ut umbra corpore, et imago facie, et actus histrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque iis, quæ in exemplum assumimus, subest natura, et vera vis: contra, omnis imitatio ficta est, et ad alienum propositum accommodatur. Quo fit, ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant, quam orationes; quod in illis vera, in his assimulata, materia est. Adde, quod ea, quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, *ingenium*, *inventio*, *vis*, *facilitas*, et quidquid arte non traditur. Ideoque plerique, cum verba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mire a se, quæ legerunt, effingi arbitrantur; cum et verba intercidant invalescantque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaque non suâ naturâ sint bona aut mala, (nam per se soni tantum sunt) sed prout opportune proprieque aut secus collocata sunt; et compositio cum rebus accommodata sit, tum ipsâ varietate gratissima.

Quapropter exactissimo judicio circa hanc partem studiorum examinanda sunt omnia: primum, quos imitemur: nam sunt plurimi, qui similitudinem

pessimi cujusque et corruptissimi concupierint. Deinde, in ipsis quos elegerimus, quid sit, ad quod efficiendum nos comparemus. Nam, in magnis quoque auctoribus, incidunt aliqua vitiosa, et a doctis inter ipsos etiam mutuo reprehensa. Atque utinam tam bona imitantes dicerent melius, quam mala pejus dicunt. Nec vero, saltem iis quibus ad evitanda vitia judicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, et solam, ut sic dixerim, cutem, vel potius illas Epicuri figuras, quas e summis corporibus dicit effluere. Hoc autem iis accidit, qui, non introspectis penitus virtutibus, ad primum se velut adspectum orationis aptârunt: et, cum iis felicissime cessit imitatio, qui verbis atque numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque inventionis non assequuntur; sed plerumque declinant in pejus, et proxima virtutibus vitia comprehendunt, fiuntque pro *grandibus tumidi*, *pressis exiles*, *fortibus temerarii*, *lætis corrupti*, *compositis exsultantes*, *simplicibus negligentes*. Ideoque, qui horride atque incomposite quamlibet frigidum illud et inane extulerunt, antiquis se pares credunt; qui carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet; qui præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem æmulantur: otiosi et supini, si quid modo longius circumduxerunt, jurant ita Ciceronem locuturum fuisse.

Noveram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud cœlestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausulâ posuissent, *Esse videatur*. Ergo primum est, ut, quod imitaturus est quisque, intelligat, et, quare bonum sit, sciat. Tum, in suscipiendo onere, consulat suas vires: nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec, cui tenue ingenium erit, sola velit fortia et abrupta: cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis et vim suam perdat, et elegantiam, quam cupit, non asse-

quatur. Nihil est enim tam indecens, quam cum mollia dura fiunt. Atque ego illi præceptori, quem institueram in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quemque discipulorum naturâ compositum videret. Nam is et adjuvare debet, quæ in quoque eorum invenerit bona, et, quantum fieri potest, adjicere, quæ desunt, et emendare quædam et mutare. Rector enim est alienorum ingeniorum atque formator: difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quamquam omnia, quæ recta sunt, velit esse in suis auditoribus quam plenissima, in eo tamen, cui naturam obstare viderit, laborabit.

Id quoque vitandum, (in quo magna pars errat) ne in oratione poëtas nobis et historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores, imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus cuique decor est. Nec comœdia in cothurnos assurgit, nec, contra, tragœdia socco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod commune est. Etiam hoc solet incommodi accidere iis qui se uni alicui generi dediderunt, ut, si asperitas his placuit alicujus, hanc, etiam in leni ac remisso causarum genere, non exuant; si tenuitas aut nuditas, in asperis gravibusque causis ponderi rerum parum respondeant; cum sit diversa non causarum modo inter ipsas conditio, sed, in singulis etiam causis, partium; sintque alia leniter, alia aspere, alia concitate, alia remisse, alia docendi, alia movendi gratiâ, dicenda: quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est. Itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem per omnia sequatur, addicere.

Longe perfectissimus Græcorum *Demosthenes:* aliquid tamen aliquo in loco melius alii. Plurima ille: sed non, qui maxime imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo *Marcus Tullius* dixit? Mihi qui-

dem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen nocet, vim *Cæsaris*, asperitatem *Cœlii*, diligentiam *Pollionis*, judicium *Calvi*, quibusdam in locis assumere? Nam, præter id quod prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere; tum, in tantâ rei difficultate, unum intuentes, vix aliqua pars sequitur. Ideoque, cum totum exprimere quem elegeris, pæne sit homini inconcessum; plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, et, quo quidque loco conveniat, aptemus.

Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantum in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quam omnia, etiam quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent; quid agatur prooemio, quæ ratio et quam varia narrandi, quæ vis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis movendis scientia, quamque laus ipsa popularis utilitatis gratiâ assumta, quæ tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum arcessitur. Hæc si perviderimus, tum vere imitabimur. Qui vero etiam propria his bona adjecerit, ut suppleat, quæ [deerant,] circumcidat, si quid redundabit, is erit (quem quærimus) perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oportebat, cum tanto plura exempla bene dicendi supersint, quam illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores superâsse, posteros docuisse, dicantur.

CAPUT III.

Et hæc quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem, quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum affert stilus. Nec immerito M. Tullius hunc *optimum effectorem ac magistrum dicendi vocat*. Cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus, quæ sunt de Oratore,

assignando, judicium suum cum illius auctoritate conjunxit. Scribendum ergo quam diligentissime, et quam plurimum. Nam, ut terra altius effossa generandis alendisque seminibus fecundior est; sic profectus, non a summo petitus, studiorum fructus et fundit uberius, et fidelius continet. Nam, sine hac quidem conscientiâ, ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loquacitatem dabit, et verba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt: illic opes velut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde, ad subitos quoque casus, cum res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, et usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura voluit magnum effici cito; præposuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem; quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut majora animalia diutius visceribus parentûm continerentur.

Sed, cum sit duplex quæstio, *quo modo*, et *quæ* maxime scribi oporteat, jam hinc ordinem sequar. Sit primo vel tardus, dum diligens, stilus: quæramus optima, nec protinus se offerentibus gaudeamus: adhibeatur judicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque agendus est, et pondera singulorum examinanda. Post subeat ratio collocandi; versenturque omni modo numeri: non, ut quodque se proferet verbum, occupet locum. Quæ quidem ut diligentius exsequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam, præter id, quod sic melius junguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi morâ refrixit, recipit ex integro vires, et velut repetito spatio sumit impetum; quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum longius petant, et ad illud, quo contenditur, spatium cursu ferantur; utque, in jaculando, brachia reducimus, et, expulsuri tela, nervos retro tendimus. Interim tamen, si feret flatus, danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Om-

nia enim nostra, dum nascuntur, placent: alioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad judicium, et retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus: et sane manifestus est etiam ex opere ipso labor. Virgilium quoque paucissimos die composuisse versus, auctor est Varus.

Oratoris quidem alia conditio est. Itaque hanc moram et sollicitudinem initiis impero. Nam primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quam optime scribamus: celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur: cuncta denique, ut in familiâ bene institutâ, in officio erunt. Summa hæc est rei; cito scribendo non fit, ut bene scribatur: bene scribendo fit, ut cito. Sed tum maxime, cum facultas illa contigerit, resistamus, ut provideamus, et ferocientes equos frenis quibusdam coërceamus; quod non tam moram faciet, quam novos impetus dabit. Nec enim rursus eos, qui robur aliquod in stilo fecerint, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere civilibus officiis possit, qui singulis actionum partibus insenescat? Sunt autem, quibus nihil sit satis; omnia mutare, omnia aliter dicere, quam occurrit, velint: increduli quidam, et de ingenio suo pessime meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promtum est dicere, utros peccare validius putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, et in silentium usque descendant nimiâ bene dicendi cupiditate. Quâ de re memini narrâsse mihi Julium Secundum illum, æqualem meum, atque a me (ut notum est) familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi a patruo suo dictum. Is fuit Julius Florus, in eloquentiâ Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps, alioquin inter paucos disertus, et dignus illâ

propinquitate. Is, cum Secundum, scholæ adhuc operatum, tristem forte vidisset, interrogavit, quæ causa frontis tam obductæ? nec dissimulavit adolescens, tertium jam diem esse, ex quo, omni labore, materiæ ad scribendum destinatæ non inveniret exordium; quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus, arridens, *Num quid tu*, inquit, *melius dicere vis, quam potes?* Ita se res habet. Curandum est, ut quam optime dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim opus est studio, non indignatione.

Ut possimus autem scribere etiam plura, et celerius, non *exercitatio* modo præstabit, in quâ sine dubio multum est, sed etiam *ratio*, si non resupini, spectantesque tectum, et cogitationem murmure agitantes, exspectaverimus, quid obveniat; sed, quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui judicis animus, intuiti, humano quodam modo ad scribendum accesserimus. Sic nobis et initia, et quæ sequuntur, natura ipsa præscribit. Certa sunt enim pleraque, et, nisi conniveamus, in oculos incurrunt: ideoque nec indocti nec rustici diu quærunt, unde incipiant: quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus, semper optimum ésse, quod latet; immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur, nisi quod non invenimus.

Diversum est huic eorum vitium, qui primo decurrere per materiam stilo quam velocissimo volunt, et, sequentes calorem atque impetum, ex tempore scribunt; hanc *silvam* vocant: repetunt deinde, et componunt, quæ effuderant: sed verba emendantur et numeri; manet in rebus temere congestis, quæ fuit, levitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere, ut cælandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus fere plus calor, quam diligentia, valet. Satis apparet, ex eo quod hanc scribentium negli-

gentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. Nam in stilo quidem, quamlibet properato, dat aliquam cogitationi moram non consequens celeritatem ejus manus: ille, cui dictamus, urget; atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantum, et fortuita, sed impropria interim (dum sola est connectendi sermonis cupiditas), effluant; quæ nec scribentium curam nec dicentium impetum consequantur. At idem ille, qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo, velut offensator fuerit, inhibetur cursus; atque omnis, quæ erat, conceptæ mentis intentio morâ et interdum iracundiâ excutitur. Tum illa, quæ apertiorem animi motum sequuntur, quæque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est jactare manum, torquere vultum, simul vertere latus, et interim objurgare, quæque Persius notat, cum leviter dicendi genus significat,

Nec pluteum, inquit, *cædit, nec demorsos sapit ungues;*

etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Denique, ut semel, quod est potentissimum, dicam: secretum (quod dictando perit) atque liberum arbitris locum, et quam altissimum silentium, scribentibus maxime convenire nemo dubitaverit. Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora silvasque; quod illa cœli libertas, locorumque amœnitas, sublimem animum, et beatiorem spiritum parent. Mihi certe jucundus hic magis, quam studiorum hortator, videtur esse secessus. Namque illa ipsa, quæ delectant, necesse est avocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bonâ fide in multa simul intendere animus totum potest: et, quocumque respexerit, desinit intueri, quod propositum erat. Quare silvarum amœnitas, et præterlabentia flumina, et inspirantes ramis arborum auræ, volucrumque cantus, et ipsa late circumspiciendi libertas, ad se trahunt;

ut mihi remittere potius voluptas ista videatur cogitationem, quam intendere. Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri vox, et ex quo nihil prospici posset, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoque lucubrantes silentium noctis, et clausum cubiculum, et lumen unum, [velut tectos] maxime teneat.

Sed, cum in omni studiorum genere, tum in hoc præcipue, bona valetudo, quæque eam maxime præstat, frugalitas, necessaria est; cum tempora, ab ipsâ rerum naturâ ad quietem refectionemque nobis data, in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quam quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam fatigatio: et abunde, si vacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti venimus, optimum secreti genus. Sed silentium et secessus, et undique liber animus, ut sunt maxime optanda, ita non semper possunt contingere: ideoque non statim, si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, et deplorandus dies: verum incommodis repugnandum, et hic faciendus usus, ut omnia, quæ impediunt, vincat intentio: quam si totâ mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum, quæ oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet. An vero frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obvios non videamus, et itinere deerremus; non consequemur idem, si et voluerimus? Non est indulgendum causis desidiæ. Nam, si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, semper erit, propter quod nobis ignoscamus. Quare, in turbâ, itinere, conviviis etiam, faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito continuâ oratione dicendum, si particulas, quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter qu

idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in litore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, consuescebat concionum fremitus non expavescere.

Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi; nisi forte visus infirmior membranarum potius usum exiget; quæ, ut juvant aciem, ita, crebrâ relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, et cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem, in utrolibet genere, contra vacuæ tabellæ, in quibus libera adjicienti sit excursio. Nam interim pigritiam emendandi angustiæ faciunt, aut certe novorum interpositione priora confundunt. Ne latas quidem ultra modum esse ceras velim, expertus juvenem, studiosum alioqui, prælongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur: idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum. Debet vacare etiam locus, in quo notentur, quæ scribentibus solent extra ordinem (id est, ex aliis quam qui sunt in manibus loci) occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet, neque differre tutum est; quia interim elabuntur, interim, memoriæ sui intentos, ab aliâ inventione declinant: ideoque optime sunt in deposito.

CAPUT IV.

Sequitur *emendatio*, pars studiorum longe utilissima. Neque enim sine causâ creditum est, stilum non minus agere, cum delet. Hujus autem operis est, *adjicere*, *detrahere*, *mutare*. Sed facilius in his simpliciusque judicium, quæ replenda vel dejicienda sunt: premere vero tumentia, humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata digerere, soluta componere, exsultantia coërcere, duplicis operæ: nam et damnanda sunt, quæ placuerant; et invenienda, quæ

fugerant. Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum, velut nova atque aliena, redeamus, ne nobis scripta nostra, tamquam recentes fetus, blandiantur. Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est: et ipsa emendatio finem habet. Sunt enim, qui ad omnia scripta, tamquam vitiosa, redeant; et, quasi nihil fas sit rectum esse, quod primum est, melius existiment, quidquid est aliud: idque faciant, quoties librum in manus resumserint, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque, ut cicatricosa sint, et exsanguia, et curâ pejora. Sit igitur aliquando, quod placeat, aut certe quod sufficiat; ut opus poliat lima, non exterat. Temporis quoque esse debet modus. Nam, quod Cinnæ Smyrnam novem annis accepimus scriptam, et Panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet; cujus nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

CAPUT V.

Proximum est, ut dicamus, *quæ præcipue scribenda* sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus, quæ sint materiæ; quæ prima aut secunda, aut deinceps tractanda sint: nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum, et secundo, quo jam robustorum studiis ordinem dedimus: sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maxime veniat. Vertere Græca in Latinum veteres nostri oratores optimum judicabant. Id se L. Crassus, in illis Ciceronis de Oratore libris, dicit factitâsse. Id Cicero suâ ipse personâ frequentissime præcipit: quinetiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Id Messalæ placuit: multæque sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes; adeo ut etiam cum illâ Hyperidis pro Phryne, difficillimâ Romanis-

subtilitate, contenderet. Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam et rerum copiâ Græci auctores abundant, et plurimum artis in eloquentiam intulerunt: et hos transferentibus, verbis uti optimis licet: omnibus enim utimur nostris. Figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quædam est, quia plerumque a Græcis Romana dissentiunt. Sed et illa ex Latinis conversio multum et ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpicius. Nam et sublimis spiritus attollere orationem potest; et verba, poëticâ libertate audaciora, non præsumunt eadem proprie dicendi facultatem. Sed et ipsis sententiis adjicere licet oratorium robur, et omissa supplere, et effusa substringere.

Neque ego παραφρασιν esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque æmulationem. Ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas vetant, quia, optimis occupatis, quidquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis, quæ dicta sunt, melius posse reperiri: neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut unâ de re bene dici, nisi semel, non possit. Nisi forte histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest, orandi minor vis, ut dicatur aliquid, post quod in eâdem materiâ nihil dicendum sit. Sed esto, neque melius, quod invenimus, sit, neque par: est certe proximus locus. An vero ipsi non bis ac sæpius de eâdem re dicimus, et quidem continuas nonnunquam sententias? Nisi forte contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam, si uno tantum genere bene diceretur, fas erat existimari præclusam nobis a prioribus viam. Nunc vero innumerabiles sunt modi, plurimæque eodem viæ ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiæ, alia trans-'s virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud

figura declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas.

Quid, quod auctores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta lectione securâ transcurrimus; sed tractamus singula, et necessario introspicimus; et, quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possumus. Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare, proderit; ut ex industriâ sumamus sententias quasdam, easque versemus quam numerosissime, velut eâdem cerâ aliæ atque aliæ formæ duci solent. Plurimum autem parari facultatis existimo ex simplicissimâ quâque materiâ. Nam, in illâ multiplici *personarum*, *causarum*, *temporum*, *locorum*, *dictorum*, *factorum* diversitate, facile delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud virtutis indicium est, fundere, quæ naturâ contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare, et bene dicere multa de paucis. In hoc optime facient infinitæ quæstiones, quas vocari θέσεις diximus, quibus Cicero, jam princeps in republicâ, exerceri solebat.

His confinis est destructio et confirmatio sententiarum. Nam, cum sit sententia decretum quoddam atque præceptum; quod de re, idem de judicio rei quæri potest. Tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam, qui hæc recta tantum, et in nullos flexus recedentia, copiose tractaverit, utique in illis, plures excursus recipientibus, magis abundabit, eritque in omnes causas paratus. Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest, *Cornelius tribunus plebis, quod codicem legerit,* reus sit; an quæramus, *Violeturne majestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitaverit? Milo Clodium rectene occiderit,* veniat in judicium; an, *Oporteatne insidiatorem interfici, vel perniciosum reipublicæ civem, etiam si non insidietur? Cato Marciam honestene tradi-*

derit Hortensio; an, *Conveniatne res talis bono viro?* De personis judicatur; sed de rebus contenditur. Declamationes vero, quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo sunt ad veritatem accommodatæ, et orationibus similes, non tantum dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inventionem et dispositionem pariter exercent, sed etiam cum est consummatus, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit, velut pabulo lætiore, facundia, et, assiduâ contentionum asperitate fatigata, renovatur. Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliquâ exercendi stili parte ponenda, et dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit; sicut athletæ, remissâ quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certâ necessitate, otio et jucundioribus epulis reficiuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quod in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam, si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est, deteratur fulgor, et durescat articulus, et ipse ille mucro ingenii quotidianâ pugnâ retundatur. Sed, quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, et quasi militantes, reficit ac reparat hæc velut sagina dicendi; sic adolescentes non debent nimium in falsâ rerum imagine detineri, et inanibus simulacris, usque adeo, ut difficile ab his digressos sit assuefacere, ne ab illâ, in quâ prope consenuerint, umbrâ, vera discrimina, velut quemdam solem, reformident: quod accidisse etiam Porcio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur; ut, cum ei, summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi cœlum novum fuit, ut omnis ejus eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur.

Quare juvenis, qui rationem inveniendi eloquendique a præceptoribus diligenter acceperit, (quod non est infiniti operis, si docere sciant et velint) exercita-

tionem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud majores fieri solebat) deligat, quem sequatur, quem imitetur; judiciis intersit quam plurimis; et sit certaminis, cui destinatur, frequens spectator. Tum causas vel easdem, quas agi audierit, stilo et ipse componat, vel etiam alias, veras modo; et utrimque tractet, et, quod in gladiatoribus fieri videmus, decretoriis exerceatur, ut fecisse Brutum diximus pro Milone. Melius hoc, quam rescribere veteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partem satis nôsse non posset ex solâ defensione. Citius autem sic idoneus erit juvenis, quem præceptor coëgerit in declamando quam simillimum esse veritati, et per totas ire materias; quarum nunc facillima, et maxime favorabilia, decerpunt. Obstat huic (quod secundo libro posui) frequens turba discipulorum, et consuetudo classium certis diebus audiendarum: nonnihil etiam persuasio patrum, numerantium potius declamationes, quam æstimantium. Sed (quod dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus præceptor majore numero, quam sustinere possit, onerabit; et nimiam loquacitatem recidet, ut omnia, quæ sunt in controversiâ, non (ut quidam volunt) quæ in rerum naturâ, dicantur; et vel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus proderit, quam plures inchoatæ et quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quidque ponatur; nec illa, quæ prima sunt, servent suam legem; juvenibus flosculos omnium partium in ea, quæ sunt dicturi, congerentibus: quo fit, ut, timentes ne sequentia perdant, priora confundant.

CAPUT VI.

Proxima stilo *cogitatio* est, quæ et ipsa vires ab hoc accipit, et est, inter scribendi laborem extemporalemque fortunam, media quædam, et nescio an usûs frequentissimi. Nam scribere nec ubique nec semper possumus; cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc, quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adjuvatur. Hæc, inter medios rerum actus, aliquid invenit vacui; nec otium patitur. Neque vero rerum ordinem modo (quod ipsum satis erat) intra se ipsa disponit, sed verba etiam copulat, totamque ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. Nam memoriæ quoque plerumque inhæret fidelius, quod nullâ scribendi securitate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest aut subito, aut cito. Nam, primum, facienda multo stilo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur; tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quæ reddi fideliter possint: mox, per incrementa tam modica ut onerari se labor ille non sentiat, augenda usu, et exercitatione multâ continenda est, quæ quidem, maximâ ex parte, memoriâ constat: ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eo tamen pervenit, ut is, cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam, quæ cogitârit, quæque scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servent. Cicero certe, Græcorum Metrodorum Scepsium, et Eriphylum Rhodium, nostrorumque Hortensium, tradidit, quæ cogitaverant, ad verbum in agendo retulisse. Sed, si forte aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non superstitiose cogitatis demum est inhærendum. Neque enim tan-
[tu]m habent curæ, ut non sit dandus et fortunæ locus;

cum sæpe etiam scriptis ea, quæ subito nata sunt, inserantur. Ideoque totum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut et digredi ex eo, et redire in id, facile possimus. Nam, ut primum est, domo afferre paratam dicendi copiam, et certam; ita refutare temporis munera longe stultissimum est.

Quare *cogitatio* in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adjuvare possit. Id autem fiet memoriæ viribus, ut illa, quæ complexi animo sumus, fluant secura, [ne] sollicitos et respicientes, et unâ spe suspensos recordationis, non sinant providere: alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quam male cohærentem cogitationem. Pejus enim quæritur retrorsus, quia, cum illa desideramus, ab aliis avertimur; et ex memoriâ potius repetimus, quam ex materiâ. Plura sunt autem, si utrumque quærendum est, quæ inveniri possunt, quam quæ inventa sunt.

CAPUT VII.

Maximus vero studiorum fructus est, et velut præmium quoddam amplissimum longi laboris, *ex tempore dicendi facultas*; quam qui non erit consecutus, meâ quidem sententiâ, civilibus officiis renuntiabit, et solam scribendi facultatem potius ad alia opera convertet. Vix enim bonæ fidei viro convenit auxilium in publicum polliceri, quod in præsentissimis quibusque periculis desit; ut indicare portum, ad quem navis accedere, nisi lenibus ventis vecta, non possit: siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, vel apud magistratus, vel repræsentatis judiciis, continuo agendi. Quarum si qua, non dico cuicumque innocentium civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit, stabitne mutus, et salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur, perituris, moras et secessum et silentium quæret, dum illa verba fabricentur, et me-

moriæ insidant, et vox ac latus præparetur? Quæ vero patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus? Quid, cum adversario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea, quæ opinati sumus, et contra quæ scripsimus, fallunt, ac tota subito causa mutatur. Atque, ut gubernatori ad incursus tempestatum, sic agenti ad varietatem causarum, ratio mutanda est. Quid porro multus stilus, et assidua lectio, et longa studiorum ætas facit, si manet eadem, quæ fuit incipientibus, difficultas? Periisse profecto confitendum est præteritum laborem, cui semper idem laborandum est.

Neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit. Id autem maxime hoc modo consequemur. Nota sit primum dicendi via. Neque enim prius contingere cursus potest, quam scierimus, quo sit et quâ perveniendum. Nec satis est, non ignorare, quæ sunt causarum judicialium partes, aut quæstionum ordinem recte disponere (quamquam ista sunt præcipua); sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps: quæ ita sunt naturâ copulata, ut mutari aut intervelli sine confusione non possint. Quisquis autem viam, quâ sit ingrediendum, discet, ducetur, ante omnia, rerum ipsâ serie, velut duce: propter quod homines, etiam modice exercitati, facillime tenorem in narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco quærant, scient, nec circumspectabunt; nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur; nec confundent ex diversis orationem, velut salientes huc, illuc, nec usquam insistentes. Postremo, habebunt modum et finem, qui esse citra divisionem nullus potest: expletis pro facultate omnibus quæ proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient.

Et hæc quidem *ex arte*, illa vero *ex studio*; ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus; multo ac fideli stilo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem, etiam quæ subito

effusa sunt, reddant; ut, cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam *consuetudo* et *exercitatio* facilitatem maxime parit: quæ si paululum intermissa fuerit, non velocitas illa modo tardatur, sed et ναρκημα ipsum coit atque concurrit. Quamquam enim opus est naturali quâdam mobilitate animi, ut, dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperque nostram vocem provisa et formata cogitatio excipiat; vix tamen aut natura aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut inventioni, dispositioni, elocutioni, ordini rerum verborumque, tum iis, quæ dicit, quæ subjuncturus est, quæ ultra spectanda sunt, adhibitâ vocis, pronuntiationis, gestûs observatione, una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat: quantumque dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur; ut, donec perveniamus ad finem, non minus prospectu procedamus, quam gradu, si non, intersistentes offensantesque, brevia illa atque concisa singultantium modo ejecturi simus.

Est igitur usus quidam irrationalis, quem Græci αλογον τριβην vocant, quo manus in scribendo decurrit, quo oculi totos simul in lectione versus, flexusque eorum et transitus, intuentur, et ante sequentia vident, quam priora dixerunt. Quo constant miracula illa in scenis pilariorum ac ventilatorum, ut ea, quæ emiserint, ultro venire in manus credas, et, quâ jubentur, decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea, de quâ locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud, quod in se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur, nisi qui *disposite*, *ornate*, *copiose* dicit. Sed nec tumultuarii nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem jurgantibus etiam mulierculis superfluere video: quem si calor ac spiritus tulit, (frequenter enim accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit) Deum tunc adfuisse, cum id evenisset,

veteres oratores (ut Cicero dicit) aiebant. Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus et recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam morâ stili refrigescunt, et dilatæ non revertuntur. Utique vero cum infelix illa verborum cavillatio accessit, et cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis, sed, ut optime vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ, de quibus dixi, rerum imagines, quas vocari φανrασίας indicavimus; omniaque, de quibus dicturi erimus, *personæ*, *quæstiones*, *spes*, *metus*, habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim, quod disertos facit, et vis mentis. Ideoque imperitis quoque, si modo sunt aliquo affectu concitati, verba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas; ut, si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia, quæ sunt in eâ circaque, intuemur; non ultimum tantum videmus, sed usque ad ultimum.

Addit ad dicendum etiam pudor stimulos, addit et dicendorum exspectata laus: mirumque videri potest, quod, cum stilus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentiâ, ut miles congestu signorum, excitatur. Namque et difficiliorem cogitationem exprimit et expellit dicendi necessitas, et secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quamquam plurimum habeat in se voluptatis, maxime tamen præsenti fructu laudis opinionisque ducatur. Nec quisquam tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere; sed, sicut in cogitatione præcepimus, ita facilitatem quoque extemporalem a parvis initiis paulatim perducemus ad summam; quæ neque perfici neque contineri, nisi usu, potest. Cæterum pervenire eo debet, ut cogitatio non utique melior sit eâ, sed tutior; cum hanc felicitatem non in prosâ modo

multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, et Licinius Archias (credendum enim Ciceroni est): non quia nostris quoque temporibus non et fecerint quidam hoc, et faciant: quod tamen ipsum non tam probabile puto, (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quam exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum.

Neque vero tantam esse unquam fiduciam facilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam fere deerit, ad ea, quæ dicturi sumus, dispicienda sumamus; quod quidem in judiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam, quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut, expositâ controversiâ, protinus dicere velint; quinetiam (quod est in primis frivolum ac scenicum) verbum petant, quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia; et, qui stultis videri eruditi volunt, stulti eruditis videntur. Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, et vis omnis intendenda rebus, et in præsentia remittendum aliquid ex curâ verborum, si sequi utrumque non dabitur. Tum et tardior pronuntiatio moras habet, et suspensa ac velut dubitans oratio; ut tamen deliberare, non hæsitare, videamur. Hoc, dum egredimur e portu, si nos nondum aptatis satis armamentis aget ventus; deinde paulatim simul euntes aptabimus vela, et disponemus rudentes, et impleri sinus optabimus. Id potius, quam se inani verborum torrenti dare, quasi tempestatibus, quo volent, auferendum.

Sed non minore studio continetur hæc facultas, quam paratur. Ars enim, semel percepta, non labitur: stilus quoque intermissione paulo admodum de celeritate deperdit: promtum hoc, et in expedito positum, exercitatione solâ continetur. Hac uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum simus judicio ac opin-

solliciti; rarum est enim, ut satis se quisquam vereatur. Vel soli tamen dicamus potius, quam non omnino dicamus. Est illa exercitatio cogitandi, totasque materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra se ipsum) persequendi, quæ nullo non et tempore et loco, quando non aliud agimus, explicari potest: et est in parte utilior, quam hæc proxima. Diligentius enim componitur, quam illa, in quâ contextum dicendi intermittere veremur. Rursus illa prior plus confert, vocis firmitatem, oris facilitatem, motum corporis, qui et ipse (ut dixi) excitat oratorem; et, jactatione manûs, pedis supplosione, (sicut caudâ leones facere dicuntur) hortatur.

Studendum vero semper, et ubique. Neque enim fere tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucri, vel (ut Cicero Brutum facere tradit) operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut dicendum, rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem: quidquid loquemur, ubicumque, sit pro suâ scilicet portione perfectum. Scribendum certe nunquam est magis, quam cum multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus; innatans illa verborum facilitas in altum reducetur; sicut rustici proximas vitis radices amputant, quæ illam in summum solum ducant, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an, utrumque cum curâ et studio fecerimus, invicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo, quoties licebit; si id non dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi, debent tamen anniti, ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse videatur.

Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria, et utique initia scribant, cætera, quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, subi-

tis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium commentariis ipsius apparet. Sed feruntur aliorum quoque, et inventi forte ut eos dicturus quisque composuerat, et in libros digesti; ut causarum quæ sunt actæ a Servio Sulpicio, cujus tres orationes exstant. Sed hi, de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis esse videantur compositi. Nam Ciceronis ad præsens modo tempus aptatos libertus Tiro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles. In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem, libellosque, qui vel manu teneantur, et ad quos interim respicere fas sit. Illud, quod Lænas præcipit, displicet mihi, quæ scripserimus, in summas, sive commentarios et capita, conferre: facit enim et discendi negligentiam hæc ipsa fiducia, et lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod [non] simus memoriâ prosecuturi. Nam hîc quoque accidit, ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrumque animus æstuat, cum et scripta perdidit, et non quærit nova. Sed de memoriâ destinatus est libro proximo locus, nec huic parti subjungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIÂ

LIBER UNDECIMUS.

CAPUT I.

Paratâ, sicut superiori libro continetur, facultate scribendi, cogitandique, et ex tempore etiam, cum res poscet, orandi, proxima est cura, ut *dicamus apte:* quam virtutem quartam elocutionis Cicero demonstrat, quæque (meo quidem judicio) maxime necessaria est. Nam, cum sit ornatus orationis varius et multiplex, conveniatque alius alii; nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non illustrabit eam, sed etiam destruet, et vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest, esse verba et Latina, et significantia, et nitida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum iis, in quæ judicem duci formarique volumus, consentiant? si genus sublime dicendi parvis in causis, parvum limatumque grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, submissum concitatis, trux atque violentum ...dis, adhibeamus; ut monilibus, et margaritis,

ac veste longâ, quæ sunt ornamenta feminarum, deformentur viri, nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augustius, feminas deceat.

Hunc locum Cicero breviter in tertio de Oratore libro perstringit: neque tamen videri potest quidquam omisisse, dicendo, *non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori, congruere orationis unum genus.* Nec fere pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores hominesque eruditissimos dicat, satis habet, partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hîc Cicero, alloquens Brutum, testatur esse hæc ei nota, ideoque brevius a se dici, quamquam sit fusus locus, tracteturque a philosophis latius. Nos, institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discentibus, tradimus; ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia. Quare notum sit nobis ante omnia, quid *conciliando, docendo, movendo* judici conveniat; quid quâque parte orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata, aut ficta verba in *incipiendo, narrando, argumentando,* tractabimus; neque decurrentes contexto nitore circuitûs, ubi dividenda erit causa, et in partes suas digerenda; neque humile atque quotidianum sermonis genus, et compositione ipsâ dissolutum, epilogis dabimus; nec jocis lacrymas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam suâ, quam rei, cui adhibetur, conditione constat: nec plus refert, quid dicas, quam quo loco.

Sed totum hoc, *apte dicere,* non *elocutionis* tantum genere constat, sed est cum *inventione* commune. Nam, si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus! Quarum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus. Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui, non solum, *quid expediat,* sed etiam *quid deceat,* inspexerit. Nec me fugit, plerumque hæc esse con-

juncta. Nam, quod decet, fere prodest; neque alio magis animi judicum conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent.

Aliquando tamen et hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet. Nam quis nescit, nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset usus illo judiciali genere defensionis, et oratione submissâ conciliâsset judicum animos sibi, crimenque ipsum sollicite redarguisset? Verum id eum minime decebat: ideoque sic egit, ut qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vitâ, sibi perire, quam quod præterîsset. Et, quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis ævum sæculorum omnium consecutus. Itaque, quamvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset, uti eâ noluit; cum bonam quidem, sed parum sibi convenientem, judicâsset. Quo vel solo patet, non persuadendi, sed bene dicendi, finem in oratore servandum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni; sed (quod est majus) homini fuit. Et nos, secundum communem potius loquendi consuetudinem, quam ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, ut, ab eo quod deceat, utilitatem separemus: nisi forte prior ille Africanus, qui patriâ cedere, quam cum tribuno plebis humillimo contendere de innocentiâ suâ, maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse; aut P. Rutilius, (vel cum illo pæne Socratico genere defensionis est usus, vel cum, revocante eum P. Sullâ, manere in exsilio maluit) quid sibi maxime conduceret, nesciebat. Hi vero parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque perpetuâ sæculorum admira-

tione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut, quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecumque discrimen raro admodum evenit.

Cæterum idem fere (ut dixi) in omni genere causarum et proderit, et decebit. Est autem, quod omnes et semper et ubique, suadere ac dicere honeste; contraque neminem ullo unquam in loco turpiter. Minora vero, quæque sunt ex mediis, plerumque sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint, aut *pro personâ*, *tempore*, *loco*, *causâ*, magis ac minus vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis aut nostris, dividenda ratio est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire. In primis igitur omnis sui vitiosa jactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipue: affertque audientibus, non fastidium modo, sed plerumque etiam odium. Habet enim mens nostra naturâ sublime quiddam et erectum, et impatiens superioris. Ideoque abjectos, aut submittentes se, libenter allevamus, quia hoc facere tamquam majores videmur; et, quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At, qui se supra modum extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se majorem, quam minores cæteros, facere. Inde invident humiliores. Hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere: rident superiores, improbant boni.

Plerumque vero deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem: sed in veris quoque sufficit conscientia. Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero; quamquam is quidem rerum a se gestarum major, quam eloquentiæ, fuit in orationibus utique jactator. At plerumque illud quoque non sine aliquâ ratione fecit. Aut enim tuebatur eos, quibus erat usus adjutoribus in opprimendâ conjuratione, aut respondebat invidiæ; cui tamen non fuit par, servatæ patriæ pœnam passus exsilium; ut illorum, quæ egerat in consulatu, fre-

quens commemoratio possit videri non gloriæ magis, quam defensioni, data. Eloquentiam quidem cum plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogavit. Illius sunt enim, *Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio quam sit exiguum*, et, *Nam, quo minus ingenio possum, subsidium mihi diligentiâ comparavi*. Quin etiam, contra Q. Cæcilium, de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quam arrogavit sibi: *seque non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi*, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, alienâ tamen personâ, verum de eloquentiâ suâ dicit. Et aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsâ vitii hujus simplicitate, quam illâ jactatione perversâ, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum, et potens infirmum, et disertus imperitum plane et infantem vocet.

Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam deridere. Ab aliis ergo laudemur: nam ipsos (ut Demosthenes ait) *erubescere, etiam cum ab aliis laudabimur, decet*. Neque hoc dico, non aliquando de rebus a se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni, pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regereret, qui hoc se coëgisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressâ conjuratione Catilinæ, sed modo id virtuti senatûs, modo providentiæ Deorum immortalium, assignat. Plerumque contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat sibi. Erant enim tuenda, cum objicerentur. In carminibus utinam pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni,

Cedant arma togæ; concedat laurea [*linguæ*.]

et,

O fortunatam, natam me consule, Romam!

et *Jovem illum, a quo in concilium Deorum advocatur:* et *Minervam, quæ omnes eum artes edocuit:* quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat. Verum eloquentiæ, ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc? *Quid putem? contemtumne me? Non video, nec in vitâ, nec in gratiâ, nec in rebus gestis, nec in hac meâ mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius.* Et, paulo post, apertius: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi pro me, et contra Antonium, dicere?* Arrogantes et illi, qui se judicâsse de causâ, nec aliter affuturos fuisse, proponunt. Nam et inviti judices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, *Ipse dixit.* Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquâtenus *ætate, dignitate, auctoritate;* quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliquâ moderatione, sicut omnia, in quibus patronus argumentum ex se ipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negâsset Cicero, equitis Romani esse filium, se defendente. At ille fecit hoc etiam favorabile, conjungendo cum judicibus dignitatem suam. *Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.*

Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora: sed, ut quisque ætate, dignitate, usu præcedit, magis in eâ reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque judicum reverentiâ, neque agendi more ac modo, contineri. Ex quo ipso mentis habitu manifestum sit, tam in suscipiendis quam in agendis causis, nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, et animi secreta de-

tegit. Nec sine causâ Græci prodiderunt, *Ut vivat, quemque etiam dicere.*

Humiliora illa vitia, submissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas: quæ fere accidunt iis, qui nimium aut blandi esse aut ridiculi volunt. Ipsum etiam eloquentiæ genus alios aliud decet. Nam neque tam plenum, et erectum, et audax, et præcultum senibus convenerit, quam pressum, et mite, et limatum, et quale intelligi vult Cicero, cum dicit, orationem suam cœpisse *canescere*; sicut vestibus quoque non purpurâ coccoque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In juvenibus etiam uberiora paulo, et pæne periclitantia, feruntur. At in iisdem siccum, et sollicitum, et contractum dicendi propositum, plerumque affectatione ipsâ severitatis invisum est; quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur. Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, et compositio numerosa, tali proposito diversa. Non enim solum illa lætiora, qualia a Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent*; sed etiam illa, quamquam plena sanguinis, *Vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales*; non conveniant barbæ illi atque tristitiæ. At vir civilis, vereque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi reipublicæ, dediderit, (a quâ longissime isti, qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia, quæ ad efficiendum oratione, quod proposuerit, valent, libenter adhibebit; cum prius, quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. Est quod principes deceat, aliis non concesseris. Imperatorum ac triumphalium se-

parata est aliquâ ex parte ratio eloquentiæ; sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator; et hic, qui bello civili se interfecit, Cato eloquens senator fuit. Idem dictum sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba adversus Agamemnonem a Thersite habita ridentur: da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se videbuntur. *Ego te consulem putem*, inquit L. Crassus Philippo, *cum tu me non putes senatorem?* Vox honestissimæ libertatis; non tamen ferres quemcumque dicentem. Negat se magni facere aliquis poëtarum, *utrum Cæsar ater an albus homo sit*: insania: verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est.

Major in personis observatio est apud comicos tragicosque. Multis enim utuntur, et variis. Eadem et eorum, qui orationes aliis scribebant, fuit ratio; et declamantium est. Non enim semper ut advocati, sed plerumque ut litigatores, dicimus. Verum, etiam in iis causis quibus advocamur, eadem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim fictione personarum, et velut ore alieno loquimur: dandique sunt iis, quibus vocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater, fingitur. Quid asperius lictore Verris? *Ut adeas, tantum dabis*. Quid fortius illo, cujus, inter ipsa verberum supplicia, una vox audiebatur, *Civis Romanus sum?* Quam dignæ Milonis in peroratione ipsâ voces eo viro, qui pro republicâ seditiosum civem toties compescuisset, quique insidias virtute superâsset! Denique non modo quot in causâ, totidem in prosopopœiâ sunt varietates, sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, feminarum, populorum, mutarum etiam rerum, assimulamus affectus, quibus omnibus debetur suus decor. Eadem in iis, pro quibus agemus, observanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque *honestus*, *hu-*

milis, *invidiosus*, *favorabilis erit*, adjectâ propositorum quoque et anteactæ vitæ differentiâ. Jucundissima vero in oratore *humanitas*, *facilitas*, *moderatio*, *benevolentia*. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publicâ vice commoveri, ultum ire scelera et injurias; et omnia (ut initio dixi) honesta.

Nec tantum, *quis* et *pro quo*, sed etiam, *apud quem* dicas, interest. Facit enim et fortuna discrimen et potestas: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, privatum, tamen liberum, ratio est; nec eodem sono publica judicia, et arbitrorum disceptationes, aguntur. Nam, ut orantem pro capite sollicitudo deceat et cura, et omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ; ita, in parvis rebus judiciisque, vana sint eadem; rideaturque merito, qui, apud disceptatorem, de re levissimâ sedens dicturus, utatur illâ Ciceronis confessione, *non modo se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere*. Quis vero nesciat, quin aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura popularis? cum, etiam singulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores; non idem apud eruditum, quod militarem ac rusticum, deceat: sitque nonnunquam submittenda et contrahenda oratio, ne judex eam vel intelligere vel capere non possit.

Tempus quoque ac locus egent observatione propriâ. Nam et tempus tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustum est; atque ad hæc omnia componendus orator: et loco publico, privatone; celebri, an secreto; alienâ civitate, an tuâ; in castris denique, an foro dicas, interest plurimum; ac suam quidque formam, et proprium quemdam modum eloquentiæ, poscit; cum, etiam in cæteris actibus vitæ, non idem in foro, curiâ, Campo, theatro, domi, facere conveniat; et pleraque, quæ naturâ ...n sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt

necessaria, alibi quam mos permiserit, turpia habeantur. Illud jam diximus, quanto plus nitoris et cultûs demonstrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quam, quæ sunt in actu et contentione, suasoriæ judicialesque permittant. Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam, quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conditione causarum. An quisquam tulerit reum, in discrimine capitis, præcipue qui apud victorem et principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis, compositione, quæ sit maxime a vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quam lætissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti sollicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortunâ, quem tumidum, ac sui jactantem, et ambitiosum institorem eloquentiæ, in ancipiti sorte videat? Non: immo oderit reum verba aucupantem, et anxium de famâ ingenii, et cui esse diserto vacet. Quod mire M. Cœlius, in defensione causæ, quâ reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur, *Ne cui vestrûm, atque etiam omnium, qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderatior aliqua, aut denique, quod nimium est, jactantior gestus fuisse videatur.*

Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit? Epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non, quidquid meris adjicietur affectibus, omnes eorum diluet vires, et miserationem securitate laxabit? Age, si de morte filii sui, vel injuriâ quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido, quæret, breviter ac significanter, ordinem rei protulisse contentus; aut argumenta diducet in digitos, et propositionum partitionum captabit leporem, et (ut plerumque

hoc genere, moris est) intentione omni remissâ loquetur? Quo fugerit interim dolor ille? ubi lacrymæ substiterint? unde se in medium tam secura observatio artium miserit? Non, ab exordio usque ad ultimam vocem, continuus quidam gemitus, et idem tristitiæ vultus servabitur, siquidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet. Quod præcipue declamantibus (neque enim me pœnitet ad hoc quoque opus meum, et curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in scholâ finguntur affectus, quos, non ut advocati, sed ut passi, subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, cum jus mortis a senatu quidam vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non solum cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire, sed ne argumentari quidem, nisi mixtis, et quidem ita, ut in ipsâ probatione magis emineant, affectibus, decet. Nam, qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere.

Nescio tamen an hujus (de quo loquimur) decoris custodia maxime circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit. Nam, sine dubio, in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet, *Dii boni! vivo; et, quo me vivere juvet, Asprenatem reum video.* Non enim justâ ex causâ vel necessariâ videri potest postulâsse eum, sed quâdam accusandi voluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. Quapropter et qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine: et quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem; nec hoc paucis modo verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo, sed etiam vere dicere, appareat. Nec causanti pupillo

sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, et sacra quædam patris ejus memoria. Jam quo modo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in libro (ut arbitror) septimo dixi. Quando etiam ipsos loqui, quando advocati voce uti deceret, quartus liber, in quo procemii præcepta sunt, continet.

Esse et in verbis quod deceat, aut turpe sit, nemini dubium est. Unum jam igitur huic loco, quod est summæ difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea, quæ sunt naturâ parum speciosa, quæque non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est filio filiive advocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causâ Cluentii Aviti: sed non semper illâ viâ, quâ contra Sassiam Cicero usus est; non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, quâ in re et quo modo lædat. Itaque illa, cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen, quæ sola supererant, divine Cicero servavit: primum, ne oblivisceretur reverentiæ, quæ parentibus debetur; deinde, ut, repetitis altius causis, diligentissime ostenderet, quam id, quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primaque hæc expositio fuit, quamquam ad præsentem quæstionem nihil pertinebat: adeo in causâ difficili atque perplexâ nihil prius intuendum credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi, in quam dicebatur. Potest tamen aliquando mater et in re leviore, aut minus infestâ, contra filium stare: tum lenior atque submissior decebit oratio. Nam et, satisfaciendo, aut nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus; et, si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa; fietque ultro

miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur; et omnia nos passuros, nihil aspere dicturos, testandum; ut, etiamsi non possimus non conviciari, nolle videamur. Etiam, si quid objiciendum erit, officium est patroni, ut id, filio invito, sed fide cogente, facere credatur. Ita poterit uterque laudari.

Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. Nam, inter patres etiam filiosque, cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, et necessario, et parce, judicemur dixisse; magis autem aut minus, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversus patronos observantia. Et (ut semel plura complectar) nunquam decebit sic adversus tales agere personas, quomodo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus. Præstatur hoc aliquando etiam dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambitiosos, putet. Itaque Cicero, quamquam erat in Cottam gravissime dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longâ tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipueque adolescentulis, parcere aut mederi decet. Utitur hac moderatione Cicero, pro Cœlio, contra Atratinum, ut eum non inimice corripere, sed pæne patrie monere, videatur. Nam et juvenis, et nobilis; et non injusto dolore venerat ad accusandum.

Sed in iis quidem, in quibus vel judici vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos, contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Murenâ dicenti obstiterunt, M. Catonis, Serviique Sulpicii: quam de- tamen Sulpicio, cum omnes concessisset vir- -cientiam petendi consulatûs ademit! Quid

enim aliud esset, quo s
antistes magis ferret ?
suæ reddidit, cum se
contra honorem Mur
sationi contra caput,
articulo tractavit Cator
admiratus, non ipsius
busdam in rebus factar
inter eos non forensem
disputationem, credere
ratio, et certissimum p
observatio, ut, cum a
velis, concedas alia or
peritum, quam in cæ
etiam causâ, cur ita
vel credulum, vel ira
Hoc illis commune ren
æqualiter appareat nor
tas ; præterea causa sit
id moderate tantum f
Diversum ab hoc, sec
alioqui turpium, aut n
laudanda sunt. Dece
qualicumque personâ.
P. Vatinio, inimicissin
quos orationes etiam
fit fatendo, non se de
sollicitum. Difficilior
fuit, cum Scamandru
centem, cujus egerat
gantissime, cum eoru
esset, precibus, tum et
detracturus alioqui p
præsertim suspectâ, se
reos susciperet, fateret
Apud judicem vero [
orum] commodum in
suum, ut persuadendi

tissima. Fiduciâ enim justitiæ ejus, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloriâ inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus vel offensæ vel utilitati suæ indulserit. Hoc modo et apud eos, a quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittentur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, et satisfactio culpæ: perducendusque omni modo judex ad iræ pudorem. Accidit etiam nonnunquam, ut eamdem causam, de quâ pronuntiavit, cognoscat iterum: tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententiâ non fuisse: neque enim emendari ab alio, quam ab ipso, fas esse: cæterum ex causâ, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissime, et si nihil aliud plane fuerit, dicendum est) patronos non satis fecisse, succurret. Etiam si apud alios judices agetur, ut in secundâ assertione, aut in centumviralibus judiciis, duplicibus, parte victâ, decentius erit, quoties contigerit, servare judicum pudorem: de quâ re latius in probationum loco dictum est.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus; ut objicit Tubero Ligario, *quod in Africâ fuerit*. Et ambitûs quidam damnati, recuperandæ dignitatis gratiâ, reos ejusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem luxuriosus ipse juvenis accusat. Id quam decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiatur, quod intersit, *persona*, *ætas*, *tempus*, *causa*, *locus*, *animus*. Tubero juvenem se patri hæsisse, illum a senatu missum, non ad bellum, sed ad frumentum coëmendum, ait; ut primum licuerit, a partibus recessisse; Ligarium et perseverâsse, et non pro Cn. Pompeio (inter quem et Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rempublicam vellet), pro Jubâ atque Afris inimicissimis populo Ro-

mano, stetisse. Cæterum vel facillimum est, ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id jam judicis est, non actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum, in quibus erraverat, ipse conversus est. Sunt enim quidam, qui hoc naturâ ipsâ rei non indecens faciunt; ut, cum pater ex meretrice natum, quod amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scholastica materia, sed non, quæ non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet: vel quod omnium sit votum parentûm, ut honestiores, quam sint ipsi, liberos habeant (nam et, filiâ natâ, meretrix eam mater pudicam esse voluisset), vel quod humilior ipse fuerit (licet enim hoc dicere), vel quod non habuerit patrem, qui moneret: quin eo minus faciendum filio fuisse, ne renovaret domûs pudorem, et exprobraret patri nuptias; matri prioris vitæ necessitatem: ne denique legem quamdam suis quoque subinde liberis daret: et credibilis erit etiam propria quædam in illâ meretrice turpitudo, quam nunc hic pater ferre non possit. Alia prætereo. Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus, nonnunquam posse ipsis incommodis dicentem bene uti.

Illic major æstus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprum, præcipue in maribus, aut os profanatum. Non dico, si loquatur ipse, (nam quid aliud ei, quam gemitus ac fletus, et exsecratio vitæ, conveniat? ut judex intelligat potius dolorem illum, quam audiat) sed patrono quoque per similes affectus eundum erit, quia hoc injuriæ genus verecundius inest passis, quam ausis. Mollienda est in plerisque alio colore asperitas orationis, ut Cicero de proscriptorum liberis fecit. Quid enim crudelius, *quam homines, honestis parentibus ac majoribus natos, a republicâ submoveri?* Itaque durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confite-

tur: sed ita legibus Sullæ cohærere statum civitatis affirmat, ut, his solutis, stare ipsa non possit. Assecutus itaque est, ut aliquid eorum quoque causâ videretur facere, contra quos diceret.

Illud etiam in jocis monui, quam turpis esset fortunæ insectatio; et ne in totos ordines, aut gentes, aut populos, petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinii cogit quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum; in quibus omnibus commune remedium est, ut ea, quæ lædunt, non libenter tractare videaris; nec in omnia impetum facias, sed in id, quod expugnandum est; et, reprehendens, aliâ laude compenses. Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quod periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent: eosdem petulantes, et hoc fieri, quod bellis magis, quam paci, assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero, varie detracturus Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac literas; seque ejus gentis amatorem esse profitetur: *Sardos* contemnit, *Allobrogas* ut hostes insectatur: quorum nihil tunc, cum diceretur, parum aptum, aut remotum a curâ decoris fuit.

Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia, si *asperum* dicas *nimium severum*, *injustum persuasione labi*, *pertinacem* ultra modum *tenacem esse propositi*: plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum. Indecorum est, super hæc, omne nimium: ideoque etiam quod naturâ rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quodam sentiri, quam præceptis tradi, potest, *Quantum satis sit, et quantum recipiant aures.* Non habet hæc res mensuram et quasi pondus, quia, ut in cibis, alia aliis magis complent.

Adjiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi virtutes diversissimæ non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit, *id esse optimum, quod cum te facile credideris consequi imitatione, non possis:* alio vero, *non se id egisse, ut ita diceret, quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo:* quod potest pugnare inter se videri: verum utrumque, ac merito, laudatur. Causâ enim modoque distat; quia simplicitas illa, et velut securitas inaffectatæ orationis, mire tenues causas decet: majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero; ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent; neutrum, qui intelligunt.

CAPUT II.

Memoriam quidam naturæ modo esse munus existimaverunt; estque in eâ non dubie plurimum; sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur: et totus, de quo diximus adhuc, inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. Nam et omnis disciplina memoriâ constat; frustraque docemur, si, quidquid audimus, præterfluat; et exemplorum, legum, responsorum, dictorum, beneque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promtu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immerito *thesaurus* hic *eloquentiæ* dicitur. Sed non firme tantum continere, verum etiam cito percipere multa, acturos oportet; nec, quæ scripseris modo, iteratâ lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi: et, quæ sint ab adversâ parte dicta, meminisse; nec utique eo, quo dicta sunt, ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid? extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore constare: nam, dum alia dicimus, quæ dic-

turi sumus, intuenda sunt. Ita, cum semper cogitatio, ultra id quod est, longius quærit; quidquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit; quod illa, quasi media quædam manus, acceptum ab inventione, tradit elocutioni.

Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit, quod memoriam faciat; quamquam plerique imprimi quædam vestigia nostro animo, quæ, velut in ceris annulorum signa, serventur, existimant. Neque ero tam credulus, ut quasi habitu tardiorem firmioremque memoriam fieri putem. Ejus autem, quod ad animum pertinet, magis admirer naturam, subito res vetustas, tanto ex intervallo repetitas, reddere se et offerre; nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim; nec vigilantibus, sed etiam quiete compositis magis. Eoque illa quoque animalia, quæ carere intellectu videmus, meminerunt, et agnoscunt, et, quamlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non hæc varietas mira est, excidere proxima, vetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid? quod quædam requisita se occultant, et eadem forte succurrunt? nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit? Nesciretur tamen, quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi hoc lumen orandi extulisset. Non enim rerum modo, sed etiam verborum, ordinem præstat: nec ea pauca contexit, sed durat prope in infinitum; et, in longissimis actionibus, prius audiendi patientia, quam memoriæ fides, deficit. Quod et ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, juvarique ratione naturam; cum iidem docti facere illud, indocti et inexercitati non possimus: quamquam invenio apud Platonem, obstare memoriæ usum literarum; videlicet quod illa, quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, et ipsâ securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, et velut acies luminum a prospectu rerum, quas intuetur, non aversa.

Unde accidit, ut quæ per plures dies scribimus ediscendi causâ, cogitatione ipsa contineat.

Artem autem memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides; cujus vulgata fabula est: Cum pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pactâ scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quod, more poëtis frequentissimo, digressus, in laudes Castoris et Pollucis exierat: quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrâsset, jubebatur: et persolverunt, ut traditum est. Nam, cum esset grande convivium in honorem ejusdem victoriæ, atque adhibitus ei cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quod eum duo juvenes, equis advecti, desiderare majorem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit; fuisse tamen gratos erga se Deos, exitu comperit. Nam, vix eo limen egresso, triclinium illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia, requirentes ad sepulturam propinqui, nullâ notâ possent discernere. Tum Simonides dicitur, memor, ordine quo quisque decubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ, scriptum sit id carmen: et Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus, et Eratosthenes, et Euphorion, et Larissæus Eurypylus, tradiderunt; an Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam, nobilem Thessalum, periisse in eo convivio constat: adjicitur sororis filius: putant et ortos plerosque ab illo Scopâ, qui major ætate fuerit. Quamquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam poëta ipse, profecto non taciturus de tantâ suâ gloriâ.

Ex hoc Simonidis facto, notatum videtur, juvari memoriam signatis animo sedibus, idque credere suo quisque experimento. Nam, cum in loca aliqua post

tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam, quæ in his fecerimus, reminiscimur; personæque subeunt; nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento. Loca discunt quam maxime spatiosa, multâ varietate signata, domum forte magnam, et in multos diductam recessus. In eâ quidquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut, sine cunctatione ac morâ, partes ejus omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. Plus enim quam firma debet esse memoria, quæ aliam memoriam adjuvet. Tum, quæ scripserunt, vel cogitatione complectuntur, et alio signo, quo moneantur, notant: quod esse vel ex re totâ potest, ut de navigatione, militiâ, vel ex verbo aliquo. Nam, etiam excidentes, unius admonitione verbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum navigationis, ut ancora; militiæ, ut aliquid ex armis. Hæc ita digerunt. Primum sensum vel locum vestibulo quasi assignant, secundum atrio, tum impluvia circumeunt, nec cubiculis modo aut exedris, sed stratis etiam similibusque, per ordinem committunt. Hoc facto, cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere; et, quod cuique crediderunt, reposcunt; et eorum imagine admonentur; ut, quamlibet multa sint, quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. Quod de domo dixi, et in operibus publicis, et in itinere longo, ut urbium ambitu, et picturis, fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet.

Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur; imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. Imagines notæ sunt, quibus ea, quæ ediscenda sunt, notamus: ut quomodo Cicero dicit, *locis pro cerâ, simulacris pro literis, utamur.* Illud quoque ad verbum ponere, optimum fuerit: *Locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis in-*

tervallis; imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint. Quo magis miror, quomodo Metrodorus in duodecim signis, per quæ Sol meat, trecenos et sexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit, atque jactatio circa memoriam suam, potius arte quam naturâ gloriantis. Equidem hæc ad quædam prodesse non negaverim, ut si rerum nomina multa, per ordinem audita, reddenda sint. Namque in iis, quæ didicerunt, locis reponunt res illas, *mensam*, ut hoc utar, *in vestibulo, in atrio pulvinum*, et sic cætera: deinde relegentes inveniunt, ubi posuerint. Et forsitan in hoc sunt adjuti, qui, auctione dimissâ, quid cuique vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod præstitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in ediscendis, quæ orationis perpetuæ erunt. Nam et sensus non eamdem imaginem, quam res, habent, cum alterum fingendum sit: et horum tamen utcumque commonet: sed sermonis alicujus habiti verborum contextus eâdem arte quomodo comprehendetur? Mitto, quod quædam nullis simulacris significari possunt, ut certæ conjunctiones. Habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium, et loca scilicet infinita, per quæ verba, quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum; nonne impediri quidem eorum, quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ curâ? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si, propter singula verba, ad singulas formas respiciendum erit? Quare et Charmadas et Scepsius (de quo modo dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus.

Si longior complectenda memoriâ fuerit oratio, proderit per partes ediscere (laborat enim maxime onere); et hæ partes non sint perexiguæ: alioqui nimis multæ erunt, et eam distinguent atque con-

cident. Nec utique certum imperaverim modum, sed maxime ut quisque finietur locus; nisi forte tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum (qui est difficillimus) continuet crebra meditatio; partes deinceps ipsas repetitus ordo conjungat. Non est inutile, quo facilius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commoneat et quasi excitet memoriam. Nemo enim fere tam infelix, ut, quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: ut, si erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ. Hinc est ex illâ arte non inutile, attendere signa ad eos, qui excidunt, sensus: *ancoram* (ut supra posui), si de nave dicendum esset; *spiculum*, si de prœlio. Multum enim signa faciunt, et ex aliâ memoriâ venit alia, ut cum translatus annulus vel alligatus commoneat nos, cur id fecerimus.

Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id, quod continendum est, ut in nominibus, si *Fabius* forte sit tenendus, referamus ad illum *Cunctatorem*, qui excidere non potest, aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur: quod est facilius in *Apris*, et *Ursis*, et *Nasone*, aut *Crispo*, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. Origo quoque aliquando declinatorum tenendi magis causa est, ut in *Cicerone*, *Verrio*, *Aurelio*, si debeant inseri. Illud neminem non juvabit, iisdem, quibus scripserit, ceris ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, et velut oculis intuetur non paginas modo, sed versus prope ipsos, qui tum dicit, similis legenti. Jam vero si litura aut adjectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam, quæ intuentes deerrare non possumus.

Est ratio, ut illi, de quâ primum locutus sum, arti non dissimilis, ita (si quid me experimenta docuerunt) et expeditior et potentior. Ediscere tacite, (nam id quoque est quæsitum) erat optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliæ cogita-

tiones, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria, dicendi et audiendi. Sed hæc vox sit modica, et magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorum, quam aurium sensus: in parte juvari potest, quod, cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet, et cum legente contendere. Nam et alioqui id maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus; quia continua lectio, et quæ magis, et quæ minus hærent, æqualiter transit. In experiendo, teneasne, et major intentio est, et nihil supervacui temporis perit, quo etiam, quæ tenemus, repeti solent: ita sola, quæ exciderunt, retractantur, ut crebrâ reiteratione firmentur: quamquam solent hoc ipso maxime hærere, quod exciderunt. Illud ediscendo scribendoque commune est, utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus aliis liberum. Verum et in his, quæ scripsimus, complectendis multum valent, et in iis, quæ cogitamus, continendis prope solæ (exceptâ, quæ potentissima est, exercitatione) *divisio* et *compositio*. Nam, qui recte diviserit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstionibus, sed etiam in exsequendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda, et deinceps: cohæretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil neque subtrahi sine manifesto intellectu, neque inseri possit. An vero Scævola, in lusu duodecim scriptorum, cum prior calculum promovisset, essetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errâsset, recordatus, rediit ad eum, quîcum luserat, isque ita factum esse confessus est; minus idem ordo valebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille valeat alternus?

Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie suâ ducent. Nam, sicut facilius versus ediscimus quam prosam orationem; ita prosam vinctam, qu·

dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur: quod meæ quoque memoriæ mediocritatem sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coëgisset: nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.

Si quis tamen unam maximamque a me artem memoriæ quærat, *exercitatio* est, et *labor*: multa ediscere, multa cogitare, et (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æque vel augetur curâ, vel negligentiâ intercidit. Quare et pueri statim (ut præcepi) quam plurima ediscant; et, quæcumque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud et scripta et lecta sæpius revolvendi, et quasi eumdem cibum remandendi. Quod ipsum hoc fieri potest levius, si pauca primum, et quæ tædium non afferant, cœperimus ediscere: tum quotidie adjicere singulos versus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat: et poëtica prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris, et magis ab usu dicendi remota, qualia sunt jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse, quæ exercent, quo sit levius ipsum illud, in quod exercent: ut athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in certamine utendum est.

Non omittam etiam, quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu est, nec in promtu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, sive quiescit labor ille, cujus sibi ipsa fatigatio obstabat, sive maturatur, atque concoquitur, seu firmissima ejus pars est recordatio: quæ statim referri non poterant, contexuntur posterâ die, confirmatque memoriam idem illud tempus, quod esse in causâ solet oblivionis. Etiam illa prævelox fere cito effluit, et (velut, præsenti officio functa, nihil in

posterum debeat), tamquam dimissa, discedit. Nec est mirum, magis hærere animo, quæ diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, *ad verbum sit ediscendum dicturis? an vim modo rerum atque ordinem complecti satis sit?* de quo, sine dubio, non potest in universum pronuntiari. Nam, si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat: alioquin etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipue a pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideoque et admoneri, et ad libellum respicere vitiosum, quod libertatem negligentiæ facit; nec quisquam se parum tenere judicat, quod ne sibi excidat, non timet. Inde interruptus actionis impetus, et resistens ac salebrosa oratio; et qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur.

Memoria autem facit etiam promti ingenii famam, ut illa, quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumsisse, videamur; quod et oratori et ipsi causæ plurimum confert. Nam et magis miratur, et minus timet judex, quæ non putat adversus se præparata. Idque in actionibus inter præcipua servandum est, ut quædam etiam, quæ optime vinximus, velut soluta enuntiemus; et, cogitantibus nonnunquam et dubitantibus similes, quærere videamur, quæ attulimus. Ergo, quid sit optimum, neminem fugit. Si vero aut memoria naturâ durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblivio unius eorum cujuslibet, aut deformem hæsitationem, aut etiam silentium inducat. Tutiusque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam et invitus perdit quisque id, quod elegerat, verbum: nec facile reponit aliud, dum id, quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ

memoriæ remedium est, nisi in iis qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quod si cui utrumque defuerit, huic omittere omnino totum actionum laborem, ac, si quid in literis valet, ad scribendum potius suadebo convertere. Sed hæc rara infelicitas erit.

Cæterum, quantum naturâ studioque valeat memoria, vel Themistocles testis, quem unum intra annum optime locutum esse Persice constat; vel Mithridates, cui duas et viginti linguas (quot nationibus imperabat) traditur notas fuisse; vel Crassus ille dives, qui, cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuit, ut, quâ quisque apud eum linguâ postulâsset, eâdem sibi jus redditum ferret; vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam nunc esse, qui facerent; sed mihi nunquam, ut ipse interessem, contigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit, et speret.

CAPUT III.

Pronuntiatio a plerisque *actio* dicitur; sed prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere. Namque *actionem* Cicero alias quasi *sermonem*, alias *eloquentiam* quamdam *corporis*, dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eædem pronuntiationis, *vocem* atque *motum*. Quapropter utrâque appellatione indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quamdam in orationibus vim ac potestatem. Neque enim tam refert, qualia sint, quæ intra nosmet ipsos composuimus, quam quomodo efferantur: nam ita quisque, ut audit, movetur. Quare, neque probatio ulla, quæ modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes

languescant necesse est, nisi *voce*, *vultu*, totius prope *habitu corporis*, inardescant. Nam, cum hæc omnia fecerimus, felices, si tamen nostrum illum ignem judex conceperit: nedum eum supini securique moveamus, ac non et ipse nostrâ oscitatione solvatur. Documento sunt vel scenici actores, qui et optimis poëtarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita, quam lecta, delectent; et vilissimis etiam quibusdam impetrant aures, ut, quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris.

Quod si, in rebus quas fictas esse scimus et inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrymas, sollicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est, ubi et credimus? Equidem vel mediocrem orationem, commendatam viribus actionis, affirmaverim plus habituram esse momenti, quam optimam eâdem illâ destitutam. Siquidem et Demosthenes, *quid esset in toto dicendi opere primum?* interrogatus, *pronuntiationi palmam* dedit, eidemque *secundum* ac *tertium locum*, donec ab eo quæri desineret; ut eam videri posset non præcipuam, sed solam, judicâsse. Ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum hypocriten studuit, ut, admirantibus ejus orationem Rhodiis, non immerito Æschines dixisse videatur, *quid si ipsum audîssetis?* Et M. Cicero *unam in dicendo actionem dominari* putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quam eloquentiâ, tradit; eâdem C. Gracchum, in deflendâ fratris nece, totius populi Romani lacrymas concitâsse; Antonium et Crassum multum valuisse, plurimum vero Q. Hortensium: cujus rei fides est, quod ejus scripta tantum intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis, existimatus est, novissime, quoad vixit, secundus; ut appareat, placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et, (hercle) cum valeant multum verba per se, et vox propriam vim adjiciat rebus, et

gestus motusque significet aliquid; profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierint, necesse est.

Sunt tamen, qui rudem illam, et qualem impetus cujusque animi tulit, actionem judicent fortiorem, et solam viris dignam: sed non alii fere, quam qui, etiam in dicendo, curam, et artem, et nitorem, et quidquid studio paratur, ut affectata et parum naturalia, solent improbare; vel qui, verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, (ut L. Cottam dicit Cicero fecisse) imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione suâ fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura curâ juvetur. In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut, in iis quæ subito dicenda erunt, facilitas promta defuerit; nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nullâ arte vincatur. Sed ne vox quidem, nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bonâ enim firmâque, ut volumus, uti licet; mala vel imbecilla et inhibet multa, ut *insurgere*, *exclamare;* et aliqua cogit, ut *submittere*, *deflectere*, et [rasas] fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur.

Cum sit autem omnis actio (ut dixi) in duas divisa partes, *vocem*, *gestumque*, quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus; prius est *de voce* dicere, cui etiam *gestus* accommodatur. In eâ prima observatio est, *qualem habeas;* secunda, *quomodo utaris*. Natura vocis spectatur *quantitate* et *qualitate*. *Quantitas* simplicior est: in summâ enim *grandis* aut *exigua* est: sed, inter has extremitates, mediæ sunt species; et, ab imâ ad summam, ac

retro, multi sunt gradus. *Qualitas* magis varia est; nam est et *candida*, et *fusca*, et *plena*, et *exilis*, et *lenis*, et *aspera*, et *contracta*, et *fusa*, et *dura*, et *flexibilis*, et *clara*, et *obtusa*: *spiritus* etiam *longior*, *brevior*que. Nec causas, cur quidque eorum accidat, persequi, proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia, in quibus aura illa concipitur? an eorum, per quæ velut organa meat? an ipsi propria natura? an, prout movetur lateris pectorisve firmitas, an capitis, plus adjuvet? nam opus est omnibus, [sicut] non oris modo suavitate, sed narium quoque, per quas, quod superest vocis, egeritur. Dulcis tamen esse debet, non exprobrans sonus.

Utendi voce multiplex ratio. Nam, præter illam differentiam, quæ est tripertita, *acutæ*, *gravis*, *flexæ*, tum *intentis*, tum *remissis*, tum *elatis*, tum *inferioribus modis*, opus est; *spatiis* quoque *lentioribus* aut *citatioribus*. Sed iis ipsis media interjacent multa: et, ut facies, quamquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam; ita *vox*, etsi paucas, quæ nominari possint, continet species, *propria* cuique est: et non hæc minus auribus, quam oculis illa, dignoscitur. Augentur autem, sicut omnium, ita vocis quoque bona, curâ; et negligentiâ minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ phonascis, convenit: tamen multa sunt utrisque communia, *firmitas corporis*, ne ad spadonum, et mulierum, et ægrorum exilitatem vox nostra tenuetur; quod ambulatio, unctio, Veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea, ut sint *fauces integræ*, id est molles ac leves; quarum vitio et *frangitur*, et *obscuratur*, et *exasperatur*, et *scinditur* vox. Nam, ut tibiæ, eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt; ita fauces *tumentes strangulant* vocem, *obtusæ obscurant*, *rasæ exasperant*, *convulsæ* fractis sunt organis similes. *Finditur* etiam

spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus, etiamsi ultra paulum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum, quod offenderat. Humor quoque vocem ut nimius impedit, ita consumtus destituit. Nam et fatigatio corpora non ad præsens modo tempus, sed etiam in futurum afficit.

Sed, ut communiter et phonascis et oratoribus necessaria est exercitatio, quâ omnia convalescunt, ita curæ non idem genus est. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato, nec præparare ab imis sonis vocem ad summos, nec semper a contentione concedere licet, cum pluribus judiciis sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneráque voce, quam forti ac durabili, opus est; cum illi omnes, etiam altissimos sonos, leniant cantu oris, nobis pleraque aspere sint concitateque dicenda, et vigilandæ noctes, et fuligo lucubrationum bibenda, et in sudatâ veste durandum. Quare vocem deliciis non molliamus, nec imbuatur eâ consuetudine, quæ duratura non sit; sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat; sed firmetur consuetudine, quâ difficultas omnis levatur.

Ediscere autem, quo exercearis, erit optimum (nam ex tempore dicentem avocat a curâ vocis ille, qui ex rebus ipsis concipitur, affectus), et ediscere quam maxime varia, quæ et clamorem, et disputationem, et sermonem, et flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est. Alioqui nitida illa et curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis et oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascesque et vigilias imperes, deficiant, et quærant unctores suos, nudumque sudorem. Illa quidem in hoc opere præcipi quis ferat, vitandos soles atque ventos, et nubila etiam ac siccitates? Ita, si dicendum in sole, aut ventoso, humido, calidove die

fuerit, reos deseremus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modo vomitu (quæ cavenda quidam monent), declamare neminem, qui sit mentis compos, puto. Illud, non sine causâ, est ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime voci in illo a pueritiâ in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt (nam est major aliis), sed propter humorem potius. Nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera, et injuriæ obnoxia. Sed, ut ad propositum redeam, jam confirmatæ constitutæque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie, sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis decens et accommodatus orationi motus componitur.

Non alia est autem ratio pronuntiationis, quam ipsius orationis. Nam, ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet; ita hæc quoque emendata erit (id est, vitio carebit), si fuerit os facile, explanatum, jucundum, urbanum; id est, in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet. Non enim sine causâ dicitur *barbarum*, *Græcumve*. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud, quod Ennius probat, cum dicit *suaviloquenti ore Cethegum* fuisse; non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait *latrare*, *non agere*. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cum in quâdam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus, in eâ ætate facere illorum mentionem, in quâ emendari possunt. Itaque sit ipsa *vox*, primum, (ut sic dicam) *sana*; id est, nullum eorum, de quibus modo retuli, patiatur incommodum: deinde, non *subsurda*, *rudis*, *immanis*, *dura*, *rigida*, *vana*, *præpinguis*, aut *tenuis*, *inanis*, *acerba*, *pusilla*, *mollis*, *effeminata*: *spiritus*, nec *brevis*, nec parum *durabilis*, nec *in receptu difficilis*. *Dilucida*

vero erit *pronuntiatio*, primum, si verba tota *exegerit*, quorum pars *devorari*, pars *destitui* solet; plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes imputare et velut annumerare literas, molestum, et odiosum. Nam et vocales frequentissime coëunt, et consonantium quædam, insequente vocali, dissimulantur. Utriusque exemplum posuimus,

Multum ille et terris . . . . .

Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit*, *et collegit*, et quæ alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in Catulo *suavis appellatio literarum*. Secundum est, ut *sit oratio distincta;* id est, ut, qui dicit, et incipiat ubi oportet, et desinat. Observandum etiam, quo loco sustinendus, et quasi suspendendus sermo sit, (quam Græci ὑποδιαστολὴν, vel ὑποσυστολὴν, vel ὑποστιγμὴν vocant) quo deponendus. Suspenditur, *Arma, virumque, cano;* quia illud *virum* ad sequentia pertinet, ut sit, *virum, Trojæ qui primus ab oris:* et hîc iterum: nam, etiamsi aliud est, unde venit, quam quo venit, non distinguendum tamen, quia utrumque eodem verbo continetur, *venit*. Tertio, *Italiam*, quia interjectio est *fato profugus*, et continuum sermonem, qui faciebat *Italiam Lavinaque*, dividit. Ob eamdemque causam, quarto *profugus*, deinde, *Lavinaque venit litora;* ubi jam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed, in ipsis etiam distinctionibus, tempus alias brevius, alias longius dabimus. Interest enim, sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctionem, *Litora*, protinus altero spiritûs initio insequar: cum illuc venero, *Atque altæ mœnia Romæ*, deponam, et morabor; et novum rursus exordium faciam. Sunt aliquando et sine respiratione quædam moræ etiam in periodis: ut in illâ, *In cœtu vero populi Romani, negotium publicum gerens,*

magister equitum, &c. Multa habet membra; sensus enim sunt alii atque alii: et, sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis, non interrumpendus est contextus: et, e contrario, spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est: quo loco quasi surripiendus est: alioqui, si inscite recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quam vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine quâ tamen esse nulla alia in agendo potest.

Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur *vox facilis, magna,* [*beata,*] *flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra, auribus sedens.* Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se, qui desiderantur, sonos, intentionesque, et *toto* (ut aiunt) *organo* instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facile cessurus. Neque gravissimus, ut in musicâ, sonus, nec acutissimus, orationibus convenit. Nam et hic parum clarus, nimiumque plenus, nullum afferre animis motum potest; et ille prætenuis, et immodicæ claritatis, cum est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti, neque diutius ferre intentionem potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc et gravior et plenior; quo tensior, hoc tenuis et acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum sonis, hique, cum augenda intentio est, excitandi; cum submittenda, sunt temperandi. Nam prima est observatio recte pronuntiandi, *æqualitas,* ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata submissis; et inæqualitate horum omnium, sicut pedum, claudicet. Secunda *varietas* est, quæ solum est pronuntiatio. Ac, ne quis pugnare inter se putet æqualitatem et varietatem; cum illi virtuti contrarium sit vitium in-

æqualitas, huic, qui dicitur μονοειδής, quasi quidam unus adspectus.

Ars porro variandi cum gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipsâ laboris mutatione reficit; ut standi, ambulandi, sedendi, jacendi vices sunt, nihilque eorum pati unum diu possumus. Illud vero maximum, (sed id paulo post tractabimus) quod, secundum rationem rerum de quibus dicimus, animorumque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet. Vitemus igitur illam, quæ Græce μονοτονια vocatur, una quædam spiritûs ac soni intentio: non solum ne dicamus omnia clamose, quod insanum est; aut intra loquendi modum, quod motu caret; aut submisso murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio; sed ut, in iisdem partibus iisdemque affectibus, sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus, postulabit; ut, qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissimâ pro Milone principium; nonne, ad singulas pæne distinctiones, quamvis in eâdem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem, timere.* Etiamsi est toto proposito contractum atque submissum, quia et exordium est, et solliciti exordium; tamen fuerit, necesse est, aliquid plenius et erectius, dum dicit, *Pro fortissimo viro*, quam cum *Etsi vereor*, et, *Turpe sit*, et, *Timere*. Jam secunda respiratio increscat oportet, et naturali quodam conatu, quo minus pavide dicimus, quæ sequuntur, et quo magnitudo animi Milonis ostenditur, *Minimeque deceat, cum, T. Annius ipse magis de reipublicæ salute, quam de suâ, perturbetur.* Deinde, quasi objurgatio

sui est, *Me, ad ejus causam, parem animi magnitudinem afferre non posse.* Tum invidiosiora, *Tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos.* Illa vero jam pæne apertis (ut aiunt) tibiis, *Qui, quocumque inciderunt, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum, requirunt:* nam sequens latum etiam atque fusum est: *Non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut appareret, non solum in membris causæ, sed etiam in articulis, esse aliquam pronuntiandi varietatem, sine quâ nihil neque majus neque minus est. Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam et *suffocata* sæpe, et majore nisu minus clara est; et interim *elisa* in illum sonum erumpit, cui Græci κλωσμον nomen, a gallorum immaturo cantu, dederunt. Nec *volubilitate* nimiâ confundenda, quæ dicimus; quâ et distinctio perit, et affectus; et nonnunquam etiam verba aliquâ sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiæ tarditatis. Nam et difficultatem inveniendi fatetur, et segnitiâ solvit animos, et (in quo est aliquid), temporibus præfinitis, aquam perdit.

Promtum sit os, non præceps; moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebro receptus concidat sententiam; nec eo usque trahatur, donec deficiat. Nam et deformis est consumti illius sonus, et respiratio sub aquâ diu pressi similis, et receptus longior, et non opportunus, ut qui fiat, non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum colligendus est spiritus; ita tamen, ut id neque diu, neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus, optime inter juncturas sermonis revocabitur. Exercendus autem est, ut sit quam longissimus; quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quam posset plurimos versus. Idem, quo facilius verba ore libero exprimeret, calculos linguâ volvens dicere domi solebat. Est interim et longus, et plenus, et clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis,

ideoque tremulus, ut corpora, quæ, adspectu integra, nervis parum sustinentur. Id βραγχον Græci vocant. Sunt, qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt, qui crebro anhelitu, et introrsum etiam clare sonante, imitentur jumenta onere et jugo laborantia. Quod affectant quoque, tamquam inventionis copiâ urgeantur, majorque vis eloquentiæ ingruat, quam quæ emitti faucibus possit. Est aliis concursus oris, et cum verbis suis colluctatio. Jam tussire, et exspuere crebro, et ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, et oris humore proximos spargere, et majorem partem spiritûs in eloquendo per nares effundere, etiamsi non utique vocis sunt vitia; quia tamen propter vocem accidunt, potissimum huic loco subjiciantur.

Sed quodcumque ex his vitium magis tulerim, quam, quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholisque, cantandi: quod inutilius sit, an fœdius, nescio. Quid enim minus oratori convenit, quam modulatio scenica, et nonnunquam ebriorum aut comissantium licentiæ similis? Quid vero movendis affectibus contrarium magis, quam, cum dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab iis affectibus, in quos inducendus est judex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem [ludorum talarium] licentiâ solvere? Nam Cicero *illos ex Lyciâ et Cariâ rhetores pæne cantare in epilogis* dixit. Nos etiam cantandi severiorem paulo modum excessimus. Quisquamne, non dico, de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atque rationibus, quisquam denique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est, cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, immo (mehercule), quod est huic deformitati propius, cymbalis, adjuvemus. Facimus tamen hoc libenter: nam nec cuiquam sunt injucunda, quæ cantant ipsi, et laboris in hoc, quam in -lo, minus est. Et sunt quidam, qui, secundum

alia vitæ vitia, etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non et Cicero dicit esse *aliquem in oratione cantum obscuriorem*? Et hoc quodam naturali [initio] venit.

Ostendam non multo post, ubi et quâtenus recipiendus sit hic flexus, et cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior. Jam enim tempus est dicendi, quæ sit *apta pronuntiatio*: quæ certe ea est, quæ iis, de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maximâ ex parte præstant ipsi motus animorum, sonatque vox, ut feritur. Sed, cum sint alii veri affectus, alii ficti et imitati; veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium; sed carent arte; ideoque non sunt disciplinæ traditione formandi. Contra, qui effinguntur imitatione, artem habent: sed hi carent naturâ: ideoque in his primum est bene affici, et concipere imagines rerum, et tamquam veris moveri; sic, velut media, vox, quem habitum a nostris acceperit, hunc judicum animis dabit. Est enim mentis index et velut exemplar; ac totidem, quot illa, mutationes habet. Itaque, lætis in rebus, *plena*, *simplex*, et ipsa quodammodo *hilaris* fluit: at, in certamine, *erecta*, totis viribus, et velut omnibus nervis, intenditur; *atrox* in irâ, et *aspera* ac *densa*, et respiratione crebrâ. Neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderate effunditur. Paululum in invidiâ faciendâ *lentior*, quia non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt: at, in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, *lenis* et *submissa*. Suadentium, et monentium, et pollicentium, et consolantium, *gravis*. In metu et verecundiâ *contracta*, adhortationibus *fortis*, disputationibus *teres*, miseratione *flexa et flebilis*, et consulto quasi obscurior: at in egressionibus *fusa*, et securæ claritatis, in expositione ac sermonibus *recta*, et inter acutum sonum et gravem media. *Attollitur* autem concitatis affectibus, compo-

sitis *descendit*, pro utriusque rei modo altius vel inferius.

Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam; qui et ipse voci consentit, et animo cum eâ simul paret. Is quantum habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod pleraque, etiam citra verba, significat. Quippe non manus solum, sed nutus etiam, declarant nostram voluntatem; et, in mutis, pro sermone sunt; et saltatio frequenter sine voce intelligitur, atque afficit; et ex ingressu vultuque perspicitur habitus animorum: et animalium quoque, sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, et oculis, et quibusdam aliis corporis signis, deprehenditur. Nec mirum, si ista, quæ tamen in aliquo sunt posita motu, tantum in animis valent, cum pictura, tacens opus, et habitûs semper ejusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur. Contra, si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes; non auctoritas modo verbis, sed etiam fides, desit. Decor quoque a gestu atque a motu venit. Ideoque Demosthenes, grande quoddam intuens speculum, componere actionem solebat. Adeo, quamvis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit, quod efficeret.

Præcipuum vero in actione, sicut in corpore ipso, caput est, cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad significationem decoris. Illa sunt, ut sit primo rectum, et secundum naturam. Nam et dejecto humilitas, et supino arrogantia, et in latus inclinato languor, et præduro ac rigente barbaria quædam mentis, ostenditur. Tum accipiat aptos ex ipsâ actione motus, ut cum gestu concordet, et manibus ac lateribus obsequatur. Adspectus enim semper eodem vertitur, quo gestus, exceptis, quæ aut damnare, aut non concedere, aut a nobis removere, oportebit;

ut idem illud vultu videamur aversari, manu repellere:

> . . . . . Dii, *talem terris avertite pestem*,

et,

> . . . . . . *Haud equidem tali me dignor honore.*

Significat vero plurimis modis. Nam, præter annuendi, renuendi, confirmandique motus, sunt et verecundiæ, et dubitationis, et admirationis, et indignationis, noti et communes omnibus. Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio: adeo jactare id, et comas excutientem rotare, fanaticum est. Dominatur autem maxime vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc submissi sumus: hoc pendent homines; hunc intuentur, hunc spectant, etiam ante quam dicamus: hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus: hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque, in iis, quæ ad scenam componuntur, fabulis, artifices pronuntiandi a personis quoque affectus mutuantur; ut sit *Niobe* in tragœdiâ *tristis*, *atrox Medea*, *attonitus Ajax*, *truculentus Hercules*. In comœdiis vero, præter aliam observationem, quâ servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ; senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur: pater ille, cujus præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio; atque id ostendere maxime latus actoribus moris est, quod cum iis, quas agunt, partibus congruat.

Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maxime animus emanat, ut, citra motum quoque, et hilaritate enitescant, et tristitiâ quoddam nubilum ducant. Quin etiam lacrymas his natura, mentis indices, dedit; quæ aut erumpunt dolore, aut lætitiâ manant. Motu vero intenti, remissi, superbi, torvi

mites, asperi fiunt; quæ, ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi vero et extenti, aut languidi et torpentes, aut stupentes, aut lascivi et mobiles, aut natantes, et quâdam voluptate suffusi, aut limi, et (ut sic dicam) venerei, aut poscentes aliquid, pollicentesve, nonnunquam esse debebunt. Nam opertos compressosve eos in dicendo quis, nisi plane rudis aut stultus, habeat? Et, ad hæc omnia exprimenda, in palpebris etiam et in genis est quoddam deserviens his ministerium. Multum et superciliis agitur. Nam et oculos formant aliquâtenus, et fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur; [ut una res in eâ plus valeat, sanguis ille, qui mentis habitu movetur, et, cum infirmam verecundiâ cutem accipit, effunditur in ruborem; cum metu refugit, abit omnis, et pallore frigescit;] temperatus medium quoddam serenum efficit. Vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modo de personâ comicâ dixeram) dissident, aut contra id, quod dicimus, finguntur. *Ira* enim contractis, *tristitia* deductis, *hilaritas* remissis, ostenditur. Annuendi quoque et renuendi ratione demittuntur, aut allevantur.

Naribus labrisque non fere quidquam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemtus, fastidium significari solet. Nam et *corrugare nares* (ut Horatius ait), et inflare, et movere, et digito inquietare, et impulsu subito spiritum excutere, et diducere sæpius, et planâ manu resupinare, indecorum est; cum emunctio etiam frequentior non sine causâ reprehendatur. Labra et porriguntur male, et scinduntur, et adstringuntur, et diducuntur, et dentes nudant, et in latus ac pæne ad aurem trahuntur, et velut quodam fastidio replicantur, et pendent, et vocem tantum alterâ parte dimittunt. Lambere quoque ea et mordere, deforme est; cum, etiam in efficiendis verbis, modicus eorum esse debeat modus. Ore enim magis, ·m labris, loquendum est.

Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut supinam. Collum, diversâ quidem, sed pari deformitate, et contrahitur, et tenditur: sed tenso subest et labor, tenuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori mentum, minus claram, et quasi latiorem, presso gutture facit. Humerorum raro decens allevatio atque contractio est. Breviatur enim cervix, et gestum quemdam humilem atque servilem, et quasi fraudulentum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis, metûs, fingunt. Brachii moderata projectio, remissis humeris, atque explicantibus se in proferendâ manu digitis, continuos et decurrentes locos maxime decet. At, cum speciosius quid uberiusque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci respondent*, exspatiatur in latus, et ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio.

Manus vero, (sine quibus trunca esset actio ac debilis) vix dici potest, quot motus habeant, cum pæne ipsam verborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adjuvant, hæ (prope est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus, ostendimus? Non eædem concitant? supplicant? inhibent? probant? admirantur? verecundantur? Non, in demonstrandis locis atque personis, adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut, in tantâ per omnes gentes nationesque linguæ diversitate, hic mihi omnium hominum communis sermo videatur. Et ii quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus: alii sunt, qui res imitatione significant; ut si ægrum, tentantis venas medici similitudine, aut citharœdum, formatis ad modum percutientis nervos manibus, ostendas; quod est genus quam longissime in ac-

tione fugiendum. Abesse enim plurimum a saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis, quam ad verba, accommodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo, ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, et in eum, quem demonstret, intendere, et aliqua his similia, permiserim; ita non, effingere status quosdam, et, quidquid dicet, ostendere. Neque id in manibus solum, sed in omni gestu ac voce, servandum est. Non enim aut in illâ periodo, *Stetit soleatus prætor populi Romani*, inclinatio incumbentis in muliereulam Verris effingenda est; aut in illâ, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus; aut vox, qualis dolore exprimitur, eruenda: cum mihi comœdi quoque pessime facere videantur, qui, etiam si juvenem agant, cum tamen, in expositione, aut senis sermo, ut in *Hydriæ prologo*, aut mulieris, ut *in Georgo*, incidit, tremulâ vel effeminatâ voce pronuntiant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione.

Est autem gestus ille maxime communis, quo medius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, et principiis utilis cum leni in utramque partem motu modice prolatus, simul capite atque humeris sensim ad id, quo manus feratur, obsecundantibus; et in narrando certus, sed tum paulo productior; et in exprobrando et arguendo acer atque instans. Longius enim partibus his et liberius exseritur. Vitiose vero idem, sinistrum quasi humerum petens, in latus agi solet; quamquam adhuc pejus aliqui transversum brachium proferunt, et cubito pronuntiant. Duo quoque medii sub pollicem veniunt: et est hic adhuc priore gestus instantior, principio et narrationi non accommodatus. At, cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is, in

exprobrando et indicando (unde ei nomen est) valet: et allevatâ ac spectante humerum manu paulum inclinatus affirmat; versus in terram, et quasi pronus, urget; aliquando pro numero est. Idem, summo articulo utrimque leviter apprehenso, duobus modice curvatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est. Acrius tamen argumentari videntur, qui medium articulum potius tenent; tanto contractioribus ultimis digitis, quanto priores descenderunt. Est et ille verecundæ orationi aptissimus, quo, quatuor primis leviter in summum coëuntibus digitis, non procul ab ore aut pectore fertur ad nos manus, et deinde prona ac paululum prolata laxatur. Hoc modo cœpisse Demosthenem credo in illo, pro Ctesiphonte, timido submissoque principio; sic formatam Ciceronis manum, cum diceret, *Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio quam sit exiguum.* Eadem, aliquâtenus liberius deorsum spectantibus digitis, colligitur in [nos,] et fusius paulo in diversum resolvitur, ut quodammodo sermonem ipsum proferre videatur. Binos interim digitos distinguimus, sed non inserto pollice; paulum tamen inferioribus intra spectantibus, sed ne illis quidem tensis, qui supra sunt. Duo interim extremi palmam circa ima pollicis premunt; ipse prioribus ad medios articulos jungitur: interim quartus oblique reponitur: interim, quatuor remissis magis quam tensis, pollice intus inclinato, habilem in latus, demonstrando, aut distinguendo, quæ dicimus, manum facimus, cum supina in sinistrum latus, prona in alterum fertur. Sunt et illi breves gestus, cum manus leviter pandata, qualis voventium est, parvis intervallis, et subassentientibus humeris, movetur, maxime apta parce et quasi timide loquentibus. Est admirationi conveniens ille gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos a minimo collecta digitos, redeunte flexu simul explicatur atque con-

vertitur. Nec uno modo interrogantes gestum componimus: plerumque tamen vertentes manum, utcumque composita est. Pollici proximus digitus, mediumque, quâ dexter est, unguem pollici summo suo jungens, remissis cæteris, est et approbantibus, et narrantibus, et distinguentibus, decorus. Cui non dissimilis, sed compressis tribus digitis, quo nunc Græci plurimum utuntur, etiam utrâque manu, quoties enthymemata sua gestu velut corrotundant. Cæsim manus lenior promittit et assentatur, citatior hortatur, interim laudat. Est et ille urgentis orationem gestus vulgaris magis, quam ex arte, qui contrahit alterno celerique motu, et explicat manum. Est et illa cava, et rara, et supra humeri altitudinem elata cum quodam motu velut hortatrix manus, a peregrinis scholis jam prope recepta. Tremula, scenica est. Digitos, cum summi coierunt, ad os referre, cur quibusdam displicuerit, nescio: nam id et leviter admirantes, et interim subitâ indignatione, velut pavescentes, et deprecantes, facimus. Quin compressam etiam manum, in signum pœnitentiæ vel iræ, pectori admovemus, ubi vox vel inter dentes expressa non dedecet, *Quid nunc agam? Quid faciam?* Averso pollice demonstrare aliquid, receptum magis puto, quam oratori decorum.

Sed, cum omnis motus sex partes habeat, septimusque sit ille, qui in se redit, orbis, vitiosa est una circumversio: reliqui, ante nos, et dextrâ lævâque, et sursum et deorsum, aliquid ostendunt: in posteriora gestus non dirigitur. Interim tamen velut rejici solet. Optime autem manus a sinistrâ parte incipit, in dextrâ deponitur; sed ut deponi, non ut ferire, videatur: quamquam et in fine interim cadit, ut cito tamen redeat: et nonnunquam resilit vel negantibus nobis, vel admirantibus. Hîc veteres artifices illud recte adjecerunt, *ut manus cum sensu et inciperet, et deponeretur.* Alioqui enim aut ante

vocem erit gestus, aut post vocem; quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimiâ subtilitate sunt, quod intervallum motûs tria verba esse voluerunt: quod nec observatur, nec fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt; nec immerito, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conciderent.

Aliud est, quod et fit frequentius, et magis fallit. Sunt quædam latentes sermonis percussiones, et quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit, ut sit unus motus, *Novum crimen;* alter, *C. Cæsar;* tertius, *Et ante hanc diem;* quartus, *Inauditum;* deinde, *Propinquus meus;* et, *Ad te Quintus Tubero detulit.* Unde id quoque fluit vitium, ut juvenes, cum scribunt, gestu præmodulati cogitationem, sic componant, quomodo casura manus est. Inde et illud vitium, ut gestus, qui in fine dexter esse debet, in sinistrum frequenter desinat. Melius illud, cum sint in sermone omni brevia quædam membra, ad quæ, si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad hæc gestum disponere: ut (puta) *Novum crimen, C. Cæsar,* habet per se finem quemdam suum, quia sequitur conjunctio; deinde, *Et ante hanc diem inauditum,* satis circumscriptum est. Ad hæc commodanda manus est; idque, dum erit prima et composita actio. At, ubi jam calor eam concitaverit, etiam gestus cum ipsâ orationis celeritate crebrescet. Aliis locis citata, aliis pressa conveniet pronuntiatio. Illâ transcurrimus, congerimus, abundamus, festinamus: hac instamus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectûs habent lentiora: ideoque Roscius citatior, Æsopus gravior fuit, quod ille comœdias, hic tragœdias egit.

Eadem motûs quoque observatio est. Itaque, in fabulis, juvenum, senum, militum, matronarum, gravior ingressus est: servi, ancillæ, parasiti, piscatores, citatius moventur. Tolli autem manum artifices

supra oculos, demitti infra pectus, vetant: adeo a capite eam petere, aut ad imum ventrem deducere, vitiosum habetur. At sinistram intra humerum promovere, ultra non decet. Sed, cum aversantes in lævam partem velut propellemus manum, sinister humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola gestum recte facit: dextræ se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive aversis in sinistrum palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utramque distendimus, sive satisfacientes, aut supplicantes. Diversi autem sunt hi gestus, sive submittimus, sive adorantes attollimus, sive aliquâ demonstrationi aut invocationi protendimus: *Vos, Albani tumuli atque luci!* aut Gracchanum illud, *Quo me miser conferam? quo vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine redundat: an domum? matremne ut miseram lamentantemque videam et abjectam?* Plus enim affectûs in his junctæ exhibent manus. In rebus parvis, tristibus, mitibus, breves; magnis, lætis, atrocibus, extensiores sunt.

Vitia quoque earum subjicienda sunt, quæ quidem accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum poscentis, aut verbera minantis, aut numerum quingentorum flexo pollice efficientis, quæ sunt a quibusdam scriptoribus notata, ne in rusticis quidem vidi. At, ut brachio exserto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius, in quantum patet longitudo, protendat, aut ad tectum erigat, aut, repetito ultra lævum humerum gestu, ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbem, aut temere sparsâ manu in proximos offendat, aut cubitum utrumque in diversum latus ventilet, sæpe scio evenire. Solet esse et pigra, et trepida, et secanti similis: interim etiam uncis digitis, aut a capite dejiciatur, aut eadem manus supinata in su-

periora jactetur. Fit et ille habitus, qui esse in statuis pacificator solet, qui, inclinato in humerum dextrum capite, brachio ab aure protenso, manum infesto pollice extendit; qui quidem maxime placet iis, qui se dicere *sublatâ manu* jactant. Adjicias licet eos, qui sententias vibratis digitis jaculantur, aut manu sublatâ denuntiant, aut, (quod per se interim recipiendum est) quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur: sed vitiosum id faciunt, aut digito, quanto plurimum possunt, erecto, aut etiam duobus, aut utrâque manu ad modum aliquid portantium compositâ.

His accedunt vitia, non naturæ, sed trepidationis, cum ore concurrente rixari, si memoria fefellerit, aut cogitatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit, insonare, in adversum tergere nares, obambulare sermone imperfecto, resistere subito, et laudem silentio poscere: quæ omnia persequi prope infinitum est. Sua enim cuique sunt vitia. Pectus ac venter ne projiciantur, observandum. Pandant enim posteriora, et est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid et totius corporis motus; adeo ut Cicero plus illo agi, quam manibus ipsis, putet. Ita enim dicit in Oratore, *Nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, et virili laterum flexione.* Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, et usitatum est, et indignantes decet, et excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero desiderat. *Non frons*, inquit, *percussa, non femur: pedum* (*quod minimum est*) *nulla supplosio.* Quamquam (si licet) de fronte dissentio. Nam et complodere manus scenicum est, et pectus cædere. Illud quoque raro decebit, cavâ manu summis digitis pectus appetere, si quando nosmet ipsos alloquemur, cohortantes, objurgantes, miserantes: quod si quando fiet, togam quoque inde removeri non decebit.

In pedibus observantur status et incessus. Prolato dextro stare, et eamdem manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum incumbere interim datur, sed æquo pectore; qui tamen comicus magis, quam oratorius gestus est. Male etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut attollitur, aut summis digitis suspenditur. Varicare supra modum, et in stando deforme est, et, accedente motu, prope obscœnum. Procursio opportuna, brevis, moderata, rara. Conveniens etiam ambulatio quædam, propter immodicas laudationum moras; quamquam Cicero *rarum incessum*, neque ita longum, probat. Discursare vero, et, quod Domitius Afer de Surâ Manlio dixit, *satagere*, ineptissimum; urbaneque Flavius Virginius interrogavit de quodam suo antisophistâ, *quot millia passuum declamâsset*? Præcipi et illud scio, ne ambulantes avertamur a judicibus, sed sint obliqui pedes, ad consilium nobis respicientibus. Id fieri judiciis privatis non potest. Verum et breviora sunt spatia, nec aversi diu sumus. Interim tamen recedere sensim datur. Quidam et resiliunt, quod est plane ridiculum. Pedis supplosio, ut loco est opportuna (ut ait Cicero) *in contentionibus aut incipiendis aut finiendis*; ita crebra et inepti est hominis, et desinit judicem in se convertere. Est et illa indecora in dextrum ac lævum latus vacillatio alternis pedibus insistentium. Longissime fugienda mollis actio, qualem in Titio Cicero dicit fuisse; unde etiam saltationis quoddam genus *Titius* sit appellatum.

Reprehendenda est et illa frequens et concitata in utramque partem nutatio, quam in Curione patre irrisit et Junius, quærens, *quis in lintre loqueretur*? et C. Sicinius: nam, cum, assidente collegâ, qui erat propter valetudinem et deligatus, et plurimis medicamentis propter dolorem artuum delibutus, multum se Curio ex more jactâsset, *Nunquam*, inquit, *Octavi, collegæ tuo gratiam referes, qui nisi fuisset,*

hodie te istic muscæ comedissent. Jactantur et humeri: quod vitium Demosthenes ita dicitur emendâsse, ut, cum in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret; ut, si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illâ commoneretur. Ambulantem loqui ita demum oportet in causis publicis, in quibus multi sunt judices, si, quod dicimus, quasi singulis inculcare peculiariter velimus. Illud vero non ferendum, quod quidam, rejectâ in humerum togâ, cum dextrâ sinum usque ad lumbos reduxerunt, sinistrâ gestum facientes spatiantur, et fabulantur; cum etiam lævam restringere prolatâ longius dextrâ sit odiosum. Unde moneor, ut ne id quidem transeam, ineptissime fieri, cum, inter moras laudationum, aut in aurem alicujus loquuntur, aut cum sodalibus jocantur, aut nonnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut sportulam dictare videantur. Inclinari ad judicem, cum doceas, utique si id, de quo loquaris, sit obscurius, decet. Incumbere advocato adversis subselliis sedenti, contumeliosum est. Reclinari etiam ad suos, et manibus sustineri, nisi plane justa fatigatio est, delicatum; sicut palam moneri, excidentis, aut legere. Namque in his omnibus et vis illa dicendi solvitur, et frigescit affectus, et judex parum sibi præstari reverentiæ credit. Transire in diversa subsellia, parum verecundum est. Nam et Cassius Severus urbane adversus hoc facientes lineam poposcit. Et si aliquando concitate itur, nunquam non frigide reditur.

Multa, ex iis quæ præcipimus, mutari necesse est ab iis qui dicunt apud tribunalia. Nam et vultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet; et gestus, ut ad eumdem tendens, elatior sit, necesse est, et alia, quæ occurrere, etiam me tacente, omnibus possunt. Itemque ab iis, qui sedentes agunt. Nam et fere fit hoc in rebus minoribus; et iidem impetus actionis esse non possunt; et quædam vitia fiunt necessaria. Nam et dexter pes a lævâ judicis

non inhabile. Cum vero magna pars est exhaustâ orationis, utique afflante fortunâ, pæne omnia decent; sudor ipse et fatigatio, et negligentior amictus, et soluta ac velut labens undique toga. Quo magis miror hanc quoque succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem siccari juberet, ne comæ turbarentur, quas componi post paulum, sicuti dignum erat, graviter et severe vetuit. Mihi vero illæ quoque turbatæ præ se ferre aliquid affectûs, et ipsâ oblivione curæ hujus commendari, videntur. At, si incipientibus aut paulum progressis decidat toga, non reponere eam, prorsus negligentis aut pigri, aut quomodo debeat amiciri, nescientis est.

Hæc sunt vel illustramenta pronuntiationis, vel vitia; quibus propositis, multa cogitare debet orator: primum, *quid*, *apud quos*, *quibus præsentibus*, sit acturus? Nam, ut dicere alia aliis, et apud alios, magis convenit; sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud principem, senatum, populum, magistratum, privato, publico judicio, postulatione, actione, similiter decent. Quam differentiam subjicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest, tum quâ de re dicat, et efficere quid velit.

Rei quadruplex observatio est: *Una* in totâ causâ. Sunt enim tristes, hilares, sollicitæ, securæ, grandes, pusillæ: ut vix unquam ita sollicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus: *Altera*, quæ est in differentiâ partium, ut in procemio, narratione, argumentatione, epilogo: *Tertia* in sententiis ipsis, in quibus, secundum res et affectus, variantur omnia: *Quarta* in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio; ita quibusdam, nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur. Igitur in laudationibus (nisi si funebres erunt), gratiarum actione, exhortatione, similibus, læta et magnifica et sublimis est actio. Funebres conciones, consolationes, plerumque causæ reorum, tristes atque submissæ. In senatu conservanda auctoritas, apud populum dig-

nitas, in privatis modus. De partibus causæ, et sententiis verbisque, quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronuntiatio: *conciliet*, *persuadeat*, *moveat;* quibus naturâ cohæret, ut etiam *delectet*. *Conciliatio* fere aut commendatione morum, (qui nescio quomodo ex voce etiam atque actione pellucent) aut orationis suavitate, constat: *persuadendi* vis affirmatione, quæ interim plus ipsis probationibus valet. *An ista*, (inquit Callidio Cicero) *si vera essent, sic a te dicerentur?* et, *Tantum abest, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, et constantia, utique si auctoritas subest. *Movendi* autem ratio aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus. Ergo, cum judex in privatis, aut præco in publicis, dicere de causâ jusserit, leniter consurgendum: tum, in componendâ togâ, vel (si necesse erit) etiam ex integro injiciendâ, duntaxat in judiciis, (apud principem enim, et magistratus ac tribunalia, non licebit) paulum est commorandum, ut et amictus sit decentior, et protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad judicem nos converterimus, et consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mire enim auditurum dicturi cura delectat, et judex se ipse componit. Hoc præcipit Homerus Ulyssis exemplo, *quem stetisse oculis in terram defixis, immotoque sceptro, prius quam illam eloquentiæ procellam effunderet*, dicit. In hac cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione sollicitudinem fateri, aut quod quemque magis decet; eaque diutius, si judex nondum intendet animum. Status sit rectus, æqui et diducti paulum pedes, vel procedens minimo momento sinister: genua recta, sic tamen, ut non extendantur: humeri remissi, vultus severus, non mœstus, nec stupens, nec languidus: brachia a latere

modice remota: manus sinistra, qualem supra demonstravi; dextra, cum jam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum gestu quam modestissimo, velut exspectans quando incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, et quasi improbam facere: tendere confidentiâ vultum, aut, quo sit magis torvus, superciliis adstringere: capillos a fronte contra naturam retro agere, ut sit horror ille terribilis: tum (id, quod Graeci frequentissime faciunt) crebro digitorum labiorumque motu commentari, clare exscreare, pedem alterum longe proferre, partem togæ sinistrâ tenere, stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incurvum, vel humeris, (ut luctaturi solent) ad occipitium ductis.

Proœmio frequentissime lenis convenit pronuntiatio. Nihil est enim ad conciliandum gratius verecundiâ: non tamen semper: nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen et vox temperata, ac gestus modestus, et sedens humero toga, et laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit. Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, ac tantum apertiorem, sonum simplicem, frequentissime postulabit, in his duntaxat, *Quintus igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio*, et, *A. Cluentius Avitus, pater hujusce.* Aliud in eâdem poscunt affectus, vel concitati, *Nubit genero socrus;* vel flebiles, *Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum et miserum toti Asiæ provinciæ.* Maxime varia et multiplex actio est probationum. Nam et proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, et contradictionem sumere. Nam ea quoque diversa propositio est. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes, pronuntiamus.

Argumentatio plerumque agilior, et acrior, et instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est, fortem celeritatem. Instandum quibus-

dam in partibus, et densanda oratio. Egressiones fere lenes, et dulces, et remissæ, ut *raptus Proserpinæ*, *Siciliæ descriptio*, *Cn. Pompeii laus*. Neque est mirum, minus habere contentionis ea, quæ sunt extra quæstionem. Mollior nonnunquam, cum reprehensione, diversæ partis imitatio, *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes:* ubi non dissidens a voce permittitur gestus, quo fit in utramque partem tenera quædam, sed intra manus tamen, et sine motu laterum, translatio.

Accendendi judices plures sunt gradus. Summus ille, et quo nullus est in oratore acutior: *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam ex parte magnâ.* Prædixit enim, *Quantum potero, voce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat.* Paulum inferior, et habens aliquid etiam jucunditatis, *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalicâ gladius agebat?* Plenius adhuc et lentius, ideoque dulcius, *In cætu vero populi Romani, negotium publicum gerens.* Producenda omnia, trahendæque tum vocales, aperiendæque sunt fauces. Pleniore tamen hæc canali fluunt, *Vos, Albani tumuli atque luci!* Nam cantici quiddam habent, sensimque resupina sunt: *Saxa atque solitudines voci respondent.* Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ: cum enim uterque alteri objiciat, palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per Marathonis et Plateærum et Salaminis propugnatores recto sono juravit, nec ille Thebas sermone deflevit. Est his diversa vox, et pæne extra organum, (cui Græci nomen *amaritudinis* dederunt) supra modum ac pæne naturam vocis humanæ acerba: *Quin compescitis vocem istam, indicem stultitiæ, testem paucitatis?* Sed id, quod excedere modum dixi, in illâ parte primâ est, *Quin compescitis.*

Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quamdam concisorum continuationem; si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis, quæ supra dixi; si placandos, inclinatam quamdam lenitatem; si misericordiâ commovendos, flexum vocis, et flebilem suavitatem, quâ præcipue franguntur animi, quæque est maxime naturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hîc etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire facit: habet enim in se, quod imitemur. Duplex est tamen miseratio; altera cum invidiâ, qualis modo dicta de damnatione Philodami; altera cum deprecatione demissior. Quare, etiamsi est in illis quoque cantus obscurior, *In cætu vero populi Romani* (non enim hæc rixantis modo dixit), et, *Vos, Albani tumuli* (neque enim, quasi inclamaret, aut testaretur, locutus est); tamen infinito magis illa flexa et circumducta sunt, *Me miserum! me infelicem!* et, *Quid respondebo liberis meis?* et, *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos; ego te in eâdem patriâ per eosdem retinere non potero?* Et, cum bona C. Rabirii uno sestertio addicit, *O meum miserum acerbumque præconium!* Illa quoque mire facit in peroratione, velut deficientis dolore et fatigatione, confessio; ut, pro eodem Milone, *Sed finis sit: neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronuntiationem.

Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, *reos excitare*, *pueros attollere*, *propinquos producere*, *vestes laniare:* sed suo loco dicta sunt. Et, quia in partibus causæ etiam aliis est varietas, satis apparet, accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus: sed verbis quoque (quod novissime dixeram) non semper, sed aliquando. An non hæc, *Misellus et pauperculus*, submissâ atque

contractâ, *Fortis, et vehemens, et latro*, erectâ et concitatâ voce dicenda sunt? Accedit enim vis et proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid, quod eadem verba, mutatâ pronuntiatione, indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, elevant? Aliter enim dicitur,

Tu mihi quodcumque hoc regni,

et,

Cantando tu illum?

et,

Tune ille Æneas?

et,

..........*Meque timoris*
Argue tu, Drance.

Et, ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud, quod volet, per omnes affectus verset; verum esse, quod dicimus, sciet. Unum jam his adjiciendum est, cum præcipue in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, et inenarrabilis: et, ut vere hoc dictum est, *caput esse artis, decere quod facias;* ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant. Maximos actores comœdiarum, Demetrium et Stratoclem, placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minus mirum, quod alter Deos, et juvenes, et bonos patres, servosque, et matronas, et graves anus optime; alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, et omnia agitatiora, melius. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, et dulces exclamationes theatri causâ producere, et ingrediendo ventum concipere veste, et nonnunquam dextro latere facere gestus; quod ne-

minem alium præter Demetrium decuit: namque, in hæc omnia, staturâ et mirâ specie adjuvabatur: illum cursus, et agilitas, et vel parum conveniens personæ risus (quem, non ignarus rationis, populo dabat), et contracta etiam cervicula. Quidquid horum alter fecisset, fœdissimum videretur. Quare, nôrit se quisque; nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex naturâ suâ, capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant. Hujus quoque loci clausula sit eadem, necesse est, quæ cæterorum est, regnare maxime modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem, volo. Quare, neque in gestu persequemur omnes argutias; nec, in loquendo, distinctionibus, temporibus, affectionibus moleste utemur: ut si sit in scenâ dicendum,

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hîc enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus, actor adhibebit. Aliud oratio sapit, nec vult nimium esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare, non immerito reprehenditur pronuntiatio vultuosa, et gesticulationibus molesta, et vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumtum Lenas Popilius posuit, esse *hanc inotiosam actionem.* Optime igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat, quæ supra ex Oratore posui: quibus similia, in Bruto, de Marco Antonio dicit. Sed jam recepta est actio paulo agitatior, et exigitur, et quibusdam partibus convenit; ita tamen temperanda, ne, dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni et gravis auctoritatem.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIÂ

LIBER DUODECIMUS.

PROŒMIUM.

Ventum est ad partem operis destinati longe gravissimam. Cujus equidem onus si tantum opinione primâ concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturius consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi, quæ promiseram, tenuit: mox, quamquam per singulas prope partes labor cresceret, ne perderem quæ jam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare, nunc quoque, licet major quam unquam moles premat, tamen, prospicienti finem, mihi constitutum est vel deficere potius, quam desperare. Fefellit autem, quod initium a parvis ceperamus; mox, velut aurâ sollicitante, provecti longius, dum tantum nota illa, et plerisque Artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc a litore procul videbamur, et multos circa velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Jam cum eloquendi rationem, novissime repertam, pau-

cissimisque tentatam, ingressi sumus, rarus, qui jam procul a portu recessisset, reperiebatur. Postquam vero nobis ille, quem instituebamus, orator, a dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit; quam in altum simus ablati, sentire cœpimus. Nunc *cælum undique et undique pontus.* Unum modo in illâ immensâ vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipse, quamvis tantâ atque ita instructâ nave hoc mare ingressus, contrahit vela, inhibetque remos; et de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, et assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, et longius eundum est, ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honestorum; et vel tutioris audaciæ est tentare, quibus paratior venia est.

CAPUT I.

Sit ergo nobis *orator*, quem instituimus, is, qui a M. Catone finitur, *vir bonus, dicendi peritus.* Verum id, quod ille posuit prius, etiam ipsâ naturâ potius ac majus est, utique *vir bonus.* Id non eo tantum, quod, si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentiâ; sed nos quoque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura, in eo quod præcipue indulsisse homini videtur, quoque nos a cæteris animalibus separâsse, non parens, sed noverca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, adversam innocentiæ, hostem veritatis, invenit. Mutos enim nasci, et egere omni ratione, satius fuisset, quam providentiæ munera in mutuam perniciem convertere.

Longius tendit hoc judicium meum. Neque enim

tantum id dico, eum, qui sit orator, *virum bonum esse oportere;* sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certe neque intelligentiam concesseris iis, qui, propositâ honestorum ac turpium viâ, pejorem sequi malint; neque prudentiam iis, qui in gravissimas frequenter legum, semper vero malæ conscientiæ, pœnas a semet ipsis, improviso rerum exitu, induantur. Quod si neminem *malum* esse, *nisi stultum* eumdem, non modo a sapientibus dicitur, sed vulgo quoque semper est creditum, certe non fiet unquam stultus orator. Adde, quod ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libera, potest; primum, quod in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium; et cogitare optima simul ac deterrima non magis est unius animi, quàm ejusdem hominis bonum esse ac malum: tum illâ quoque ex causâ, quod mentem, tantæ rei intentam, vacare omnibus aliis, etiam culpâ carentibus, curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nullâ distringente atque alio ducente causâ, spectabit id solum, ad quod accingitur. Quod si agrorum nimia cura, et sollicitior rei familiaris diligentia, et venandi voluptas, et dati spectaculis dies, multum studiis auferunt (huic enim rei perit tempus, quodcumque alteri datur); quid putamus facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissimæ cogitationes somnos etiam ipsos, et illa per quietem visa, perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam variis affectibus concisum atque laceratum, quam mala mens. Nam et, cum insidiatur, spe, curis, labore, distringitur; et jam, cum sceleris compos fuerit, sollicitudine, pœnitentiâ, pœnarum omnium exspectatione, torquetur. Quis, inter hæc, literis, aut ulli bonæ arti, locus? Non (hercle) magis, quam frugibus in terrâ sentibus ac rubis occupatâ.

Age, non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid ergo ex libidine ac luxuriâ

spei? Non præcipue acuit ad cupiditatem literarum amor laudis? Num igitur malis esse laudem curæ putamus? Jam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui bonique consistere? Dicetne de his secundum debitam rerum dignitatem malus atque iniquus? Denique, ut maximam partem quæstionis eximam, demus id, quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii, doctrinæ, pessimo atque optimo viro; uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo, et perfectus orator. Non enim perfectum est quidquam, quo melius est aliud. Sed, ne more Socraticorum nobismet ipsi responsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrinâ præditum, nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum, quam bonum. Convincamus hujus quoque amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut judici, quæ proposita fuerint, vera et honesta videantur. Utrum igitur hoc facilius bonus vir persuadebit, an malus? Bonus quidem et dicet sæpius vera atque honesta. Sed, etiam si quando, aliquo ductus officio, (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falso hæc affirmare conabitur, majore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemtu opinionis, et ignorantiâ recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur, in iis quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia, et irritus labor. Nam, sicut in vitâ, ita in causis quoque, spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videaturque talis advocatus, malæ causæ argumentum.

Nunc de iis dicendum est, quæ mihi, quasi conspiratione quâdam vulgi, reclamari videntur. *Orator ergo Demosthenes non fuit?* atqui malum virum accepimus: *Non Cicero?* atqui hujus quoque mores

multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi invidia subeunda est; mitigandæ sunt prius aures. Mihi enim nec *Demosthenes* tam gravi morum dignus videtur invidiâ, ut omnia, quæ in eum ab inimicis congesta sunt, credam, cum et pulcherrima ejus in re publicâ consilia, et finem vitæ clarum, legam. Nec *Marco Tullio* defuisse video in ullâ parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissime consulatus; integerrime provincia administrata; et repudiatus vigintiviratus; et civilibus bellis, quæ in ætatem ejus gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quominus optimis se partibus, id est, reipublicæ, jungeret. Parum fortis videtur quibusdam: quibus optime respondit ipse, *non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis:* quod probavit morte quoque ipsâ, quam præstantissimo suscepit animo. Quod si defuit his viris summa virtus; sic, quærentibus, an oratores fuerint? respondebo, quomodo Stoïci, si interrogentur, an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus? respondeant, Magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id, quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam et Pythagoras non *sapientem* se (ut qui ante eum fuerunt), sed *studiosum sapientiæ*, vocari voluit.

Ego tamen, secundum communem loquendi consuetudinem, sæpe dixi, dicamque, *perfectum oratorem* esse Ciceronem, ut amicos et *bonos viros*, et *prudentissimos* dicimus vulgo; quorum nihil nisi perfecte sapienti datur. Sed, cum proprie, et ad legem ipsam veritatis, loquendum erit, eum quæram oratorem, quem et ille quærebat. Quamquam enim stetisse ipsum in fastigio eloquentiæ fateor, ac vix, quid adjici potuerit, invenio, fortasse inventurus, quod adhuc abscisurum putem fuisse, (nam fere sic docti judicaverunt, *plurimum in eo virtutum, non nihil fuisse vitiorum;* et se ipse multa ex illâ juvenili abundantiâ coërcuisse testatur); tamen, quando

nec sapientis sibi nomen, minime sui contemtor, asseruit; et melius dicere, certe datâ longiore vitâ, et ætate ad componendum securiore, potuisset; non maligne crediderim, defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit. Et licebat, si aliter sentirem, fortius id et liberius defendere. An vero M. Antonius *neminem a se visum eloquentem*, quod tanto minus erat, professus est; ipse etiam M. Tullius *quærit adhuc eum*, et tantum imaginatur ac fingit; ego non audeam dicere, aliquid in hac, quæ superest, æternitate inveniri posse, eo, quod fuerit, perfectius?

Transeo illos, qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentiâ quidem satis tribuunt; quamquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem *dormitare* interim dicit; nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimice pluribus in locis insequuntur. Concedamus sane, (quod minime natura patiatur) repertum esse aliquem malum virum, summe disertum: nihilo tamen minus oratorem eum negabo. Nam nec omnibus, qui fuerint manu promti, viri fortis nomen concesserim, quia sine virtute intelligi non potest fortitudo.

An ei, qui ad defendendas causas advocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec metus frangat? sed proditorem, transfugam, prævaricatorem, donabimus oratoris illo sacro nomine? Quod si mediocribus etiam patronis convenit hæc, quæ vulgo dicitur, *bonitas*; cur non orator ille, qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus, quam dicendi virtute, perfectus? Non enim forensem quamdam instituimus operam, nec mercenariam vocem, nec (ut asperioribus verbis parcamus) non inutilem sane litium advocatum, quem denique *causidicum* vulgo vocant; sed virum, cum ingenii naturâ præstantem, tum vero tot pulcherrimas artes

penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea vetustas cognoverit, singularem, perfectumque undique, optima sentientem, optimeque dicentem. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniariis quæstionibus veritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit, sed in majoribus clarius elucebit, cum regenda senatûs consilia, et popularis error ad meliora ducendus. An non talem quemdam videtur finxisse Virgilius, quem, in seditione vulgi, jam faces et saxa jaculantis, moderatorem dedit?

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexêre, silent, arrectisque auribus adstant.

Habemus igitur ante omnia *virum bonum;* post hæc, adjecit *dicendi peritum:*

Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille vir, quem instituimus, si sit ad prœlium miles cohortandus, ex mediis sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus, tot simul metus laboris, doloris, postremo mortis ipsius, exciderint, nisi in eorum locum pietas, et fortitudo, et honesti præsens imago successerit? quæ certe melius persuadebit aliis, qui prius persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio; nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat, quoties ab animo verba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est, quam sentit. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inventio: quæ, etiam si lenociniis destituta sit, satis tamen naturâ suâ ornatur; nec quidquam non diserte, quod honeste, dicitur. Quare, juventus, immo omnis ætas, (neque enim rectæ voluntati serum est tempus ullum)

totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus: forsan et consummare contingat. Nam, si natura non prohibet et esse virum bonum, et esse dicendi peritum; cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? Ad quod si vires ingenii non suffecerint; tamen, ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certe prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis posse misceri. Facultas dicendi, si in malos incidit, et ipsa judicanda est malum: pejores enim illos facit, quibus contingit.

Videor mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam, qui diserti esse, quam boni, malint) illa dicentes: "Quid ergo tantum est artis in eloquentiâ? cur tu de coloribus, et difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de confesso, locutus es, nisi aliquando vis et facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non agit nisi bonas causas: eas porro, etiam sine doctrinâ, satis per se tuetur veritas ipsa." Quibus ego, cum de meo primum opere respondero, etiam pro boni viri officio, si quando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim, quomodo aut pro falsis, aut etiam pro injustis, aliquando dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea facilius et deprehendamus et refellamus, quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota, quæ nocent, fuerint. Neque enim Academici, cum in utramque disserunt partem, non secundum alteram vivunt; neque Carneades ille (qui Romæ, audiente Censorio Catone, non minoribus viribus contra justitiam dicitur disseruisse, quam pridie pro justitiâ dixerat) injustus ipse vir fuit. Verum et, *virtus* quid sit, adversa ei *malitia* detegit; et *æquitas* fit ex *iniqui* contemplatione manifestior; et plurima contrariis probantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum nota consilia, ut hostium imperatori. Verum et illud, quod primâ

propositione durum videtur, potest afferre ratio, ut *vir bonus* in defensione causæ velit auferre aliquando judici veritatem. Quod si quis a me proponi mirabitur, (quamquam non est hæc mea proprie sententia, sed eorum, quos gravissimos sapientiæ magistros ætas vetus credidit) sic judicet, pleraque esse, quæ, non tam factis quam causis eorum, vel honesta fiant, vel turpia. Nam, si *hominem occidere*, sæpe virtus, *liberos necare*, nonnunquam pulcherrimum est; asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur; ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam vir bonus, sed etiam quare, et quâ mente, defendat.

Ac, primum, concedant mihi omnes oportet, quod Stoïcorum quoque asperrimi confitentur, facturum aliquando virum bonum, ut mendacium dicat, et quidem nonnunquam levioribus causis; ut, in pueris ægrotantibus, utilitatis eorum gratiâ multa fingimus, multa non facturi promittimus; nedum si ab homine occidendo grassator avertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus; ut hoc, quod alias in servis quoque reprehendendum est, sit alias in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa jam video posse evenire, propter quæ orator bene suscipiat tale causæ genus, quale, remotâ ratione honestâ, non suscepisset. Nec hoc dico, quia severiores sequi placet leges, pro patre, fratre, amico periclitantibus: tametsi non mediocris hæsitatio est, hinc *justitiæ* propositâ imagine, inde *pietatis*; nihil dubii relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus: utrumne salvum eum nollet is, qui a nobis finitur, orator? an, si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quam qui apud judices malam causam tuetur? Quid? si quædam bene facta damnaturus est judex, nisi ea non esse facta convicerimus; non vel hoc modo servabit orator, non innocentem modo, sed etiam laudabilem civem? Quid? si quædam justa naturâ, sed conditione temporum inutilia civitati sciemus; nonne ute-

mur arte dicendi, bonâ quidem, sed malis artibus simili? At hoc nemo dubitabit, quin, si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint (sicut posse interdum conceditur), salvos esse eos magis e re publicâ sit, quam puniri. Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui vera objicientur, non id aget, ut salvus sit? Da nunc, ut crimine manifesto prematur dux bonus, et sine quo vincere honeste civitas non possit: nonne ei communis utilitas oratorem advocabit? Certe Fabricius Cornelium Rufinum, et alioqui malum civem, et sibi inimicum, tamen, quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit: atque id mirantibus quibusdam respondit, *A cive se spoliari malle, quam ab hoste venire.* Ita hic, si fuisset orator, non defendisset eumdem Rufinum vel manifesti peculatûs reum?

Multa dici possunt similia; sed vel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi, quem formamus, viro sæpe sit faciendum; sed ut, si talis coëgerit ratio, sit tamen vera finitio, *oratorem esse virum bonum, dicendi peritum.* Præcipere vero ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necessarium est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, et innocens reus multis veri similibus premitur; quo fit, ut eâdem actionis ratione sit defendendus, quâ, si nocens esset. Jam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, *testes*, *literæ*, *suspiciones*, *opiniones*. Non aliter autem veri similia, quam vera, et confirmantur, et refelluntur. Quapropter, ut res feret, flectetur oratio, manente honestâ voluntate.

CAPUT II.

Quando igitur orator est *vir bonus*, is autem citra virtutem intelligi non potest; virtus, etiamsi quosdam impetus ex naturâ sumit, tamen perficienda

doctrinâ est: *mores* ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti justique disciplina pertractanda, sine quâ nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus, potest: nisi forte accedamus iis, qui naturâ constare mores, et nihil adjuvari disciplinâ putant: scilicet, ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemtissima, confiteantur egere doctoribus; virtutem vero, quâ nihil homini, quo ad Deos immortales propius accederet, datum est, obviam et illaboratam, tantum quia nati simus, habeamus. Abstinens erit, qui id ipsum, quid sit abstinentia, ignorârit? et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nullâ ratione purgaverit? et justus, qui æqui bonique tractatum, qui leges, quæ naturâ sunt omnibus datæ, quæque propriæ populis et gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractaverit? O! quam istud parum putant, quibus tam facile videtur! Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literas vel primis (ut aiunt) labris degustârit, dubitaturum puto. Ad illud sequens revertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non et naturæ vim omnem penitus perspexerit, et mores præceptis ac ratione formârit. Neque enim frustra, in tertio de Oratore libro, L. Crassus cuncta, quæ *de æquo, justo, vero, bono*, deque iis quæ sunt contra posita, dicuntur, propria esse oratoris affirmat; ac philosophos, cum ea dicendi viribus tuentur, uti rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur, ea jam esse a philosophiâ petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione earum rerum fuisse.

Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris et epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere; ideoque aliquamdiu præceptores eosdem fuisse morum atque dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eo pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitæ secta longius a civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris, recessit. Nam quis philosophorum aut

in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsâ, quam maxime plerique præcipiunt, reipublicæ administratione versatus est? Atque ego illum, quem instituo, Romanum quemdam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus, vere civilem virum exhibeat. Sed, quia deserta ab iis qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus et gymnasia primum, mox in conventus scholarum, recesserunt; id, quod est oratori necessarium, nec a dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit. Evolvendi penitus auctores, qui de *virtute* præcipiunt, ut oratoris vita cum scientiâ divinarum rerum sit humanarumque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulchriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissime possent? Utinamque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) orator hanc partem, superbo nomine et vitiis quorumdam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac, velut rebus repetitis, in corpus eloquentiæ adducat. Quæ quidem cum sit in tres divisa partes, *naturalem*, *moralem*, *rationalem*; quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta? Nam, ut ordinem retro agamus, de ultimâ illâ, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates vocis cujusque nôsse, et ambigua aperire, et perplexa discernere, et de falsis judicare, et colligere ac resolvere quæ velis, oratoris est: quamquam eâ non tam est minute atque concise in actionibus utendum, quam in disputationibus; quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare audientes, debet orator; ad quod impetu quoque et viribus ac decore est opus; ut vis amnium major est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quam tenuis aquæ, et objectu lapillorum resultantis. Et, ut palæstrici doctores illos, quos *numeros* vocant, non idcirco dis-

centibus tradunt, ut his omnibus ii, qui didicerint, in ipso luctandi certamine utantur, (plus enim pondere et firmitate et spiritu agitur) sed ut subsit copia illa, ex quâ unum aut alterum, cujus se occasio dederit, efficiant; ita hæc pars dialectica, sive illam dicere malimus *disputatricem*, ut est utilis sæpe et finitionibus, et comprehensionibus, et separandis quæ sunt differentia, et resolvendâ ambiguitate, et distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando; ita, si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, et sectas ad tenuitatem suam vires ipsâ subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam, in disputando mire callidos, cum ab illâ cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quam parva quædam animalia, quæ, in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

Jam quidem pars illa *moralis*, quæ dicitur *Ethice*, certe tota oratori est accommodata. Nam, in tantâ causarum (ut superioribus libris diximus) varietate, cum alia conjecturâ quærantur, alia finitionibus concludantur, alia jure submoveantur, vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur; nulla fere dici potest, cujus non parte in aliquâ tractatus æqui ac boni reperiatur. Plerasque vero esse quis nescit, quæ totæ in solâ qualitate consistant? In consiliis vero, quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quæ *laudandi* ac *vituperandi* officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravique versatur. An de *justitiâ*, *fortitudine*, *abstinentiâ*, *temperantiâ*, *pietate*, non plurima dicet orator? sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantum sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui, virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet, nec in cogitando ita laborabit, sed, quod sciet, vere dicet. Cum sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior (quia universo pars continetur, non utique accedit parti, quod un-

versum est), profecto nemo dubitabit, generales quæstiones in illo maxime studiorum more versatas. Jam vero, cum sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur *finitivus*; nonne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet? Quid? non quæstio juris omnis, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis conjecturâ, continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo naturâ permixta est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est vere. Nam ignara quidem hujusce doctrinæ loquacitas erret, necesse est, ut quæ vel nullos vel falsos duces habeat.

Pars vero *naturalis*, cum est ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto majore spiritu de divinis rebus quam humanis loquendum est; tum illam etiam moralem, sine quâ nulla esse (ut docuimus) oratio potest, totum complectitur. Nam, si regitur providentiâ mundus, administranda certe bonis viris erit respublica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem; nec voluptatibus terreni corporis serviendum. An hæc non frequenter tractabit orator? Jam *de auguriis*, *responsis*, *religione* denique omni, de quibus maxima sæpe in senatu consilia versata sunt, non erit ei disserendum, si quidem (ut nobis placet) futurus est vir civilis idem? Quæ denique intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis? Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus: siquidem et Periclem (cujus eloquentiæ, etiamsi nulla ad nos monimenta venerunt, vim tamen quamdam incredibilem cum historici, tum etiam, liberrimum genus hominum, comici veteres, tradunt) Anaxagoræ physici constat auditorem fuisse; et Demosthenem, principem omnium Græciæ oratorum, dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius, non tantum se debere scholis rhe-·ᵗᵒʳᵘm, quantum Academiæ spatiis, frequenter ipse

testatus est. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius rerum naturæ finibus, terminâsset.

Verum ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit; quamquam ea non inter multas potest esse contentio. Nam, imprimis, nos *Epicurus* a se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quam velocissimâ jubet. Neque vero *Aristippus*, summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. *Pyrrho* quidem quas in hoc opere partes habere potest, cui, judices esse, apud quos verba faciat, et reum, pro quo loquatur, et senatum, in quo sit dicenda sententia, non liquebit? *Academiam* quidam utilissimam credunt, quod mos in utramque partem disserendi ad exercitationem forensium causarum proxime accedat. Adjiciunt, loco probationis, quod ea præstantissimos in eloquentiâ viros ediderit. *Peripatetici* studio quoque se quodam oratorio jactant. Nam theses dicere exercitationis gratiâ fere est ab his institutum. *Stoïci*, sicut copiam nitoremque eloquentiæ fere præceptoribus suis defuisse concedant, necesse est; ita nullos aut probare acrius, aut concludere subtilius contendunt.

Sed hæc inter ipsos, qui, velut sacramento rogati, vel etiam superstitione constricti, nefas ducunt a susceptâ semel persuasione discedere. Oratori vero nihil est necesse in cujusquam jurare leges. Majus enim est opus atque præstantius, ad quod ipse tendit, et cujus est velut candidatus, siquidem est futurus cum vitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. Quare, in exemplum bene dicendi, facundissimum quemque proponet sibi ad imitandum: moribus vero formandis quam honestissima præcepta, rectissimamque ad virtutem viam, deliget. Exercitatione quidem utetur omni; sed tamen erit plurimus in maximis quibusque ac naturâ pulcherrimis. Nam quæ potest materia reperiri ad graviter copioseque dicendum magis abun-

dans, quam *de virtute*, *de re publicâ*, *de providentiâ*, *de origine animorum*, *de amicitiâ?* Hæc sunt, quibus mens pariter atque oratio insurgant: *quæ vere bona, quid mitiget metus, coërceat cupiditates, eximat nos opinionibus vulgi, animumque cœlestem* [**]. Neque ea solum, quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam, quæ sunt tradita antiquitus, dicta ac facta præclare, et nôsse, et animo semper agitare, conveniet. Quæ profecto nusquam plura majoraque, quam in nostræ civitatis monimentis, reperientur. An fortitudinem, justitiam, fidem, continentiam, frugalitatem, contemtum doloris ac mortis, melius alii docebunt, quam Fabricii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliique innumerabiles? Quantum enim Græci præceptis valent, tantum Romani (quod est majus) exemplis. Tantumque non cognatis id e rebus admoneri sciet, qui non modo proximum tempus, locumque præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, et curriculum laudis, existimet. Hinc mihi ille justitiæ haustus bibat; hinc sumtam libertatem in causis atque consiliis præstet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere et sciet, et audebit.

CAPUT III.

Juris quoque *civilis* necessaria huic viro *scientia* est, et morum ac religionum ejus reipublicæ, quam capesset. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit, tot rerum, quibus præcipue civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit, qui, quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus; pæne non dissimilis iis, qui poëtarum scripta pronuntiant. Nam quodammodo mandata perferet; et ea, quæ sibi a judice credi postulaturus est, alienâ fide dicet; et ipse litigantium auxiliator egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum

domi præcepta et composita, et, sicut cætera quæ in causâ sunt, in discendo cognita, ad judicem perferet; quid fiet in iis quæstionibus, quæ subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet? et inter subsellia minores advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere, quæ tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue, pro suis, dicere? possit in actionibus; quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est. Quid, si forte peritus juris ille non aderit? Quid, si quis, non satis in eâ re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiæ malum, quod credit eum scire, qui moneat.

Neque ego sum nostri moris ignarus, oblitusve eorum, qui velut ad arculas sedent, et tela agentibus subministrant; neque idem Græcos quoque nescio factitâsse, unde nomen his *pragmaticorum* datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modo suum causis, sed omnia quæ profutura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem, si ad horam forte constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potius præparabit ea, quæ, cum agèt, esse in causâ velit? Nisi forte imperatorem quis idoneum credit, in prœliis quidem strenuum et fortem, et omnium, quæ pugna poscit, artificem; sed neque delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris, scientem: prius est enim certe parare bella, quam gerere. Atqui simillimus huic sit advocatus, si plura, quæ ad vincendum valent, aliis reliquerit; cum præsertim hoc, quod est maxime necessarium, non tam sit arduum, quam procul intuentibus fortasse videatur. Namque omne jus, quod est *certum*, aut *scripto* aut *moribus* constat: *dubium* æquitatis regulâ examinandum est. Quæ scripta sunt, aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem; cognitionis sunt enim, non inventionis: at, quæ

consultorum responsis explicantur, aut in verborum interpretatione sunt posita, aut in recti pravique discrimine. Vim cujusque vocis intelligere, aut commune prudentium est, aut proprium oratoris: æquitas optimo cuique notissima. Nos porro et bonum virum, et prudentem in primis oratorem putamus, qui, cum se ad id, quod est optimum naturâ, direxerit, non magnopere commovebitur, si quis ab eo consultus dissentiet, cum ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed, etiam si nôsse, quid quisque senserit, volet, lectionis opus est, quâ nihil est in studiis minus laboriosum.

Quod si plerique, desperatâ facultate agendi, ad discendum jus declinaverunt, quam id scire facile est oratori, quod discunt, qui, suâ quoque confessione, oratores esse non possunt! Verum et M. Cato cum in dicendo præstantissimus, tum juris idem fuit peritissimus; et Scævolæ Servioque Sulpicio concessa est etiam facundiæ virtus. Et M. Tullius non modo inter agendum nunquam est destitutus scientiâ juris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat; ut appareat, posse oratorem non discendo tantum juri vacare, sed etiam docendo. Verum ea, quæ de moribus excolendis studioque juris præcipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quod multos cognovimus, qui, tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc diverticula desidiæ: quorum alii se ad album ac rubricas transtulerunt, et formularii, vel (ut Cicero ait) *leguleii* quidam esse maluerunt, tamquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur: alii pigritiæ arrogantioris, qui, subito fronte confictâ, immissâque barbâ, veluti despexissent oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent auctoritatem contemtu cæterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

CAPUT IV.

Imprimis vero abundare debet orator *exemplorum copiâ*, cum veterum, tum etiam novorum; adeo ut, non ea modo quæ conscripta sunt historiis, aut sermonibus velut per manus tradita, quæque quotidie aguntur, debeat nôsse; verum ne ea quidem, quæ sunt a clarioribus poëtis ficta, negligere. Nam illa quidem priora aut testimoniorum, aut etiam judicatorum, obtinent locum: sed hæc quoque aut vetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quam plurima: unde etiam senibus auctoritas major est, quod plura nôsse et vidisse creduntur: quod Homerus frequentissime testatur. Sed non est exspectanda ultima ætas, cum studia præstent, ut, quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis sæculis vixisse videamur.

CAPUT V.

Hæc sunt, quæ me redditurum promiseram, *instrumenta*, non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius *oratoris*. Hæc arma habere ad manum, horum scientiâ debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili copiâ, et inventionis ratione, et disponendi usu, et memoriæ firmitate, et actionis gratiâ. Sed plurimum ex his valet *animi præstantia*, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam, ut abominanda sunt contraria his vitia confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ; ita, citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit: ut si des arma timidis et imbellibus. Invitus (mehercle) dico, quoniam et aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, et quæ vir-

tutes facillime generet, esse interim adversam, multisque in causâ fuisse, ut bona ingenii studiique, in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem, si quis hæc forte, minus adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, leget, non probitatem a me reprehendi, sed verecundiam, quæ est timor quidam, reducens animum ab iis quæ facienda sunt, unde confusio, et cœpti pœnitentia, et subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis adscribere affectum, propter quem facere honeste pudet? Neque ego rursus nolo eum, qui sit dicturus, et sollicitum surgere, et colore mutari, et periculum intelligere: quæ si non accident, etiam simulanda erunt. Sed intellectus hic sit operis, non metus: moveamurque, non concidamus. Optima est autem emendatio verecundiæ *fiducia*: et quamlibet imbecilla frons magnâ *conscientiâ* sustinetur.

Sunt et naturalia, (ut supra dixi) quæ tamen et curâ juvantur, instrumenta, *vox*, *latus*, *decor*; quæ quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores: sed, cum diceret, eminere inter æquales *Trachallus* videbatur: ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestûs præstantia, vox quidem, non ut Cicero desiderat, pæne tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragœdos. Certe, cum in basilicâ Juliâ diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, et auditum eum et intellectum, et (quod agentibus cæteris contumeliosissimum fuit) laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est, et rara felicitas: quæ si non adsit, sane sufficiat, ab iis, quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, et hæc scire.

CAPUT VI.

Agendi autem initium, sine dubio, secundum vires cujusque sumendum est. Neque ego annos definiam, cùm *Demosthenem* puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit; *Calvus*, *Cæsar*, *Pollio*, multum ante quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia susceperint; prætextatos egisse quosdam sit traditum; *Cæsar Augustus* duodecim natus annos aviam pro Rostris laudaverit. Modus mihi videtur quidam tenendus, ut neque præpropere distringatur immatura frons, et quidquid est illud adhuc acerbum, proferatur. Nam inde et contemtus operis innascitur, et fundamenta jaciuntur impudentiæ, et (quod est ubique perniciosissimum) prævenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tirocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit; majusque fit semper, quod ausuri sumus; et, dum deliberamus, quando incipiendum sit, incipere jam serum est. Quare fructum studiorum viridem et adhuc dulcem promi decet, dum et venia et spes est, et paratus favor, et audere non dedecet; et, si quid desit operi, supplet ætas; et, si qua sunt dicta juveniliter, pro indole accipiuntur; ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus; *Quid enim tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus ejectis?* Quæ cum, sex et viginti natus annos, summis audientium clamoribus, dixerit, deferbuisse tempore, et annis liquata jam senior idem fatetur. Et (hercle) quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus; alia lux, alia veri discriminis facies: plusque, si separes, usus sine doctrinâ, quam citra usum doctrina, valeat. Ideoque nonnulli, senes in scholâ facti, stupent novitate, cum in judicia venerunt, et omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic et judex tacet, et adversarius obstrepit; et nihil temere dic-

neque sociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in rempublicam conspirationes inultas patietur orator; non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam, qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque, ut accusatoriam vitam vivere, et ad deferendos reos præmio duci, proximum latrocinio est; ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideoque principes in republicâ viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari juvenes obsidem reipublicæ dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates provocare, nisi ex fiduciâ bonæ mentis videbantur. Idque cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpicio, Cicerone, Cæsare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus est *Sapiens*, alter nisi creditur fuisse, vix scio, cui reliquerit hujus nominis locum. Neque defendet omnes orator; idemque portum illum eloquentiæ suæ salutarem non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maxime causâ.

Quoniam tamen omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiam commendantium personis dabit, et ipsorum qui judicio decernent, ut optimi cujusque voluntate moveatur; namque hos et amicissimos vir bonus habebit. Submovendum vero est utrumque ambitûs genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam suam; vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel justas vel improbas facit. Neque vero pudor obstet, quominus susceptam, cum melior videretur, litem, cognitâ inter dicendum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit verum. Nam et in hoc maximum, si æqui judices sumus, beneficium est, ut non fallamus vanâ

spe litigantem. Neque est dignus operâ patroni, qui non utitur consilio. Et certe non convenit ei, quem oratorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam, si, ex illis, quas supra diximus, causis, falsum tuebitur, erit tamen honestum, quod ipse faciet.

Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex primâ statim fronte dijudicare, imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, et illo, quem exigimus, animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cum pleraque hoc ipso possint videri vilia, quod pretium habent. Cæcis hoc (ut aiunt) satis clarum est: nec quisquam, qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit. At, si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri; cum et Socrati collatum sit ad victum; et Zeno, Cleanthes, Chrysippus, mercedes a discipulis acceptaverint. Neque enim video, quæ justior acquirendi ratio, quam ex honestissimo labore, et ab iis de quibus optime meruerint, quique, si nihil invicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non justum modo, sed necessarium etiam est, cum hæc ipsa opera, tempusque omne, alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus est modus: ac plurimum refert, et *a quo* accipiat, et *quantum*, et *quousque*.

Paciscendi quidem ille piraticus mos, et imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, etiam a mediocriter improbis aberit; cum præsertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit metuendus ingratus, qui si futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra, quam satis erit: ac ne pauper quidem tamquam mercedem accipiet, sed mutuâ benevolentiâ utetur, cum sciat se

tanto plus præstitisse; quia nec venire hoc beneficium oportet, nec perire. Denique, ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

CAPUT VIII.

Proxima *discendæ causæ ratio*, quod est orationis fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui, cum omnia, quæ sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certe judicem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. Nam, ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert, ubi litium cardo vertatur, dum sint, quæ, vel extra causam, ex personis aut communi tractatu locorum, occasionem clamandi largiantur; aliquos et ambitio pervertit, qui, partim, tamquam occupati, semperque aliud habentes quod ante agendum sit, pridie ad se venire litigatorem, aut eodem matutino, jubent; nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur; partim, jactantiâ ingenii, ut res cito accepisse videantur, tenere se et intelligere prius pæne, quam audiant, mentiti, cum multa et diserte, summisque clamoribus, quæ neque ad judicem neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes, beneque comitati, per forum reducuntur.

Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos jubent; quamquam minus mali est, si illi saltem recte discant, recteque doceant. Sed quis discet tam bene, quam patronus? Quomodo autem sequester ille et media litium manus, et quidam interpres, impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cum dicturus ipse non sit? Pessimæ vero consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit; aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id, quod est in agendo difficillimum. Nam, qui judicare, quid *dicendum*, quid *dissimulandum*,

quid *declinandum*, *mutandumve*, *fingendum* etiam sit, potest, cur non sit orator, quando, quod difficilius est, facit? Hi porro non tantum nocerent, si omnia scriberent, uti gesta sunt. Nunc consilium et colores adjiciunt, et aliqua pejora veris, quæ plerique cum acceperunt, immutare nefas habent, et, velut themata in scholis posita, custodiunt. Deinde deprehenduntur, et causam, quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex adversariis discunt.

Liberum igitur demus ante omnia iis, quorum negotium erit, *tempus* ac *locum*: exhortemurque ultro, ut omnia, quamlibet verbose, et, unde volent, repetito tempore exponant. Non enim tam obest audire supervacua, quam ignorare necessaria. Frequenter autem et vulnus et remedium in iis orator inveniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat. Nec semel audîsse sit satis: cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator, non solum quia effugere aliqua primâ expositione potuerunt, præsertim hominem (quod sæpe evenit) imperitum; sed etiam, ut sciamus, an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, et, tamquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum judice, loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, et turbandus, et evocandus. Nam, ut medicis non apparentia modo vitia curanda sunt, sed etiam invenienda, quæ latent, sæpe ipsis ea, qui sanandi sunt, occulentibus; ita advocatus plura, quam ostenduntur, adspiciat. Nam, cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendusque adversarius, proponendum, quidquid omnino excogitari contra potest, quidquid recipit in ejusmodi disceptatione natura. Interrogandus quam infestissime, ac premendus. Nam, dum omnia quærimus, aliquando ad verum, ubi ...e exspectavimus, pervenimus. In summâ,

optimus est in discendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique adversarium quædam non negaturum. Ideoque opus est intueri omne litis instrumentum: quod videre non est satis; perlegendum erit. Nam frequentissime aut non sunt omnino, quæ promittebantur, aut minus continent; aut cum alio aliquo nocituro permixta sunt; aut nimia sunt, et fidem hoc ipso detractura, quod non habent modum. Denique linum ruptum, aut turbatam ceram, aut sine agnitione signa, frequenter invenies: quæ, nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient; plusque nocebunt destituta, quam non promissa nocuissent.

Multa etiam, quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet, modo per omnes, quos tradidimus, argumentorum locos eat; quos ut circumspectare in agendo, et attentare singulos minime convenit, propter quas diximus causas; ita in discendo rimari necessarium est, quæ *personæ*, quæ *tempora*, quæ *loca*, *instituta*, *instrumenta*, cæteraque, ex quibus non tantum illud, quod est artificiale probationis genus, colligi possit, sed qui metuendi testes, quomodo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidiâ reus, an odio, an contemtu laboret; quorum fere pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ prosint noceantve, tertiam deinceps personam induat judicis; fingatque apud se agi causam; et, quod ipsum movisset de eâdem re pronuntiaturum, id potentissimum, apud quemcumque agetur, existimet: et sic eum raro fallet eventus, aut culpa judicis erit.

CAPUT IX.

Quæ sint in agendo servanda, toto fere opere executi sumus: pauca tamen propria hujus loci, quæ

tum perit: et, si quid tibi ipse sumas, probandum est: et laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem aqua deficit: et, omisso magna semper flandi tumore, in quibusdam causis loquendum est, quod illi diserti minime sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur, quam ut causas agant.

Cæterum illum, quem juvenem, tenerisque adhuc viribus nitentem, in forum deduximus, et incipere a quam maxime facili ac favorabili causâ velim, ut catuli ferarum molliore prædâ saginantur; et non utique ab hoc initio continuare operam, et ingenio adhuc alendo callum inducere; sed, jam scientem, quid sit pugna, et in quam rem studendum sit, refici atque renovari. Sic et tirocinii metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemtum operis adduxerit. Usus est et hac ratione M. Tullius: et, cum jam clarum meruisset, inter patronos qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit, seque et aliis sine dubio eloquentiæ ac sapientiæ magistris, sed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoque audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operæ pretium venit, cum inter se congruunt præcepta et experimenta.

CAPUT VII.

Cum satis in omne certamen virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit; in quibus defendere quidem reos profecto, quam facere, vir bonus mallet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam et leges ipsæ nihil valeant, nisi actoris idoneâ voce munitæ: et, si pœnas scelerum expetere fas non est, prope est, ut scelera ipsa permissa sint: et, licentiam malis dari, certe contra bonos est. Quare,

neque sociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in rempublicam conspirationes inultas patietur orator; non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam, qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque, ut accusatoriam vitam vivere, et ad deferendos reos præmio duci, proximum latrocinio est; ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideoque principes in republicâ viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari juvenes obsidem reipublicæ dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates provocare, nisi ex fiduciâ bonæ mentis videbantur. Idque cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpicio, Cicerone, Cæsare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est; quorum alter appellatus est *Sapiens*, alter nisi creditur fuisse, vix scio, cui reliquerit hujus nominis locum. Neque defendet omnes orator; idemque portum illum eloquentiæ suæ salutarem non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maxime causâ.

Quoniam tamen omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiam commendantium personis dabit, et ipsorum qui judicio decernent, ut optimi cujusque voluntate moveatur; namque hos et amicissimos vir bonus habebit. Submovendum vero est utrumque ambitûs genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam suam; vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel justas vel improbas facit. Neque vero pudor obstet, quominus susceptam, cum melior videretur, litem, cognitâ inter dicendum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit verum. Nam et in hoc maximum, si æqui judices sumus, beneficium est, ut non fallamus vanâ

que qui dixerunt, periculosam. Nec immerito Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Sed, quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantumdem possunt nocere. Nam quæ *fortia*, dum dicuntur, videbantur, *stulta*, cum læserunt, vocantur. Nunc, quia varium fere propositum agentium fuit, et quorumdam cura tarditatis, quorumdam facilitas temeritatis crimine laboravit; quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur.

Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solum negligentis, sed et mali, et in susceptâ causâ perfidi ac proditoris est, pejus agere, quam possit. Ideoque ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quam quibus suffecturum se sciat. Dicet scripta, cum res patietur, plurima: et (ut Demosthenes ait), si continget, et sculpta. Sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in judiciis publicis post interjectos dies dantur, permiserint: at, cum protinus respondendum est, omnia parari non possunt, adeo ut paulo minus promtis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso, quam opinati fuerant, occurrerint. Inviti enim recedunt a præparatis; et totâ actione respiciunt, requiruntque, num aliquid ex illis intervelli, atque ex tempore dicendis inseri possit: quod si fiat, non cohæret; nec commissuris modo, ut in opere male juncto, hiantibus, sed ipsâ coloris inæqualitate, detegitur. Ita nec liber est impetus, nec cura contexta; et utrumque alteri obstat. Illa enim, quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque, in his actionibus, *omni* (ut agricolæ dicunt) *pede standum est*. Nam, cum in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt: quæ etiam responsurum adversarium certum est (est enim aliquando certum), pari curâ refelluntur. Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene noverimus; alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium diligenter audiamus.

Licet tamen præcogitare plura, et animum ad omnes casus componere: idque est tutius stilo, quo facilius et omittitur cogitatio, et transfertur. Sed, sive, in respondendo, fuerit subito dicendum, sive quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina et studium et exercitatio dederit vires etiam facilitatis; quemque armatum semper, ac velut in procinctu stantem, non magis unquam in causis oratio, quam in rebus quotidianis ac domesticis sermo, deficiet; nec se unquam propter hoc oneri subtrahet; modo sit causæ discendæ tempus; nam cætera semper sciet.

CAPUT X.

Superest, ut dicam *de genere orationis.* Hic erat propositus a nobis in divisione primâ locus tertius: nam ita promiseram, me de *arte*, de *artifice*, de *opere* dicturum. Cum sit autem rhetorices atque oratoris opus *oratio*, pluresque ejus formæ, sicut ostendam; in omnibus his, et *ars* est et *artifex:* plurimum tamen invicem differunt, nec solum specie, ut signum signo, et tabula tabulæ, et actioni actio; sed genere ipso, ut a Græcis Tuscanicæ statuæ, et Asianus eloquens Attico. Suos autem hæc operum genera, quæ dico, ut auctores, sic etiam amatores habent: atque ideo nondum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim judicio cujusque atque proposito.

Primi, quorum quidem opera non vetustatis modo gratiâ visenda sint, clari pictores fuisse dicuntur *Polygnotus* atque *Aglaophon*, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis, qui post eos exstiterunt, auctoribus præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu.

Post *Zeuxis* atque *Parrhasius*, non multum ætate distantes, (circa Peloponnesia ambo tempora; nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumque invenisse rationem, secundus examinâsse subtilius lineas, traditur. Nam Zeuxis plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ratus, atque (ut existimant) *Homerum* secutus, cui validissima quæque forma etiam in feminis placet. Ille vero ita circumscripsit omnia, ut eum *legum latorem* vocent, quia Deorum atque heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri, tamquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Philippum, et usque ad successores Alexandri, pictura præcipue, sed diversis virtutibus. Nam curâ *Protogenes*, ratione *Pamphilus* ac *Melanthius*, facilitate *Antiphilus*, concipiendis visionibus (quas φαντασιας vocant) *Theon Samius*, ingenio et gratiâ (quam in se ipse maxime jactat) *Apelles* est præstantissimus. *Euphranorem* admirandum facit, quod et cæteris optimis studiis inter præcipuos, et pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.

Similis in statuis differentia. Nam duriora, et Tuscanicis proxima *Calon* atque *Egesias*, jam minus rigida *Calamis*, molliora adhuc supra dictis *Myron* fecit. Diligentia ac decor in *Polycleto* supra cæteros, cui quamquam a plerisque tribuitur palma, tamen, ne nihil detrahatur, deesse pondus putant. Nam, ut humanæ formæ decorem addiderit supra verum, ita non explevisse Deorum auctoritatem videtur. Quin ætatem quoque graviorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leves genas. At, quæ *Polycleto* defuerunt, *Phidiæ* atque *Alcameni* dantur. *Phidias* tamen Diis, quam hominibus, efficiendis melior artifex traditur, in ebore vero longe citra æmulum, vel si nihil, nisi *Minervam Athenis*, aut *Olympium* in *Elide Jovem*, fecisset; cujus pulchritudo adjecisse aliquid etiam receptæ religioni videtur: adeo majestas

operis Deum æquavit. Ad veritatem *Lysippum* et *Praxitelem* accessisse optime affirmant. Nam *Demetrius*, tamquam nimius in eâ, reprehenditur, et fuit similitudinis, quam pulchritudinis, amantior.

In oratione vero, si species intueri velis, totidem pæne reperias ingeniorum, quot corporum, formas. Sed fuêre quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam ingenii vim præ se ferentia. Hinc sunt *Lælii*, *Africani*, *Catones*, *Gracchique*, quos tu licet *Polygnotos* vel *Calonas* appelles. Mediam illam formam teneant *L. Crassus*, *Q. Hortensius*. Tum deinde efflorescat non multum inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. Hinc *vim* Cæsaris, *indolem* Cœlii, *subtilitatem* Callidii, *gravitatem* Bruti, *acumen* Sulpicii, *acerbitatem* Cassii, *diligentiam* Pollionis, *dignitatem* Messalæ, *sanctitatem* Calvi, reperiemus: in his etiam, quos ipsi vidimus, *copiam* Senecæ, *vires* Africani, *maturitatem* Afri, *jucunditatem* Crispi, *sonum* Trachalli, *elegantiam* Secundi.

At *M. Tullium* non illum habemus *Euphranorem* circa plurium artium species præstantem, sed in omnibus, quæ in quoque laudantur, eminentissimum. Quem tamen et suorum homines temporum incessere audebant ut tumidiorem, et Asianum, et redundantem, et in repetitionibus nimium, et in salibus aliquando frigidum, et in compositione fractum, exsultantem, ac pæne (quod procul absit) viro molliorem. Postea vero quam triumvirali proscriptione consumtus est, passim, qui oderant, qui invidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præsentis potentiæ, non responsurum invaserunt. Ille tamen, qui jejunus a quibusdam et aridus habetur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quam nimiis floribus et ingenii affluentiâ, potuit. Falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior occasio. Præcipue vero presserunt eum, qui videri Atticorum imitatores concupierant. Hæc manus, quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, et virum superstitiosum, de-

vinctumque illis legibus, insequebatur. Unde nunc quoque aridi, et exsucci, et exsangues, (hi sunt enim, qui suæ imbecillitati sanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant) quia clariorem vim eloquentiæ, velut solem, ferre non possunt, umbrâ magni nominis delitescunt: quibus quia multa, et pluribus locis, Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi brevitas erit.

Et antiqua quidem illa divisio inter *Asianos* atque *Atticos* fuit, cum hi pressi et integri, contra inflati illi et inanes, haberentur; et in his nihil superflueret, illis judicium maxime ac modus deesset. Quod quidam, quorum et *Santra* est, hoc putant accidisse, quod, paulatim sermone Græco in proximas Asiæ civitates influente, nondum satis periti loquendi facundiam concupierint: ideoque ea, quæ proprie signari poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseverârint. Mihi autem orationis differentiam fecisse et dicentium et audientium naturæ videntur, quod *Attici*, limati quidem et emuncti, nihil inane aut redundans ferebant; *Asiana* gens, tumidior alioquin atque jactantior, vaniore etiam dicendi gloriâ inflata est.

Tertium mox, qui hæc dividebant, adjecerunt *genus Rhodium;* quod velut medium esse atque ex utroque mixtum volunt. Neque enim *Attice* pressi, neque *Asiane* sunt abundantes; ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. *Æschines* enim, qui hunc exsilio delegerat locum, intulit eo studia Athenarum, quæ, velut sata quædam cœlo terrâque degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen: neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis, similes habentur. Nemo igitur dubitaverit, longe esse optimum genus Atticorum: in quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est, judicium acre, tersumque; ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multum videntur, qui solos esse *Atticos* credunt

tenues, et lucidos, et significantes, sed quâdam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic *Atticus*? Sit *Lysias*; hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur jam usque ad *Coccum* et *Andocidem* remittemur? Interrogare tamen velim, an Isocrates *Attice* dixerit? Nihil enim tam est *Lysiæ* diversum. Negabunt? At ejus schola principes oratorum dedit. Quæratur similius aliquid. *Hyperides Atticus*? Certe. At plus indulsit voluptati.

Transeo plurimos, *Lycurgum*, *Aristogitona*, et his priores, *Isæum*, *Antiphontem*: quos, ut homines, inter se genere similes, differentes dixeris specie. Quid ille, cujus modo fecimus mentionem, *Æschines*? nonne his latior et audentior, et excelsior? Quid denique *Demosthenes*? non cunctos illos tenues et circumspectos, vi, sublimitate, impetu, cultu, compositione, superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione fictâ dat carentibus vocem? non illud jusjurandum per cæsos in *Marathone* ac *Salamine* propugnatores reipublicæ, satis manifesto docet, præceptorem ejus *Platonem* fuisse? Quem ipsum num *Asianum* appellabimus, plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid *Periclea*? similemne credimus *Lysiacæ* gracilitati, quem fulminibus et cœlesti fragori comparant comici, dum illi conviciantur?

Quid est igitur, cur, in iis demum qui tenui venulâ per calculos fluunt, *Atticum saporem* putent? ibi demum *thymum redolere dicant*? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertilioremve segetem, negaturos *Atticam* esse, quod plus, quam acceperit seminis, reddat, quia hanc ejus terræ fidem *Menander* eludit. Itaque, si quis nunc, ad eas *Demosthenis* virtutes quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, sive ipsius

naturâ, sive lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatius moveat, audiam dicentem, *Non fecit hoc Demosthenes?* et si quid exierit numeris aptius (fortasse non possit; sed tamen, si quid exierit) non erit *Atticum?* Melius de hoc nomine sentiant, credantque *Attice dicere esse optime dicere.*

Atque in hac tamen opinione perseverantes Græcos magis tulerim. *Latina* mihi *facundia*, ut inventione, dispositione, consilio, cæteris hujus generis artibus, similis Græcæ, ac prorsus discipula ejus, videtur; ita, circa rationem eloquendi, vix habere imitationis locum. Namque est ipsi statim sonus durior, quando et jucundissimas ex Græcis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulcius spirant: quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, nescio-quo modo velut hilarior protinus renidet oratio, ut in *Zephyris* et *Zopyris*, quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam et barbarum efficient; et velut in locum earum succedent tristes et horridæ, quibus Græcia caret. Nam illa, quæ sexta est nostrarum, pæne non humanâ voce, vel omnino non voce potius, inter discrimina dentium efflanda est: quæ, etiam cum vocalem proximam accipit, quassa quodammodo, utique quoties aliquam consonantium frangit, ut in hoc ipso *frangit*, multo fit horridior. *Æolicæ* quoque literæ, quâ *servum cervumque* dicimus, etiam si forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur. Duras et illa syllabas facit, quæ ad conjungendas demum subjectas sibi vocales est utilis, alias supervacua, ut *equos* ac *equum* scribimus, cum ipsæ etiam hæ vocales duæ efficiant sonum, qualis apud Græcos nullus est, ideoque scribi illorum literis non potest. Quid, quod pleraque nos illâ, quasi mugiente, literâ cludimus, *M*, quâ nullum Græce verbum cadit? At illi *N*, jucundam, et in fine præcipue, quasi tinnientem, illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in

clausulis. Quid, quod syllabæ nostræ in *B* literam, et *D* innituntur adeo aspere, ut plerique, non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa* pro *abversis* dicendo, sed et, in præpositione, *B* literæ absonam et ipsam *S* subjiciendo? Sed accentus quoque, cum rigore quodam, tum similitudine ipsâ, minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel duas graves, cadit semper.

Itaque tanto est sermo Græcus Latino jucundior, ut nostri poëtæ, quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res plurimæ carent appellationibus, et eas necesse sit transferre, aut circumire: etiam in iis quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissime revolvit: at illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium, copia est. Quare, qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis *Attici*, det mihi in eloquendo eamdem jucunditatem, et parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus quas habemus; nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe, verbis miscebimus, ne virtus utraque pereat ipsâ confusione. Nam, quo minus adjuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. Sensus sublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda. Non possumus esse tam graciles? simus fortiores. Subtilitate vincimur? valeamus pondere. Proprietas penes illos est certior? copiâ vincamus. Ingenia Græcorum, etiam minora, suos portus habent? nos plerumque majoribus velis moveamur: validior spiritus nostros sinus tendat. Non tamen alto semper feremur: nam et litora interim sequenda sunt. Illis facilis per quælibet vada accessus; ego aliquid, non multo tamen, altius, in quo mea cymba non sidat, inveniam. Neque enim, si tenuiora hæc ac pressiora Græci melius, in eoque vincimur solo, et ideo in co

mœdiis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda, ut optime possumus: possumus autem rerum et modo et judicio esse similes: verborum gratiâ, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. An non in privatis et acutus, et non asper, et non indistinctus, et non supra modum elatus, M. Tullius? non in M. Callidio insignis hæc virtus? non Scipio, Lælius, Cato, in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quo nihil esse melius potest?

Ad hoc quidam nullam esse naturalem putant eloquentiam, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, servis, loquamur, contenti promere animi voluntatem, nihilque arcessiti et elaborati requirentes: quidquid huc sit adjectum, id esse affectationis, et ambitiosæ in loquendo jactantiæ, remotum a veritate, fictumque ipsorum gratiâ verborum, quibus solum a naturâ sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum corpora, etiamsi validiora fiant exercitatione, et lege quâdam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illâ specie, quæ sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere, et translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, cum sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maxime secundum naturam dixisse contendunt, mox poëtis similiores exstitisse, etiamsi parcius, simili tamen ratione falsa et impropria virtutes ducentes. Quâ in disputatione nonnihil veri est; ideoque non tam procul, quam fit a quibusdam, recedendum a propriis atque communibus.

Si quis tamen (ut in loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adjecerit, non erit hac calumniâ reprehendendus. Nam mihi aliam quamdam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio; qui, si res indicare modo satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret; sed, cum debeat delectare,

movere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur iis quoque adjutoriis, quæ ab eâdem sunt nobis concessa naturâ. Nam et lacertos exercitatione constringere, et augere vires, et colorem trahere, naturale est: ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, et eloquendo dulcis magis. Quod si non eveniret, omnes pares essent, et idem omnes deceret. At loquuntur, et servant personarum discrimen: ita, quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis secundum naturæ eloquentiam dicit. Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectatius postulantibus. Itaque non solum ad priores Catonem Gracchosque, sed ne ad hos quidem, oratorem alligandum puto. Atque id fecisse M. Tullium video, ut cum omnia utilitati, tum partem quamdam delectationi daret, cum et ipsam se rem agere diceret (agebat autem maxime) litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quod placebat. Ad cujus voluptates nihil equidem quod addi possit invenio, nisi ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest, salvâ tractatione causæ et dicendi auctoritate, si crebra hæc lumina et continua fuerint, ut non invicem offecerint. Sed me, hactenus cedentem, nemo insequatur ultra: do tempori, ne crassa toga sit; non serica: ne intonsum caput; non in gradus atque annulos totum comtum; cum, in eo qui se non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem speciosiora quoque sint, quæ honestiora. Cæterum hoc, quod vulgo *sententias* vocamus (veteribus, præcipueque Græcis, in usu non fuit; apud Ciceronem invenio) dum rem contineant, et copiâ non redundent, et ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, et uno ictu frequenter impellunt, et ipsâ brevitate magis hærent, et dictione persuadent.

Ac sunt qui hæc excitatiora lumina, etiamsi dicere permittant, a componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca, mihi ne hic qui-

dem locus intactus est omittendus quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi, putaverunt: ideoque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque [mox] literis reliquisse, ut *Periclem* et *Demadem:* rursus alios, ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut *Isocratem:* præterea, in agendo, plus impetus posse plerumque, et petitas vel paulo licentius voluptates; commovendos enim esse docendosque animos imperitorum: at, quod libris dedicatur, et in exemplum editur, tersum ac limatum, et ad legem ac regulam compositum esse oportere; quia veniat in manus doctorum, et judices artis habeat artifices. Quin illi subtiles, ut similes ac multi persuaserunt magistri, παραδειγμα dicendo, ενθυμημα scribendo, esse aptius, tradiderunt. Mihi unum atque idem videtur *bene dicere,* ac *bene scribere;* neque aliud esse oratio scripta, quam monimentum actionis habitæ. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere virtutes. Non dico, nulla vitia: nam imperitis placere aliquando, quæ vitiosa sunt, scio. Quo different igitur? Quod si mihi des consilium judicum sapientûm, perquam multa recidam ex orationibus, non Ciceronis modo, sed etiam ejus, qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cum etiam procemia supervacua esse apud tales Aristoteles existimet. Non enim trahentur his illi sapientes. Proprie et significanter rem indicare, probatione colligere, satis est. Cum vero judex detur aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indoct isæpius, atque interim rustici; omnia, quæ, ad obtinendum quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt; eaque etiam cum dicemus, promenda, et cum scribemus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An [*Demosthenes* male sic egisset, ut scripsit? aut *Cicero?*] aut eos præstantissimos oratores alio quam scriptis cognoscimus? Melius egerunt igitur, an pejus? nam, si pejus, sic potius opor-

tuit dici, ut scripserunt: si melius, sic oportuit scribi, ut dixerunt. Quid ergo? Semper sic aget orator, ut scribit? Si licebit, semper: quod si impediant brevitate tempora a judice data; multum ex eo quod potuit dici, recidetur; editio habebit omnia. Quæ autem secundum naturam judicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non temporis. Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit: [atque ei vultus sæpe ipse rectus est dicentis,] ut Cicero præcipit. Ideoque instandum iis, quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis, quæ non recipientur. Sermo ipse, qui facile judicem doceat, optandus. Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui, cum interrogâsset rusticum testem, *an Amphiona nôsset?* negante eo, detraxit adspirationem, breviavitque secundam ejus nominis syllabam; et ille eum sic optime nôrat. Hujusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quam scribitur; cum dicere, quomodo scribendum est, non licet.

Altera est divisio, quæ in tres partes et ipsa discedit, quâ discerni posse etiam recte dicendi genera inter se videntur. Namque unum *subtile*, quod ἰσχνὸν vocant: alterum *grande* atque *robustum*, quod constituunt ἁδρὸν: tertium alii *medium* ex duobus, alii *floridum* (namque id ἀνθηρὸν appellant) addiderunt: quorum tamen ea fere ratio est, ut primum *docendi*, secundum *movendi*, tertium illud, utrocumque nomine, *delectandi*, sive aliud interconciliandi, præstare videatur officium: in docendo autem *acumen*, in interconciliando *lenitas*, in movendo *gravitas*, videatur. Itaque illo subtili præcipue ratio narrandi probandique consistit; sed quod, etiam detractis cæteris virtutibus, suo genere plenum sit. Medius hic modus et translationibus crebrior, et figuris erit jucundior, egressionibus amœnus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam, et virentibus utrimque silvis inumbratus. At ille, qui

saxa devolvat, et *pontem indignetur*, et ripas sibi faciat, multus et torrens, judicem, vel nitentem contra, feret, cogetque ire quâ rapit. Hic orator et defunctos excitabit, ut *Appium Cæcum:* apud hunc et patria ipsa exclamabit, aliquandoque *Ciceronem*, in oratione *contra Catilinam* in senatu, alloquetur. Hic et amplificationibus extollet orationem, et vi superlationum quoque eriget: *Quæ Charybdis tam vorax?* et, *Oceanus, medius fidius, ipse....* Nota sunt enim jam studiosis hæc lumina. Hic Deos ipsos in congressum prope suum sermonemque deducet: *Vos enim, Albani tumuli atque luci: vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales.* Hic iram, hic misericordiam inspirabit; hic dicet, *Te vidit, et flevit, et appellavit*, et per omnes affectus tractatur. Hinc itaque illuc sequitur, *nec doceri desiderabit.* Quare, si ex tribus his generibus necessario sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, et validissimum alioquin, et maximis quibusque causis accommodatissimum? Nam et Homerus *brevem* quidem cum animi jucunditate, et *propriam*, (id enim est *non errare verbis*) et carentem supervacuis *eloquentiam* Menelao dedit; quæ sunt virtutes generis illius primi. Et *ex ore* Nestoris dixit *dulciorem melle profluere sermonem:* quâ certe delectatione nihil fingi majus potest. Sed summam aggressus, ut in Ulysse, facundiam, magnitudinem illi junxit: cui *orationem nivibus hibernis, et copiâ verborum, atque impetu parem* tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet: hunc, ut Deum, homines intuebuntur. Hanc vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis; hanc fulminibus Aristophanes comparat; hæc est vera dicendi facultas.

Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam, ut, inter gracile validumque, tertium aliquid constitutum est; ita horum intervalla sunt; atque, inter hæc ipsa, mixtum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam et subtili plenius aliquid

atque subtilius, et vehementi remissius atque vehementius, invenitur; ut illud lene aut adscendit ad fortiora, aut ad tenuiora submittitur: ac sic prope innumerabiles species reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant, sicut quatuor ventos generaliter a totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medii eorum, varietate regionum ac fluminum proprii, deprehendantur.

Eademque musicis ratio est, qui, cum in citharâ quinque constituerunt sonos, plurimâ deinde varietate complent spatia illa nervorum; atque iis, quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant. Plures igitur etiam eloquentiæ facies; sed stultissimum quærere, ad quam recturus se sit orator; cum omnis species, quæ modo recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgo *genus dicendi* vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro causâ modo, sed et pro partibus causæ. Nam, ut non eodem modo pro reo capitis, et in certamine hæreditatis, et de interdictis ac sponsionibus, et de certâ re creditâ dicet; sententiarum in senatu, et concionum, et privatorum consiliorum servabit discrimina; [viam] ex differentiâ *personarum*, *locorum*, *temporumque*, mutabit; ita in eâdem oratione aliter conciliabit, non ex eisdem partibus iram et misericordiam petet: alias ad docendum, alias ad movendum, adhibebit artes. Non unus color *proœmii*, *narrationis*, *argumentorum*, *egressionis*, *perorationis*, servabitur. Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane, non ubique similis, sed ubique par sibi. Sic fiet, cum id, propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat et utiliter, et ad efficiendum quod intendit, potenter; tum laudem quoque, nec doctorum modo, sed etiam vulgi, consequatur. Falluntur enim plurimum, qui vitiosum et corruptum dicendi genus (quod aut verborum

destinabat) quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt vero ejus domum optimi juvenes more veterum; et veram dicendi viam, velut ex oraculo, petent. Hos ille formabit, quasi eloquentiæ parens; et, ut vetus gubernator, litora et portus, et quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis, ratis poscat, docebit; non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit.

Quid porro est honestius, quam docere quod optime scias? Sic ad se Cœlium deductum a patre Cicero profitetur. Sic Pansam, Hirtium, Dolabellam, in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiensque. Ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat fore, cum, jam secretus et consecratus, liber invidiâ, procul a contentionibus, famam in tuto collocârit, et sentiat vivus eam, quæ post fata præstari magis solet, venerationem; et, quid apud posteros futurus sit, videbit.

Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, quæque antea scierim, quæque operis hujusce gratiâ potuerim inquirere, candide me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui forte cognoscere voluissent, protulisse. Atque id viro bono satis est, docuisse quod scierit. Vereor tamen, ne aut magna nimium videar exigere, qui eumdem virum bonum esse, et dicendi peritum velim; aut multa, qui tot artibus in pueritiâ discendis, morum quoque præcepta, et scientiam juris civilis, præter ea quæ de eloquentiâ tradebantur, adjecerim: quique hæc operi nostro necessaria esse [crediderint,] velut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experimentum. Sed hi primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, quam potens efficiendi quæ velit, cum maria transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum pæne dimetiri, minores, sed difficiliores, artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quamque

nullus sit, hoc proposito præmio, labor recusandus. Quod si mente conceperint, huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque impervium, neque saltem durum, putent. Nam id, quod prius, quodque majus est, ut boni viri simus, voluntate maxime constat; quam qui verâ fide induerit, facile easdem, quæ virtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit operam, quod repugnamus. Brevis est institutio vitæ honestæ beatæque, si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeoque discere meliora volentibus promtum est, ut vere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam, ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus volucribus, convenit; ita certe facilius esse oportebat, secundum naturam, quam contra eam, vivere. Cætera vero, etiam si ætatem nostram non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia enim breviora reddet ordo, et ratio, et modus.

Sed culpa est in præceptoribus prima, qui libenter detinent quos occupaverunt, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicentur, partim etiam inscientiâ tradendi, vel negligentiâ. Proxima in nobis, qui morari in eo, quod novimus, quam discere quæ nondum scimus, melius putamus. Nam, ut de nostris potissimum studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quam in more est plurimorum, (ut de his, a quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in scholâ, et tantum laboris in rebus falsis consumere, cum satis sit modico tempore imaginem veri discriminis, et dicendi leges comperisse? Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia non sit in unâ ejus specie consenescendum. Cognoscere enim, et præcepta vivendi perdiscere, et in foro nos experiri potuimus, dum sci-

lastici sumus. Discendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Qualibet enim ex iis artibus, quarum prius habui mentionem, in paucos libros contrahi solet: adeo infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quæ vires cito facit, consuetudo. Rerum cognitio quotidie crescit, et tamen quam multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur! Philosophorum quoque consultorumque opiniones, sicuti alia, velimus legere necessarium est. Quæ quidem possumus omnia: sed breve nobis tempus nos facimus. Quantulum enim studiis impertimur! Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia trahunt. Adjice tot genera ludendi, et insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ sollicitudines, multæ causæ libidinum, et vinum, et flagitiosus omni genere voluptatum animus. Ne ea quidem tempora idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studiis impenderentur, jam nobis longa ætas, et abunde satis ad discendum spatia viderentur, et diurna tantum computantibus tempora: et noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adjuvarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus viximus.

Nec vero, si geometræ, et grammatici, cæterarumque artium professores, omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumserunt, sequitur, ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt hæc usque in senectutem; sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo, exhauserunt. Cæterum, ut de *Homero* taceam, in quo nullius non artis aut perfecta, aut certe non dubia, vestigia reperiuntur; ut *Eleum Hippiam* transeam, qui non liberalium modo disciplinarum præ se scientiam tulit, sed vestem et annulum, crepidasque, quæ omnia manu suâ fecerat, in usu habuit, atque ita se præparavit, ne cujus alterius ope egeret, neve ullius rei.

Gorgias quoque, summæ senectutis, id quærere auditores, de quo quisque vellet, jubebat. Quæ tandem ars digna literis *Platoni* defuit? Quot seculis *Aristoteles* didicit, ut non solum quæ ad philosophos atque oratores pertinent, scientiâ complecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes perquireret? Illis enim hæc invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi ætas felicior, quam nostra, cui docendæ priores elaboraverunt. *Marcus Censorius Cato*, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi sæculo, literas Græcas ætate jam declinatâ didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupîssent. Quam multa, immo pæne omnia, tradidit *Varro!* Quod instrumentum dicendi *M. Tullio* defuit? Quid plura? cum etiam *Cornelius Celsus*, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, et rusticæ etiam, et medicinæ, præcepta reliquerit; dignus, vel ipso proposito, ut eum scîsse omnia illa credamus.

At perficere tantum opus, arduum est, et nemo perfecit. Ante omnia, sufficit ad exhortationem studiorum, non capere id rerum naturam, ut, quidquid non est factum, ne fieri quidem possit; cum omnia, quæ magna sunt atque admirabilia, tempus aliquod, quo primum efficerentur, habuerint. Quantum enim poësis ab Homero et Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia a Demosthene atque Cicerone. Denique, quidquid est optimum, ante non fuerat. Verum, etiam si quis summa desperet, (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, præceptor, non deerunt?) tamen est (ut Cicero ait) *pulchrum in secundis tertiisque consistere.* Neque enim, si quis Achillis gloriam in bellicis consequi non potest, Ajacis aut Diomedis laudem adspernabitur, neque qui Homeri non, Tyrtæi.

Quin immo, si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo, se meliorem fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur; ii ipsi, qui sunt optimi, non fuissent: neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, neque post Crassum et Hortensium Cicero, sed nec alii postea vicerint. Verum, ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi. An Pollio et Messala, qui, jam Cicerone arcem tenente eloquentiæ, agere cœperunt, parum in vitâ dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioqui pessime de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, defuisset. Adde quod magnos modica quoque eloquentia parit fructus; ac, si quis hæc studia utilitate solâ metiatur, pæne illi perfectæ par est. Neque erat difficile, vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde majores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram, hominibus contigisse; si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui a se non virtutes, sed voluptatem, quæ fit ex virtutibus, peti dicunt. Ipsam igitur orandi majestatem (quâ nihil Dii immortales melius homini dederunt, et quâ remotâ muta sunt omnia, et luce præsenti et memoriâ posteritatis carent) toto animo petamus, nitamurque semper ad optima; quod facientes, aut evademus in summum, aut certe multos infra nos videbimus.

Habes, Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro virili parte adjuvari posse per nos videbantur: quorum cognitio studiosis juvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe (quod magis petimus) bonam voluntatem.

FINIS.

EXCUDIT T. DAVISON, LONDINI.
Idibus Maiis, A. C. 1822.